

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२५-२०२६

उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग
(कामगार)

पुस्तक क्रमांक २

शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई

२०२५

(एक)

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२५-२६

उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग
(कामगार)

पुस्तक क्रमांक २

[कामगार आयुक्त, विकास आयुक्त (असंगठित कामगार); प्रबंधक, औद्योगिक न्यायालय;
संचालक, औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय; संचालक, बाष्पके संचालनालय आणि
संचालक, कै. नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था]

(तीन)

उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभागाने तयार केलेल्या कार्यक्रम अंदाजपत्रकांची यादी

क्रमांक	कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचे नाव
१	उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग (उद्योग)
२	उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग (कामगार)
३	उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग (ऊर्जा)
४	उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग (खनिकर्म)

(पाच)

कामगार आयुक्त

अ.क्र.	कार्यालय	पृष्ठ क्रमांक
१	कामगार आयुक्तालयाची माहिती	(सात)
२	विकास आयुक्त (असंघटीत कामगार), महाराष्ट्र राज्य, मुंबई	१९
३	संचालक, बाष्पके संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई	२५
४	औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई	३६
५	प्रबंधक, औद्योगिक न्यायालय, मुंबई	४७
६	कै. नारायण मेघाजी लोखंडे, महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था, मुंबई	६२
७	महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळ	६७
८	उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग (खुद्द)	७३

(सात)

कामगार आयुक्तालयांची माहिती

प्रास्ताविक

आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटना (ILO) च्या स्थापनेनंतर म्हणजेच एप्रिल, १९२१ मध्ये मुंबई कामगार कार्यालयाची स्थापना करण्यात आली. तदनंतर १९७९ मध्ये कामगार कार्यालयाची फेररचना करून प्रशासनाच्या दृष्टीने ३ विभाग करण्यात आले. कामगार आयुक्त मुख्य कार्यालय, विभागीय कार्यालय व जिल्हा कार्यालय.

उद्योग, ऊर्जा व कामगार या विभागांतर्गत कामगार कक्षाचे अधिपत्याखाली कामगार आयुक्त, विकास आयुक्त (असंघटीत कामगार), संचालक, औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य, संचालक, बाष्पके व धुम्र उपद्रव, संचालक, महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था आणि प्रबंधक, औद्योगिक न्यायालय हे प्रमुख विभाग येतात. कामगार आयुक्त हे कामगार कार्यालयाचे प्रमुख असून त्यांचे मुख्य कार्यालय कामगार भवन सी-२०, ई-ब्लॉक, बांद्रा कुर्ला संकुल, बांद्रा (पूर्व), मुंबई ४०० ०५१ येथे आहे.

कामगार आयुक्त कार्यालयाच्या कामाच्या कार्यपद्धती :-

(१) कामगार विषयक बाबी, ज्यात कामगार व मालक यांच्यातील वाद/विवाद, संप, टाळेबंदी, श्रमिक संघाची नोंदणी, कामगार विषयक सांख्यिकी माहिती, ग्राहक मूल्य निर्देशांक व सामाजिक आर्थिक पाहणी तसेच असंघटीत कामगारांना संघटित कामगारांप्रमाणे लाभ देणे, कायद्यांचे संरक्षण व त्यांचे राहणीमान उंचावण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न करणे, याशिवाय विकास आयुक्त (असंघटीत कामगार) यांचे कार्यालयातील असंघटीत क्षेत्रातील कामगारांसाठी राबविण्यात येत असलेली जनश्री विमा योजना, आर.एस.बी.वाय., महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळ व असंघटित कामगार संस्थाने प्राधिकरण इत्यादिच्या कामकाजाची अंमलबजावणी केली जाते.

राज्यस्तरीय कायदे.

१. महाराष्ट्र औद्योगिक संबंध अधिनियम, १९४६
२. महाराष्ट्र दुकाने व आस्थापना (नोकरीचे व सेवाशर्तीचे विनियमन) अधिनियम, २०१७
३. महाराष्ट्र माथाडी, हमाल व इतर श्रमजीवी कामगार (नोकरीचे नियमन व कल्याण) अधिनियम, १९६९
४. महाराष्ट्र कामगार संघटना मान्यता आणि कामगार अनुचित प्रथा प्रतिबंध अधिनियम, १९७१
५. महाराष्ट्र खाजगी सुरक्षा (नोकरीचे नियमन व कल्याण) अधिनियम, १९८१
६. महाराष्ट्र कामगार किमान घरभाडे भत्ता अधिनियम, १९८३
७. महाराष्ट्र घरेलू कामगार अधिनियम, २००८

महाराष्ट्र राज्य हे देशातील प्रमुख औद्योगिक राज्य असून महाराष्ट्र राज्यामध्ये सप्टेंबर, २०२३ अखेर नोंदणीकृत कारखान्यांची संख्या ३८,४२५ असून त्यात काम करणाऱ्या कामगारांची संख्या ३०,१२,३३१ इतकी आहे. महाराष्ट्र दुकाने व आस्थापना (नोकरीचे व सेवाशर्तीचे विनियमन) अधिनियम, २०१७ हा दिनांक १९ डिसेंबर, २०१७ पासून संपूर्ण राज्यास लागू केला असून त्याची अंमलबजावणी केली जाते. दिनांक ३१ डिसेंबर, २०२२ च्या वार्षिक अहवालानुसार महाराष्ट्र राज्यात महाराष्ट्र दुकाने व आस्थापना (नोकरीचे व सेवाशर्तीचे विनियमन) अधिनियम, २०१७ अंतर्गत १९,०८,५९२ इतक्या आस्थापना नोंदीत आहेत आणि त्यामध्ये ९१,५०३७७ कामगार काम करीत आहेत.

कामगार आयुक्तालयातील महाराष्ट्र दुकाने व आस्थापना (नोकरीचे व सेवाशर्तीचे विनियमन) अधिनियम, २०१७ अंतर्गत नोंदणी व नूतनीकरण तसेच कंत्राटी कामगार (नियमन व निर्मुलन) अधिनियम, १९७० अंतर्गत आस्थापनांची नोंदणी/सुधारणा व कंत्राटदाराचे अनुज्ञाप्ती व अनुज्ञाप्तीचे नूतनीकरण या पाच सेवा दिनांक २ ऑक्टोबर, २०१५ पासून ऑनलाईन करण्यात आल्या असून याद्वारे प्राप्त होणारा महसूल महाऑनलाईनद्वारे ग्रासद्वारे शासनाकडे जमा केला जातो. तसेच (१) बिडी व सिगार कामगार (नोकरीचे नियमन) अधिनियम, १९६६ (२) मोटार परिवहन कामगार अधिनियम, १९६१ (३) इमारत व इतर बांधकाम (रोजगार विनियमन व सेवाशर्ती) अधिनियम, १९९६ अंतर्गत आस्थापनांची नोंदणी इत्यादी दिनांक २६ जानेवारी, २०१६ पासून मे. महाऑनलाईनद्वारे संगणक प्रणालीनुसार ऑनलाईन पद्धतीने करण्यात येत आहेत. सदर सेवान्वये प्राप्त होणारा महसूल ग्रासद्वारे शासनाकडे जमा केला जातो.

राज्यामध्ये एप्रिल, २०२२ ते मार्च, २०२३ पर्यंत ५० किंवा त्यापेक्षा जास्त कामगार असलेल्या उत्पादित घटकांमध्ये ०६ संप व ११ टाळेबंदी प्रकरणे उद्भवलेली आहेत. त्यामुळे अनुक्रमे १,१४६ आणि ६,३५० कामगार परिणामीत झालेले आहेत, या संप व टाळेबंदीमुळे २४,५४,६०८ (चौवीस लाख चौपन्न हजार सहाशे आठ) मनुष्य दिवस वाया गेलेले आहेत.

१. किमान वेतन अनियम, १९४८

- किमान वेतन हा केंद्रीय कायदा आहे.
- किमान वेतन अधिनियम, १९४८ अंतर्गत महाराष्ट्र राज्यात ६७ अनुसूचित उद्योगांकरिता किमान वेतन निश्चित करण्यात आले आहे.
- शासन ग्राहक मूल्य निर्देशांकात झालेल्या वाढीनुसार दर ५ वर्षांनी अनुसूचित उद्योगांच्या किमान वेतन अधिनियम, १९४८ अंतर्गत महाराष्ट्र राज्यात ६७ अनुसूचित उद्योगांकरिता किमान वेतन निश्चित करण्यात आले आहे.
- शासन ग्राहक मूल्य निर्देशांकात झालेल्या वाढीनुसार दर ५ वर्षांनी अनुसूचित उद्योगांच्या किमान मुळ वेतनदराचे पुनर्निर्धारणाचे कार्य करते. सर्व ६७ अनुसूचित उद्योगांना विशेष भत्ता लागू आहे.
- ग्राहक मूल्य निर्देशांकात झालेल्या वाढीनुसार दरवर्षी ६७ अनुसूचित उद्योगांकरिता महागाई भत्ता माहे जानेवारी ते जून व जुलै ते डिसेंबर या कालावधीकरिता वर्षातून २ वेळा जाहीर केला जातो.
- किमान वेतन अधिनियम, १९४८ च्या कलम ५ (१) (ब) नुसार किमान वेतन दर निश्चित करतेवेळी राज्यस्तरीय किमान वेतन सल्लागार मंडळाची शिफारस घेणे आवश्यक आहे.
- महाराष्ट्र शासनाने किमान वेतन अधिनियम, १९४८ मध्ये दि. १८.१२.२०१० रोजी सुधारणा केली असून त्यानुसार वेतन कामगारांचे नावे धनादेशाद्वारे किंवा त्यांच्या बँक खात्यात जमा करण्याची तरतूद केली आहे.

२. इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियम, १९९६

इमारत व इतर बांधकाम (रोजगार व सेवाशर्ती विनियमन) अधिनियम, १९९६ अंतर्गत समुचित शासन म्हणून राज्य शासनाने दिनांक ४ सप्टेंबर, २००७ रोजी या अधिनियमांतर्गतचे नियम राजपत्रामध्ये प्रसिद्ध केले आहेत. या अधिनियमाची राज्यामध्ये अंमलबजावणी करण्यात येत असून महाराष्ट्र इमारत व इतर बांधकाम कामगार कल्याण मंडळ नियुक्त करण्यात आले असून त्रिसदस्य मंडळ दिनांक १ मे २०११ रोजी गठीत करण्यात आले आहे.

३. उपदान प्रदान अधिनियम, १९७२ :-

शासन अधिसूचना क्र. पीजीए. ०६/१६६२/काम-४, दिनांक १९ नोव्हेंबर २०११ अन्वये उपदान प्रदान अधिनियम, १९७२ मधील कलम ३ नुसार नियंत्रक प्राधिकारी म्हणून स्थानिक क्षेत्रातील औद्योगिक न्यायालये यांची नियुक्ती करण्यात आलेली होती.

शासन अधिसूचना क्र. सीएलए-२०१९/प्र.क्र.४८/काम-४, दि. १६.०४.२०१९ अन्वये उपदान प्रदान अधिनियम, १९७२ मधील कलम ३ नुसार नियंत्रक प्राधिकारी म्हणून स्थानिक क्षेत्रातील सहायक कामगार आयुक्त आणि कलम ७ (७) नुसार अपिलीय प्राधिकारी म्हणून स्थानिक क्षेत्रातील अपर कामगार आयुक्त किंवा कामगार उप आयुक्त यांना नियुक्त केलेले आहे.

दि. १६.०४.२०१९ रोजीच्या शासन अधिसूचनेस **The Labour law Practitioners Association, Mumbai** या संघटनेने मा. उच्च न्यायालयात आव्हान दिले आहे. सदरची अधिसूचना प्रसिद्ध होण्यापूर्वीच्या प्रकरणांचा निपटारा मा. कामगार न्यायालये व मा. औद्योगिक न्यायालये यांनी करावा असे नमूद केले आहे. सदर प्रकरण उच्च न्यायालय, मुंबई येथे न्यायप्रविष्ट आहे.

४. बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व नियमन) अधिनियम, १९८६.

बाल कामगार या अनिष्ट प्रथेचे महाराष्ट्र राज्यातून समुळ उच्चाटन करून बाल मजुरांना शिक्षणाच्या मुळ प्रवाहात समाविष्ट करून घेणे व आवश्यकतेनुसार त्यांचे कुटुंबीयांचे पुनर्वसन करणे, बाल मजुरांची मालकांच्या तावडीतून मुक्तता करणे याकरिता शासन कायम प्रयत्नशील आहे. १२ जुन हा दिवस आंतरराष्ट्रीय बाल कामगार विरोधी दिन म्हणून साजरा केला जातो. या दिवशी समाजामध्ये बाल कामगार प्रथेविरोधी जनजागृती होण्यासाठी दरवर्षी विविध कार्यक्रमांचे कामगार आयुक्त कार्यालयाकडून आयोजन केले जाते.

कामगार आयुक्त कार्यालय बाल कामगारांची मुक्तता करण्यासाठी नेहमीच तत्पर व प्रयत्नशील आहे. बाल कामगार प्रथेविषयी समाजामध्ये जनजागृती होण्यासाठी विविध उपक्रम राबविण्यात येतात. सदर उपक्रमामध्ये समाजातील विविध घटकांचा देखील समावेश करून बाल कामगार प्रथेचे समुळ उच्चाटन करण्यासाठी विविध स्तरावर कार्यवाही करण्यात येत आहे.

बाल कामगार (प्रतिबंध व नियमन) अधिनियम, १९८६ मध्ये १४ वर्षांच्या खालील बालकांना विविध प्रक्रिया व व्यवसायामध्ये काम करण्यास प्रतिबंध करण्यात आला होता. तद्नंतर सदर अधिनियमाची केंद्र शासनाने दि. ३०.०७.२०१६ रोजीच्या अधिसूचनेन्वये बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व नियमन) अधिनियम, १९८६ अशी सुधारणा करण्यात आलेली आहे. सदर अधिनियमातील ठळक तरतुदी खालील प्रमाणे आहेत.

अधिनियमांतील तरतुदी :-

१. बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व नियमन) अधिनियम, १९८६ मधील कलम २ (ii) नुसार ज्या व्यक्तीने वयाची १४ वर्षे पूर्ण केलेली नाहीत, अशा व्यक्तीचा "बालक" या संज्ञेत समावेश करण्यात आलेला आहे.

२. उक्त अधिनियमाच्या कलम (i) नुसार जी व्यक्ती वयाची १४ ते १८ वर्ष वयोगटातील आहेत , अशा व्यक्तीचा " किशोरवयीन" या संज्ञेत समावेश करण्यात आला आहे.

३. बाल व किशोरवयीन कामगार नियम ,१९८८ च्या नियम २ मध्ये नव्याने नियम २(A) अंतर्भूत करण्यात आलेले असून त्याअन्वये प्रथमतःच केंद्र शासनाने उक्त अधिनियमाबाबत जाहीरातीद्वारे जनजागृतीची तरतूद केलेली आहे.

४. नव्याने अंतर्भूत केलेल्या नियम २(B) अन्वये बालकास शालेय शिक्षणात बाधा येवू न देता कौटुंबिक व्यवसायात काम करण्यास काही अटी व शर्तीच्या तसेच ठरावीक कालमर्यादेच्या अधीन राहून काम करण्यास परवानगी देण्यात आलेली आहे.

५. नव्याने अंतर्भूत केलेल्या नियम २(C) अन्वये बालकास बाल कलाकार म्हणून काही अटी व शर्तीच्या तसेच ठरावीक कालमर्यादेच्या अधीन राहून काम करण्यास परवानगी देण्यात आलेली आहे.

६. बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व नियमन) अधिनियम, १९८६ मध्ये नव्याने प्रथमतःच कलम १४ (ब) अन्वये बाल व किशोरवयीन कामगार पुनर्वसन निधीची तरतूद करण्यात आलेली आहे. ज्यामध्ये राज्य शासनाचा हिस्सा म्हणून प्रत्येक बाल / किशोरवयीन कामगारा पोटी रु.१५,०००/- जमा करावयाचा आहे.

७. उक्त अधिनियमामध्ये नव्याने कलम १७ (अ) अन्वये अधिनियमाच्या अंमलबजावणीची सर्वस्वी जबाबदारी जिल्हादंडाधिकार्यांना सोपविण्यात आलेली आहे. बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व नियमन) नियम, १९८८ च्या नियम १७ (क) अन्वये जिल्हास्तरावर उक्त अधिनियमाच्या अंमलबजावणीकरिता जिल्हाधिकार्यांच्या अध्यक्षतेखाली जिल्हा कृतीदलाची स्थापना करण्याची तरतूद सुधारित अधिनियमामध्ये प्रथमतःच करण्यात आलेली आहे.

८. ज्यामध्ये संबंधीत जिल्ह्यातील पोलीस अधीक्षक, अपर जिल्हा दंडाधिकारी, केंद्रीय सहाय्यक कामगार आयुक्त, निरीक्षक, बाल कामगारांच्या क्षेत्रात काम करणाऱ्या स्वयंसेवी संस्थांचे दोन प्रतिनिधी (२ वर्षाकरिता), जिल्हा विधी सेवा प्राधिकरणामार्फत जिल्हा न्यायाधिकाऱ्यांनी नामनिर्देशित केलेले दोन प्रतिनिधी, जिल्हा तस्करी विरोधी पथकातील प्रतिनिधी, जिल्हा बाल कल्याण समितीचे अध्यक्ष, जिल्हाशिक्षण अधिकारी, जिल्हा बाल संरक्षण अधिकारी यांचा समावेश आहे.

९. सुधारित अधिनियमाच्या कलम ३ अन्वये, बालकास (१४ वर्षाखालील) कोणत्याही उद्योगात/ प्रक्रियेमध्ये कामावर ठेवता येणार नाही. तर अधिनियमाच्या कलम ३ (अ) अन्वये १४ वर्षावरील व १८ वर्षाखालील किशोरवयीन बालकास विशिष्ट धोकादायक उद्योग/प्रक्रियामध्ये कामावर ठेवण्यास प्रतिबंध करण्यात आला आहे.(उदा. ज्वलनशील पदार्थ, खाण आणि धोकादायक प्रक्रिया)

दंड :-

बाल कामगारास कामावर ठेवणे गुन्हा आहे. उक्त अधिनियमातील तरतुदींचे उल्लंघन झाल्यास व गुन्हा सिद्ध झाल्यास, ६ महिन्यांपेक्षा कमी नाही, परंतु २ वर्षांपर्यंत वाढविता येऊ शकेल इतकी कारावासाची शिक्षा किंवा रुपये २०,०००/- पेक्षा कमी नाही परंतु रुपये ५०,०००/- पर्यंत वाढविता येवू शकेल, इतका दंड अशा दोन्ही प्रकारच्या शिक्षेची तरतूद कलम १८ अन्वये करण्यात आलेली आहे.

कृतीदलाबाबत :-

दि. २ मार्च २००९ रोजीच्या शासन निर्णयानुसार राज्यातील सर्व जिल्ह्यांमध्ये जिल्हाधिकार्यांच्या अध्यक्षतेखाली कृती दलाची स्थापना करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे. कृतीदलात समाविष्ट असलेले कामगार विभाग, पोलीस खाते, महिला व बालविकास विभाग, जिल्हा शिक्षण अधिकारी, महानगरपालिका आयुक्त, निवासी उप जिल्हाधिकारी, जिल्हा आरोग्य अधिकारी, इत्यादी विभागांचे अधिकारी, मुख्य कार्यकारी अधिकारी, तसेच सर्व स्वयंसेवी संस्थांवर जबाबदारी निश्चित करण्यात आलेली आहे. केंद्र शासनाने बाल व किशोरवयीन कामगार अधिनियमामध्ये या कृतीदलाची तरतूद नव्याने केलेली आहे. कृतीदलामार्फत एप्रिल, २०२३ या कालावधी दरम्यान १२० धाडसत्रांचे आयोजन करून ३५ बाल कामगार व ७३ किशोरवयीन कामगारांची मुक्तता करण्यात येवून ४१ मालकांविरुद्ध एफ.आय आर. दाखल करण्यात आलेला आहे.

पेन्सिल पोर्टल :-

बाल व किशोरवयीन कामगार या अधिनियमातर्गत येणाऱ्या तक्रारी संबंधी केंद्र शासनाने पेन्सिल पोर्टल तयार केले आहे, त्याकरिता दि. १३.११.२०१७ रोजीच्या आदेशान्वये राज्यातील सर्व जिल्ह्यांसाठी सरकारी कामगार अधिकारी यांची जिल्हास्तरावर “नोडल अधिकारी” म्हणून नियुक्ती करण्यात आलेली आहे. बाल कामगारासंबंधी तक्रारी दाखल करण्यासाठी नागरिकांना “ पेन्सिल पोर्टल” हे ऑनलाईन साधन उपलब्ध आहे.

बाल कामगार प्रथेचे समुळ उच्चाटन व किशोरवयीन कामगारांना धोकादायक उद्योगांमध्ये प्रतिबंध व नियमन करण्याकरिता तसेच बाल कामगारांच्या संरक्षणाकरिता कायदा अस्तित्वात आहे. सदर कायद्याची प्रभावीपणे अंमलबजावणी होण्यासाठी केंद्र शासनाने Standard Operating Procedure (SOP) निश्चित केलेली आहे. केंद्र शासनाची SOP महाराष्ट्र शासनाने दिनांक १२ फेब्रुवारी २०१९ रोजी जशीच्या तशी स्वीकृत केलेली आहे.

राष्ट्रीय बाल हक्क संरक्षण आयोग (NCPCR Portal) :-

राष्ट्रीय बाल हक्क संरक्षण आयोग, नवी दिल्ली यांनी माहे सप्टेंबर, २०२० मध्ये विविध विभागामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या बाल हक्क व संरक्षण विषयक कायद्याच्या माहितीचे संकलन करण्याच्या दृष्टीने NCPCR Portal कार्यान्वित केले आहे.

या पोर्टलच्या माध्यमातून महाराष्ट्र राज्यात बाल व किशोरवयीन कामगार (प्रतिबंध व नियमन) अधिनियम, १९८६ व वेठबिगार अधिनियम, १९७६ अंतर्गत पोर्टलद्वारे नोडल अधिकाऱ्यांमार्फत Froms मध्ये त्रैमासिक माहिती संकलित करावायाची आहे. आयोगाच्या सुचनेनुसार कामगार विभामार्फत राज्यस्तरावर आणि जिल्हास्तरावर नोडल अधिकारी नियुक्त करण्याकरिता दि. २३.०९.२०२० रोजी अधिकाऱ्यांच्या नावाची शिफारस आयोगास करण्यात आलेली आहे. त्यामध्ये कामगार विभागाच्या राज्यस्तरावर नोडल अधिकारी म्हणून कामगार उप आयुक्त, ग्रामिण विभाग व जिल्हास्तरावर नोडल अधिकारी म्हणून संबंधित जिल्ह्यात कार्यरत असणाऱ्या कामगार उप आयुक्त / सहायक कामगार आयुक्त / सरकारी कामगार अधिकारी यापैकी एकाची उपलब्धेनुसार नोडल अधिकारी म्हणून नियुक्ती करण्यात आलेली आहे.

जनजागृती :-

दिनांक १२ जून हा आंतरराष्ट्रीय बाल कामगार विरोधी दिन व १४ नोव्हेंबर हा दिवस बालदिन म्हणून साजरा केला जातो. सदर दिवशी शहरातील हॉटेल मालक असोसिएशन, किराणा मालक असोसिएशन, विविध कारखान्याचे पदाधिकारी, इमारत बांधकाम कामगार मंडळामध्ये नोंदणीकृत कंत्राटदार संबंधित कामगार संघटना, घरेलू कामगार संघटनेचे पदाधिकारी यांचे सोबतीने १४ वर्षाखालील बालकास कोणत्याही उद्योग / व्यवसायात कामावर ठेवू नये याबाबत तसेच कायद्याच्या इतर तरतुदीबाबत प्रबोधन करण्यात येते. बालकामगार कामावर न ठेवण्याबाबत सामुदायिक शपथ घेण्यात आली व हमी पत्रे भरून घेण्यात येतात. अशा प्रकारच्या उपक्रमांचे आयोजन करून जनजागृती करण्यात येते. कृतीदलामार्फत कामगार विभागातील अधिकारी कर्मचारी व सामाजिक संस्थेचे प्रतिनिधी यांच्य मदतीने वीटभट्टी, खडीक्रशर, हॉटेल, दुकाने, चहाटपरी, गॅरेज इ. ठिकाणी धाडसत्र राबवून तपासणी करून बाल मजुर कामगार न ठेवण्याचे आवाहन करण्यात येते.

राष्ट्रीय बाल कामगार प्रकल्प :-

केंद्र शासनाच्या श्रम व रोजगार मंत्रालय, नवी दिल्ली यांचेमार्फत राष्ट्रीय बाल कामगार प्रकल्प राज्यामध्ये राबविण्यात येत आहे. सदर प्रकल्प धोकादायक उद्योग व बिगर धोकादायक उद्योग, व्यवसाय व विविध प्रक्रियांमध्ये काम करणाऱ्या ९ ते १४ वर्ष वयोगटातील बाल कामगारांसाठी राबविण्यात येत आहे. बाल कामगारांची कामातून मुक्तता करून त्यांचे शैक्षणिक पुनर्वसन करण्यासाठी शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात बाल कामगारांना दाखल करणे हा या प्रकल्पाचा हेतु आहे. केंद्र शासनाकडून राज्यातील राष्ट्रीय बाल कामगार प्रकल्पासाठी निधी / अनुदान उपलब्ध करून दिले जाते. त्यामध्ये राज्य शासनाच्या निधी / अनुदानाचा समावेश नाही.

राष्ट्रीय बाल कामगार प्रकल्पांतर्गत विशेष प्रशिक्षण केंद्रे (STC) कार्यरत असून सदर केंद्रामार्फत मुलांना शिक्षण तसेच मुलांच्या वयानुसार आवश्यकतेनुसार व्यवसाय प्रशिक्षण जसे की, विणकाम, भरतकाम, टेलरिंग, इ. देखील दिले जाते याच बरोबर मुलांना मध्यान्न भोजन, विद्या वेतन, मुलांच्या आरोग्याची काळजी, करमणुक इ. बाबत कार्यवाही केली जाते. सदर राष्ट्रीय बाल कामगार प्रकल्पाचे अध्यक्ष संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी असतात तर प्रकल्प संचालक यांची मानधनावर नियुक्ती करून दैनंदिन कामकाज चालवले जाते.

सद्या खालील १५ जिल्ह्यात कार्यान्वीत असलेले राष्ट्रीय बाल कामगार प्रकल्प केंद्र शासनाने बंद केलेले आहेत.

१) सोलापूर	२) ठाणे	३) धुळे
४) नाशिक	५) जळगाव	६) परभणी
७) नांदेड	८) बीड	९) सांगली
१०) नंदुरबार	११) अमरावती	१२) जालना
१३) औरंगाबाद	१४) मुंबई उपनगर	१५) गोंदिया

केंद्र शासनाने त्यांच्या दि. १४ मार्च २०२२ रोजीच्या पत्रान्वये दि. ३१ मार्च २०२१ नंतर राष्ट्रीय बाल कामगार प्रकल्प हा राज्यातील समग्र शिक्षा अभियान या शिक्षण विभागाच्या योजनेमध्ये समाविष्ट करण्यात आलेला असल्याने राष्ट्रीय बाल कामगार प्रकल्प बंद करण्यात आलेला असून त्यातील सर्व योजना समग्र शिक्षा अभियान योजनेअंतर्गत कार्यान्वीत करण्यात आलेल्या आहेत.

वर नमूद केल्यानुसार राज्यामध्ये विविध माध्यमांद्वारे जसे कि, कृतीदल, जनजागृती सप्ताह, पोर्टल, SOP द्वारे बाल कामगार पद्धतीचे समुळ उच्चाटन करण्यासाठी कामगार आयुक्त कार्यालयाकडून कार्यवाही केली जाते. बाल कामगार प्रथे विरुद्ध समाजामध्ये जनजागृती होणे अत्यंत आवश्यक आहे. त्याकरिता विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करून लोकांमध्ये / समाजामध्ये जाणीव निर्माण होत आहे, त्यामुळे बाल कामगारांचे प्रमाण कमी होतांना दिसून येत आहे. बाल कामगार प्रथेचे समुळ उच्चाटन होण्यासाठी समाजातील प्रत्येक घटकाचा यामध्ये समावेश आवश्यक आहे. समाजातील प्रत्येक घटकाच्या समावेशामुळे बाल कामगार मुक्त महाराष्ट्र ही संकल्पना पुर्णत्वाच्या दृष्टीने वाटचाल करता येईल.

५. माथाडी कामगार व खाजगी सुरक्षा रक्षक मंडळ

महाराष्ट्र राज्यातील असंरक्षित श्रमजीवी कामगारांच्या सेवाशर्तीचे नियमन करण्यासाठी व त्यांना कल्याणकारी योजनांचे फायदे मिळवून देण्याच्या उद्देशाने महाराष्ट्र माथाडी हमाल व इतर श्रमजीवी कामगार (नोकरीचे नियमन व कल्याण) अधिनियम, १९६९ ची निर्मिती करण्यात आली. या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीचे काम उक्त अधिनियमांतर्गत स्थापन करण्यात आलेल्या माथाडी मंडळांकडे सोपविण्यात आलेले आहे.

महाराष्ट्रात आतापर्यंत ३६ माथाडी मंडळे स्थापन करण्यात आली असून जून, २०२४ अखेर ३६ मंडळात ७१,४३१ मालक नोंदित असून २,३७,१३९ माथाडी कामगार नोंदीत आहेत.

नोंदित मालकांकडून वसूल करण्यात आलेल्या लेव्हीच्या रक्कमेतून नोंदित माथाडी कामगारांना मंडळाकडून भविष्यनिर्वाह निधी, उपदान, घरभाडे भत्ता, रजा, इत्यादी लाभ दिले जातात. या शिवाय मुंबई, ठाणे व रायगड जिल्ह्यातील नोंदित माथाडी कामगारांना व त्यांच्या कुटुंबियांना माथाडी हॉस्पिटल ट्रस्ट यांचेमार्फत वैद्यकीय सुविधा पुरविण्यात येतात. महाराष्ट्र शासनाने कारखाने व इतर आस्थापनांमध्ये काम करणाऱ्या खाजगी सुरक्षा रक्षकांना संरक्षण देण्याच्या उद्देशाने दिनांक २९ जून १९८१ रोजी “महाराष्ट्र खाजगी सुरक्षा रक्षक (नोकरीचे नियमन व कल्याण) अधिनियम, १९८१” हा कायदा लागू केला.

खाजगी सुरक्षा रक्षक (नोकरीचे नियमन व कल्याण) अधिनियम, १९८१ अन्वये राज्यामध्ये जून, २०२४ अखेरपर्यंत एकूण १६ सुरक्षा रक्षक मंडळे स्थापन करण्यात आली असून त्यामध्ये एकूण ४,८०९ नोंदीत मालक व ५०,६६२ नोंदीत सुरक्षा रक्षक आहेत या सुरक्षा रक्षकांना मंडळाने ठरवून दिलेल्या दराने वेतन तसेच भविष्यनिर्वाह निधी, उपदान व इतर अनुषंगिक फायदे देण्यात येत आहेत.

६. महाराष्ट्र औद्योगिक संबंध अधिनियम, १९४६

राज्याचा कामगार कायदा असून विशेष स्थानिक क्षेत्रातील उद्योगांकरिता एक उद्योग एक संघटना हे तत्त्व या अधिनियमांतर्गत स्वीकारण्यात आलेले आहे. या अधिनियमांच्या तरतुदी मुख्यत्वे खालील उद्योगांना लागू होतात :-

(१) सुती वस्त्रोद्योग (Cotton Textile) (२) रेशीम वस्त्र उद्योग (Silk Textile) (३) वस्त्र निर्माण प्रक्रिया उद्योग (Textile Processing) (४) विणकाम उद्योग (Hosiery) (५) लोकरी वस्त्र उद्योग (Wollen) (६) सहकारी को-ऑपरेटीव्ह उद्योग (बृहन्मुंबई क्षेत्र), (८) वीज निर्मिती उद्योग.

७. ग्राहक मूल्य निर्देशांक :-

ग्राहक मूल्य निर्देशांक महाराष्ट्र राज्यातील मुंबई, सोलापूर, नागपूर, पुणे, नाशिक व ठाणे या ०६ केंद्रासाठी सन २०१६ = १०० तसेच , जळगांव, नांदेड, औरंगाबाद, कोल्हापूर व अकोला या ०५ केंद्रासाठी सन २००१ = १०० हे आधारभूत वर्ष ठरवून औद्योगिक कामगारांसाठी ग्राहक मूल्य निर्देशांक तयार केला जातो. हा ग्राहक मूल्य निर्देशांक समितीपुढे मान्यतेसाठी ठेवून त्यानंतर प्रसिद्ध केला जातो. ग्राहक मूल्य निर्देशांक तयार करण्याकरिता वरील ११ केंद्रांच्या कामगार वस्तीतील निवडक बाजारपेठांमधून जीवनावश्यक निवड वस्तूंची साप्ताहिक व मासिक किंमत गोळा केली जाते. त्या किंमतीचे संस्करण करून सदरचा ग्राहक मूल्य निर्देशांक तयार केला जातो. जुन्या मालिकेचे निर्देशांक तयार करण्याकरिता सध्या चालू मालिकेत रुपांतरित करण्यासाठी त्याच्या केंद्रांचे जोडगुणक तयार करण्यात आलेले आहेत. औद्योगिक कारखाने आपल्या कामगारांना देय असलेल्या महागाई भत्त्याची परिगणना करण्यासाठी या निर्देशांकाचा उपयोग करतात. किमान वेतन अधिनियम, १९४८ अंतर्गत अनुसूचित उद्योगातील उद्योगधंद्यांना दर ६ महिन्यांनी विशेष भत्ता लागू केला जातो तो काढण्याकरिता या निर्देशांकाचा उपयोग करण्यात येतो. मुंबई, सोलापूर, नागपूर, पुणे, नाशिक व ठाणे या केंद्रांसाठी असलेल्या ग्राहक मूल्य निर्देशांकाचा उपयोग श्रम केंद्र, सिमला हे कार्यालय अखिल भारतीय ग्राहक मूल्य निर्देशांक तयार करण्यासाठी करतात.

८. सांख्यिकी संकलन अधिनियम, १९५३ :-

उक्त अधिनियमान्वये संप, टाळेबंदी, कामगार कपात, उपक्रम बंद करणे याबाबतची विहित नमुन्यात माहिती मागवून संकलित केली जाते. संकलित केलेली माहिती श्रम केंद्र, सिमला व महाराष्ट्र शासनाच्या संबंधित अर्थ व सांख्यिकी विभागास वेळोवेळी पाठविली जाते. कामगारांच्या बाबतचा अहवालही श्रम केंद्र, सिमला यांना वेळोवेळी पाठविण्यात येतो व शेतमजुराच्या वेतनदराचा अहवाल नवी दिल्ली व सांख्यिकी संचालनालय, पुणे यांना पाठविला जातो.

९. सामाजिक व आर्थिक पाहणी :-

या कार्यालयाची सामाजिक व आर्थिक पाहणी शाखेमार्फत वेगवेगळ्या उद्योगधंद्यातील कामगारांसाठी सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीची पाहणी करण्यात येते. या पाहणीमध्ये संघटित तसेच असंघटित कामगारांचा समावेश असतो. यामध्ये मुख्यत्वे कामगारांचे वेतन, नोकरी विषयक तपशील, सोयी-सवलती, सामाजिक सुरक्षितता, तसेच कल्याणकारी योजना यांचा अंतर्भाव करण्यात येतो. किमान वेतन अधिनियमांतर्गत वेतन निश्चिती पुर्ननिधारण तसेच एखाद्या उद्योगाकरिता किमान वेतन लागू करण्याकरिता सांख्यिकी माहिती व आकडेवारी युक्त अहवाल उपलब्ध करून देणे हा या पाहणीचा मुख्य उद्देश आहे. महाराष्ट्र माथाडी हमाल व इतर श्रमजीवी कामगार (नोकरीचे नियमन व कल्याण) अधिनियम, १९६३ तसेच महाराष्ट्र राज्य खाजगी सुरक्षा रक्षक अधिनियम, १९८१, एखाद्या विभागाला / जिल्ह्याला लागू करण्यासांदर्भात पाहणी करता येते. या व्यतिरीक्त ग्राहक मूल्य निर्देशांकाचे कुटुंब राहणीमान, घरभाडे याबाबतची पाहणी केली जाते. तसेच नैसर्गिक आपत्ती उदा. भूकंप, पूर, दुष्काळ, इत्यादी संप, टाळेबंदी इत्यादी संदर्भात पाहणीचेही काम या अंतर्गत करण्यात येते.

कामगार आयुक्त यांच्या अधिपत्याखाली खालील योजना राबविल्या गेल्या आहेत. त्यांचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे.

१. कामगार आयुक्त कार्यालयाचे बळकटीकरणे करणे व कामगार कायदांची प्रभावी अंमलबजावणी. (२२३०५८१९)

सदर योजनेअंतर्गत कामगारविषयक कायदे अंमलात आणण्याकरिता तसेच मालक व कामगार संघटना संबंधातील वातावरण निकोप ठेवणे औद्योगिक संबंध वृद्धिंगत करून कामगारांच्या न्याय हक्काचे संरक्षण करणे हे कामगार विभागाचे प्रमुख कार्य आहे. आजची बदलती आर्थिक परिस्थिती लक्षात घेता कामगार विभागाचे अधिकारी / कर्मचारी यांना चौकस ज्ञान असणे व माहिती तंत्रज्ञान असणे आवश्यक आहे. त्या दृष्टीने अधिकाऱ्यांना व कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण देणे पूर्वीपेक्षा निकडीचे झाले आहे. तसेच शासनाच्या कामगार विभागामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या कामगार कायदांच्या तरतुदीची कामगार व व्यवस्थापन संघटनांना जाणीव करून देणे आवश्यक आहे. संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यात परिसंवाद, कार्यशाळा, चर्चा सत्रे, जाहिरात व त्या अनुषंगिक कार्यवाही करणे गरजेचे आहे. सध्याच्या संगणकीय युगामध्ये सर्व कार्यालये संगणकीकृत करून त्या माध्यमातून एकमेकांशी व मुख्य कार्यालयाशी त्यांना जोडणे, तसेच काम अचूकपणे व कार्यक्षमतेने होण्यासाठी सर्व कार्यालयाचे संगणकीकरण करणे आवश्यक आहे. याकरिता या संपूर्ण योजनेसाठी सन २०२१-२०२२ साठी रु. ६४ कोटी, सन २०२२-२०२३ साठी रु. ६७ कोटी, सन २०२३-२०२४ साठी रु. ७६.०९ कोटी निधी मंजूर करण्यात आलेला होता, तसेच सन २०२४-२०२५ साठी रु. २३२.५२ कोटी निधी अर्थसंकल्पीत करण्यात आलेला आहे.

२. बाल कामगार प्रतिबंध अधिनियम, १९८६ (२२३०५८२८)

बाल कामगार प्रथा ही सामाजिक समस्या असल्यामुळे सदर प्रथा निर्मूलन करण्याकरिता जनजागृती करणे आवश्यक आहे. सध्याच्या आधुनिक काळात छापील प्रसिद्धी, एफ. एम. रेडिओद्वारे प्रसिद्धी, महाराष्ट्र राज्य परिवहन मंडळाच्या बसेसवरील प्रसिद्धी करणे आवश्यक आहे. यासाठी सन २०२१-२०२२ साठी रु. ३.६० कोटी, सन २०२२-२०२३ साठी रु. ३.७५ कोटी व सन २०२३-२०२४ साठी रु. ३.७५ कोटी निधी मंजूर करण्यात आलेला होता, तसेच सन २०२४-२०२५ साठी रु. ३.७५ कोटी निधी अर्थसंकल्पीत करण्यात आलेला आहे.

३. इमारत व इतर बांधकाम अधिनियम, १९९६ ची अंमलबजावणी (२२३०५३७)

इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियम, १९९६ च्या प्रभावी अंमलबजावणी करणे करिता कार्यालयीन खर्च व इतर प्रशासकीय खर्च भागविण्यासाठी ही योजना आहे. सन २०२१-२०२२ साठी रु. ५.०० लाख, सन २०२२-२०२३ साठी रु. ५.०० लाख व सन २०२४-२०२५ साठी रु. ५.०० लाख निधी मंजूर करण्यात आला होता, तसेच सन २०२३-२०२४ साठी रु. ५.०० लाख निधी अर्थसंकल्पीत करण्यात आलेला आहे.

४. बाल कामगार प्रथेचे उच्चाटन (२२३० १४०१)

बाल कामगार प्रथेचे समुळ उच्चाटनासाठी शासनाने सन २०२१-२०२२ साठी १००.०० लाख , सन २०२२-२०२३ साठी १५.०० लाख, सन २०२३-२०२४ साठी रु. १५.०० लाख निधी मंजूर करण्यात आला होता, तसेच सन २०२४-२०२५ साठी रु. १५.०० लाख निधी अर्थसंकल्पीत करण्यात आलेला आहे.

५ मागणी क्र. के-८, ३४५१ - सेक्रेटरीयट- आर्थिक सेवा, ००३-प्रशिक्षण, शासकीय कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण (३४५१२८९१)

कामगार आयुक्त कार्यालय व त्यांच्या अधिपत्याखालील विभागीय कार्यालयातील कार्यरत असलेले सर्व अधिकारी / कर्मचारी यांना राज्य प्रशिक्षण धोरणअंतर्गत उजळणी प्रशिक्षण तसेच नवीन विषय तोंडओळख प्रशिक्षणासाठी शासनाने सन २०२१-२०२२ या वर्षासाठी १४.७२ लाख व सन २०२२-२०२३ साठी रु. १३.८८ लाख व सन २०२३-२०२४ साठी रु ४१.१३ लाख निधी मंजूर करण्यात आला होता, तसेच सन २०२४-२०२५ साठी रु. ५७.६१ लाख निधी अर्थसंकल्पीत करण्यात आलेला आहे.

श्रमिक संघ अधिनियम, १९२६

The Trade Unions Act, 1926

श्रमिक संघ अधिनियम, १९२६ या खाली नियुक्त केलेल्या निबंधकांकडून श्रमिक संघ व संघटना यांची नोंदणी होते. संघाने वार्षिक विवरणपत्र न पाठविल्यास नोंदणी रद्द करण्याचा अधिकार निबंधकांना आहे.

तक्ता १ / TABLE 1

		प्रत्यक्ष जाने-२०२१ ते डिसेंबर-२०२१	प्रत्यक्ष जाने-२०२२ ते डिसेंबर-२०२२	प्रत्यक्ष जाने-२०२३ ते सप्टेंबर-२०२३	अंदाज २०२४	
(१)	नोंदणी केलेल्या कामगार संघांची संख्या	९८	१०७	८४	६६	(१) No. of Trade Unions Registered

औद्योगिक विवाद अधिनियम, १९४७

The Industrial Dispute, 1947

औद्योगिक विवाद अधिनियमाखाली, राजपत्रित समेट अधिकारी तंटयाची चौकशी करून समेट घडवून आणतात.

तक्ता २ / TABLE 2

		प्रत्यक्ष २०२१-२०२२	प्रत्यक्ष २०२२-२०२३	प्रत्यक्ष सप्टेंबर-२०२३ पर्यंत	अंदाज २०२४-२०२५	
(१)	समेट कारवाई (तंटयांची संख्या)	२२८६	१७७७	११६८	११२४	(१) Conciliation (No. of disputes)
(२)	यशस्वी तडजोड	११७	२०५	३०२	२६२	(२) Settlements
(३)	अयशस्वी अहवाल	१२८९	८५८	६६१	७७४	(३) Failure Reports

टीप :- वरील तक्त्यात कलम २ ऐ अ व २ के खाली येणाऱ्या वैयक्तिक तक्रारींचेसुद्धा आकडे अंतर्भूत आहेत. औद्योगिक विवाद अधिनियम, १९४७ खाली समेट प्रकरण निकालात काढण्यासंबंधी प्रत्येक अधिकार्याला सर्व कामगारांबाबतच्या मागण्यांची २५ प्रकरणे व कलम २ ऐ व २ के खाली वैयक्तिक तक्रारींची ४२ प्रकरणे असे प्रमाण आहे.

मोटर परिवहन कामगार अधिनियम, १९६१ च्या अन्वये जे सरकारी कामगार अधिकारी निरीक्षक म्हणून नियुक्त झालेले आहेत ते मुख्य निरीक्षकांनी नोंदणी केलेल्या संस्थाना कायद्याची योग्य अंमलबजावणी करण्याच्या दृष्टीने भेटी देतात.

महाराष्ट्र दुकाने व आस्थापना अधिनियम, १९४८ हा अधिनियम दिनांक १९ डिसेंबर, २०१७ रोजी पासून निरसीत करण्यात आला असून त्याऐवजी महाराष्ट्र दुकाने व आस्थापना (नोकरीचे व सेवाशर्तीचे विनियमन) अधिनियम, २०१७ हा संपूर्ण राज्यास लागू करण्यात आला आहे. त्याची अंमलबजावणी दिनांक १९ डिसेंबर, २०१७ पासून सुरू करण्यात आली आहे. त्यासाठी नियुक्त केलेले दुकाने निरीक्षक उपरोक्त कायद्याच्या अंमलबजावणीचे काम करतात. सदरील कामावर कामगार आयुक्त व त्यांच्या अधिपत्याखालील संबंधित कामगार अधिकारी देखरेख ठेवीत असतात. कामगार उप आयुक्त, सहायक कामगार आयुक्त व सरकारी कामगार अधिकारी हे स्थानिक प्राधिकरणामधील या कायद्याच्या अंमलबजावणी कार्यावरसुद्धा देखरेख करतात.

तक्ता ४ / TABLE 4

		प्रत्यक्ष २०२१	प्रत्यक्ष २०२२	
१.	(१) नोंदणीकृत आस्थापनांची संख्या	१६९२१७०	१९८०८५९२	(१)(i) Number of establishments covered by the Act.
	(२) व्याप्ती असलेल्या कामगारांची संख्या	७५६५७६३	९१५०३७७	(२) Number of workers covered.

औद्योगिक नोकरी (स्थायी आदेश) अधिनियम, १९४६

५० कामगार असलेल्या संस्थांना अद्योगिक नोकरी (स्थायी आदेश) अधिनियम, १९४६ खाली स्थायी आदेश प्रमाणपत्र देण्याची तरतूद आहे. त्याचप्रमाणे स्थायी आदेशात सुधारण/बदल करण्याची सुद्धा तरतूद आहे.

मुंबई औद्योगिक संबंध अधिनियम, १९४६ नुसार स्थायी आदेशास मान्यता देणे.

या कायद्याखाली येणाऱ्या उद्योगधंद्यांना स्थायी आदेश प्रमाणपत्र देण्याची तरतूद आहे.

तक्ता ८ / TABLE 8

टीप.- अधिकाऱ्यांच्या कामाचे प्रमाण ठरविण्यात आलेले नाही.

कामगार जगतांतील विशेष वार्ता

या कार्यालयामार्फत महाराष्ट्र राज्यातील कामगार जगतांतील घडामोडींचे मूल्यमापन करून तत्संबंधीचा शासनास दररोज अहवाल पाठविण्यात येतो.

तक्ता ९ / TABLE 9

टीप.- कामाचे प्रमाण ठरविण्यात आले नाही.

कार्य समित्या

ज्या ज्या ठिकाणी कार्य समित्या नेमल्या आहेत व नेमणे आवश्यक आहेत त्या त्या ठिकाणी त्यांचे काम बरोबर होते किंवा नाही हे कामगार आयुक्त यांचे कार्यालय व कामगार खात्यातील इतर कार्यालये पहातात.

संकलन आणि प्रकाशन

कामगार आयुक्तांच्या कार्यालयामार्फत दर महिन्याला लेबर गॅझेट व इंडस्ट्रीयल कोर्ट रिपोर्टर या नावाची दोन प्रकाशने प्रसिद्ध केली जातात.

प्रास्ताविक : कामगार कक्ष

दररोज राज्यातील नियत कालिके वाचून कामगारांसंबंधीच्या महत्त्वाच्या बातम्यांची कात्रणे कामगार आयुक्त यांना सादर करून नंतर संबंधित शाखात त्यावर पुढील कार्यवाही करण्यासाठी पाठविणे हे कामगार कक्षाचे काम आहे. महत्त्वाची वृत्तपत्रीय कात्रणे माननीय मंत्री (कामगार) आणि मंत्रालयातील उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाच्या कामावर कक्षाच्या नजरेस आणली जातात. निरनिराळ्या बाबींवरील वृत्तपत्रीय कात्रणे विषयवार ठेवली जातात. वृत्तपत्रात आलेल्या कामगार विषयक बातम्यांच्या व वृत्ताच्या आधारे कामगार आयुक्तांच्या कार्यालयातील अधिकारी औद्योगिक शांतता राखण्यासाठी योग्य अशी कार्यवाही करतात.

तक्ता १० / TABLE 10

टीप. - कामाचे प्रमाण ठरविण्यात आलेले नाही.

प्रास्ताविक : संकलन केलेले निवाडे, तडजोडी व करारपत्रे इत्यादी

वेतन, महागाई भत्ता, रजा, निरनिराळे इतर आकर्षक फायदे आणि इतर सेवानियमन यांची अद्ययावत माहितीसाठी दुसऱ्या संकेत समितीच्या शिफारशीवरून शासनाने तडजोडी, करारनामे व अभिनिर्णय यांची तपासणी व संकलन करण्याची व्यवस्था कायमस्वरूपात करण्याचे ठरविले आहे. ही माहिती कामगार तंटे, व्यवस्थापक सल्लागार, सेवा व समेट प्रकरणांमध्ये समझौता घडवून आणण्याच्या दृष्टीने संबंधित कामगार अधिकाऱ्यांना सुद्धा उपयोगी पडते. संकलित केलेल्या आधार सामग्रीच्या आधारे, कामगार आयुक्त कार्यालय ही वार्षिक किमती पुस्तिका प्रसिद्ध करते. सन १९७२ च्या साधनसामग्रीवर आधारित पुस्तिका १९७६-७७ मध्ये व १९७७-७८ मध्ये १९७३ च्या साधनसामग्रीवर आधारित अशी पुस्तिके प्रसिद्ध केली. सन १९७८-७९ मध्ये सन १९७४ ची पुस्तिका तयार केली. सदर पुस्तिका श्रम संघटना व मालक वर्ग यांना वेतन, रजा वगैरे तंटा सोडविण्यासाठी उपयुक्त ठरत असल्याचे दिसते.

कामगार कपात व नोकरीतील प्रशिक्षण आणि कल्याणकारी योजना याबाबत कामगारांना सल्ला देणे आणि संप व टाळेबंदी यामुळे, औद्योगिक शांतता बिघडू नये व संप, टाळेबंदी टाळण्या करिता संविधानिक यंत्रणेव्यतिरीक्त यंत्रणा निर्माण करणे हा या योजनेचा उद्देश आहे.

तक्ता १३ / TABLE 13

		प्रत्यक्ष २०२१-२०२२		प्रत्यक्ष २०२२-२०२३		प्रत्यक्ष सप्टेंबर-२०२३ पर्यंत	
		संप	टाळेबंदी	संप	टाळेबंदी	संप	टाळेबंदी
(१)	अयशस्वी प्रकरणे (संप व टाळेबंदी)	७	१	६	११	९	११
(२)	त्यातील परिणामीत कामगार	६७१	५०८८	११४६	६३५०	३००७	६३५०
(३)	वाया गेलेले मनुष्यदिवस	४७३६३४		२४५४६०८		१३५३३०३	

टीप.- कामाचे प्रमाण ठरविण्यात आलेले नाही.

कंत्राटी कामगार (नियमन व निर्मुलन) अधिनियम, १९७०

कंत्राटी कामगार पद्धतीचे नियमन व निर्मुलन करणेबाबत अधिनियम, १९७० चे उद्दीष्ट म्हणजे काही औद्योगिक संस्थांतील कंत्राटी कामगारांच्या नोकरीचे नियमन करणे व विशिष्ट परिस्थितीनुसार तेथील कंत्राटी पद्धत कशी कमी करता येईल हे पाहणे. तसेच तदनुषंगाने येणाऱ्या बाबींचे निराकरण करणे. सदरील अधिनियमाच्या तरतुदी (१) प्रमुख मालकांनी (औद्योगिक संस्थेचे) नोंदणी करणे व कंत्राटदारास परवाना देणे, तसेच (२) कंत्राटी कामगारांच्या वेतनाचे, कामाच्या पद्धतीचे व स्थितीचे त्यांच्या आरोग्य व कल्याण संबंधी सुखसोयी मिळतात किंवा नाही हे पाहणे आदी बाबींचा समावेश आहे.

तक्ता १४ / TABLE 14

		प्रत्यक्ष २०२१-२०२२	प्रत्यक्ष २०२२-२०२३	प्रत्यक्ष सप्टेंबर- २०२३ पर्यंत	
		(१)	(अ) नोंदणी झालेल्या संस्थांची संख्या	६९७९	
	(ब) समाविष्ट असलेल्या कंत्राटदारांची संख्या	६८१५६	७७९५९	२१९७५	(b) Employees covered
(२)	(अ) परवाना दिलेल्या कंत्राटदारांची संख्या	८२०३	९१०६	२३३४	(२)(a) No. of Contractors Licensed
	(ब) समाविष्ट असलेल्या कामगारांची संख्या	१२२४९८९	१४००२१०	३९५५६८	(b) No. of Employees covered.

टीप.- कामाचे प्रमाण ठरविण्यात आलेले नाही.

उक्त अधिनियमांतर्गत जमा महसूल महाऑनलाईनद्वारे ग्रास मार्फत शासनाकडे जमा केला जातो.

२. औद्योगिक संबंध

शासन अधिसूचना क्र. पीजीए.०६/१६६२/काम-४, दिनांक १९ नोव्हेंबर २०११ अन्वये उपदान प्रदान अधिनियम, १९७२ मधील कलम ३ नुसार नियंत्रक प्राधिकारी म्हणून स्थानिक क्षेत्रातील औद्योगिक न्यायालये यांची नियुक्ती करण्यात आलेली होती.

शासन अधिसूचना क्र. सीएलए-२०१९/प्र.क्र.४८/काम-४, दि. १६.०४.२०१९ अन्वये उपदान प्रदान अधिनियम, १९७२ मधील कलम ३ नुसार नियंत्रक प्राधिकारी म्हणून स्थानिक क्षेत्रातील सहायक कामगार आयुक्त आणि कलम ७ (७) नुसार अपिलीय प्राधिकारी म्हणून स्थानिक क्षेत्रातील अपर कामगार आयुक्त किंवा कामगार उप आयुक्त यांना नियुक्त केलेले आहे.

दि. १६.०४.२०१९ रोजीच्या शासन अधिसूचनेस **The Labour law Practitioners Association, Mumbai** या संघटनेने मा. उच्च न्यायालयात आव्हान दिले आहे. सदरची अधिसूचना प्रसिद्ध होण्यापूर्वीच्या प्रकरणांचा निपटारा मा. कामगार न्यायालये व मा. औद्योगिक न्यायालये यांनी करावा असे नमूद केले आहे. सदर प्रकरण उच्च न्यायालय, मुंबई येथे न्यायप्रविष्ट आहे.

ग्राहक मूल्य निर्देशांक

ग्राहक मूल्य निर्देशांक महाराष्ट्र राज्यातील मुंबई, सोलापूर, नागपूर, पुणे, नाशिक व ठाणे या ०६ केंद्रांसाठी सन २०१६ = १०० तसेच जळगांव, नांदेड, औरंगाबाद, कोल्हापूर, व अकोला या ०५ केंद्रांसाठी सन २००१ = १०० हे आधारभूत वर्ष ठरवून औद्योगिक कामगारांसाठी ग्राहक मूल्य निर्देशांक तयार केला जातो. हा ग्राहक मूल्य निर्देशांक समितीपुढे मान्यतेसाठी ठेवून त्यानंतर प्रसिद्ध केला जातो. ग्राहक मूल्य निर्देशांक तयार करण्याकरिता वरील ११ केंद्रांच्या निवडक बाजारपेठांमधून निवड वस्तूंची साप्ताहिक व मासिक किंमत गोळा केली जाते. त्या किंमतीचे संस्करण करून सदरचा ग्राहक मूल्य निर्देशांक काढला जातो. जुन्या मालिकेचे निर्देशांक सध्या चालू मालिकेत रुपांतरीत करण्यासाठी त्या त्या केंद्रांचे जोडगुणक तयार करण्यात आलेले आहेत. औद्योगिक कारखाने आपल्या कामगारांना देय असलेल्या महागाई भत्त्याची परिगणन करण्यासाठी या निर्देशांकाचा उपयोग करतात. किमान वेतन अधिनियम, १९४८ अंतर्गत अनुसूचित उद्योगातील उद्योगधंद्यांना दर ६ महिन्यांनी विशेष भत्ता लागू केला जातो तो काढण्याकरिता या निर्देशांकाचा उपयोग करण्यात येतो. मुंबई, सोलापूर, नागपूर, पुणे, नाशिक व ठाणे या केंद्रांसाठी ग्राहक मूल्य निर्देशांकाचा उपयोग श्रम केंद्र, सिमला हे कार्यालय अखिल भारतीय ग्राहक मूल्य निर्देशांक तयार करण्यासाठी करतात.

तक्ता १५ / TABLE १५

कापड व्यतिरिक्त		साप्ताहिक		मासिक		कापड	
केंद्रे	वस्तूची संख्या	विवरणांची संख्या	वस्तूची संख्या	विवरणांची संख्या	वस्तूची संख्या	विवरणांची संख्या	Centres
Weekly		Non Clothing		Clothing			
Monthly							
Item	Actual April 2022 to March 2023	Actual April 2023 to Sept. 2023	Actual April 2022 to March 2023	Actual April 2023 to Sept. 2023	Actual April 2022 to March 2023	Actual April 2023 to Sept. 2023	Estimated 2024-2025
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)
औद्योगिक कामगारांकरिता ग्राहक मूल्य निर्देशांक							
राज्य मालिका	७४	१०४	५२	१०४	५०	१२	२४
(आधार २००१ =१००)	७६	१०४	५०	१०६	५४	१२	२४
जळगाव	८१	१५६	७८	१५६	८२	१८	३६
नांदेड	८४	१५६	७८	१५६	६९	१८	३६
औरंगाबाद	६७	१०४	५४	१०४	५७	१२	२४
कोल्हापूर							
अकोला							
Consumer Price Index Number for Industrial Workers							
State Series (Base - 2001 = 100)							
Jalgaon							
Nanded							
Aurangabad							
Kolhapur							
Akola							

Note :—The Labour Bureau Ministry of Labour and Employment, Government of India, Shimla has independently Released indices of their following Six centres since Sept-2020 for the Base year 2016 = 100 name of the Centres : Mumbai, Solapur, Nagpur, Pune, Nashik and Thane.

प्रस्तावनात्मक :-

सामाजिक व आर्थिक पहाणी शाखेअंतर्गत निरनिराळ्या पहाण्या करण्यात येतात. त्यात वेगवेगळ्या आस्थापनांना भेटी देऊन मालक आणि कामगार वर्ग यांच्या मुलाखती प्रश्नावलीद्वारे घेण्यात येतात. सदर प्रश्नावलीतील माहितीचे संकलन व तक्तीकरण करण्यात येऊन अहवाल लिखाण करण्यात येते. प्रत्यक्ष पाहणीची सुरुवात त्यांचे क्षेत्रीय काम तसेच माहितीचे संकलन व तक्तीकरण व त्यानंतर अहवाल लिखाण व सादरीकरण यास बराच अवधी लागतो.

कुटुंब राहणीमान पाहणी अंतर्गत केंद्र शासनाकडून दर १० वर्षांनी जुनी मालिका बदलून नवीन मालिक सुरु करण्यात येते. त्या अनुषंगाने २०१७ = १०० या नवीन मालिकेचे कामकाज हाती घेण्यात आले असून राज्य मालिकेतील जळगाव, अकोला, नांदेड, औरंगाबाद व कोल्हपूर या ५ केंद्रांच्या ठिकाणी असलेल्या कामगार आस्थापनांची यादी गोळा करून त्यातील निवडक कामगारांच्या प्रत्यक्ष मुलाखतीद्वारे अनुसुची अ - कामगार कुटुंबाची उत्पन्न व खर्चाबाबतची माहिती गोळा करणे व अनुसुची ब - कामगार कुटुंबाचा घरभाडे विषयक तपशील गोळा करण्यात येतो. सदरची माहिती गोळा करण्यात आली असून त्याच्या प्राथमिक त्रुटी निवारणाचे काम करण्यात आले. त्रुटी निवारणाची कार्यवाही पूर्ण झाल्यानंतर केंद्र शासनाच्या धर्तीवर व त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली पुढील कार्यवाही करण्यात येत आहे.

त्रैमासिक नियतकालिक घरभाडे पाहणीचे काम या कार्यासनाकडून करण्यात येते. राज्य मालिकेतील वरील ५ केंद्रातील निवडक औद्योगिक कामगारांच्या घरांना प्रत्यक्ष भेटी देवून माहिती संकलित करण्यात येते. संकलित माहिती आधारे घरभाडे निर्देशांक काढला जातो. सदरचा घरभाडे निर्देशांक राज्य मालिका ग्राहक मुल्य निर्देशांक करिता उपयोगात आणला जातो.

सोबतच वरील ५ केंद्रांच्या ठिकाणची मुल्यसंकलन व मुल्यनिर्धारणाची कार्यवाही कामगार आयुक्त कार्यालयाकडून करण्यात येते. त्या आधारावर कामगार आयुक्त कार्यालयाकडून औद्योगिक कामगारांकरिता दरमहा ग्राहक मुल्य निर्देशांक जाहीर करण्यात येतो. त्याचप्रमाणे केंद्र शासनाच्या मुंबई व ठाणे केंद्रातील एकूण १७ बाजारपेठांच्या मुल्यसंकलनाचे काम या कार्यासनाकडून दर आठवड्याच्या निर्धारित दिवशी करण्यात येते. उक्त सर्व माहिती केंद्र शासनाच्या लेबर ब्युरो, शिमला कार्यालयाकडून सदर केंद्रांकरिता औद्योगिक कामगारांसाठी ग्राहक मुल्य निर्देशांक जाहीर केला जातो.

मूल्य निर्धारण पाहणीबाबत एप्रिल, २०२१ ते मार्च, २०२२ या कालावधीतील प्रत्यक्ष आकडेवारी, एप्रिल, २०२२ ते मार्च, २०२३ मधील प्रत्यक्ष आकडेवारी सन २०२३-२०२४ या कालावधीतील सुधारित आकडेवारी तसेच सन २०२४-२०२५ मधील अंदाजित आकडेवारी खालील तक्त्यामध्ये सादर करण्यात येत आहे.

तक्ता १६ / TABLE 16

		प्रत्यक्ष २०२१- २०२२	प्रत्यक्ष २०२२- २०२३	सुधारित २०२३- २०२४	अंदाजित २०२४- २०२५	
१	मूल्य निर्धारण पाहणीची संख्या (चालू राज्यस्तरीय मालिकेतील ५ केंद्रासाठी)	६२४	६२४	६२४	६२४	Number of surveys conducted for Price collection Current State Series
	मूल्य निर्धारण पाहणीची संख्या (नवीन राज्यस्तरीय मालिकेतील ५ केंद्रासाठी)	६२४	६२४	६२४	६२४	Number of surveys conducted for price collection New State Series
२	मूल्य निर्धारण पाहणीची संख्या (नवीन राज्यस्तरीय मालिकेतील ६ केंद्रासाठी)	६२४	६२४	६२४	६२४	Number of surveys conducted for Price collection (Central Series)
३	घरभाडे पाहणी संख्या (चालू राज्यस्तरीय मालिकेतील ५ केंद्रासाठी)	१९३२	१९३२	१९३२	१९३२	Number of House Rent surveys conducted for Current State Series.
४	घरभाडे पाहणी संख्या (नवीन राज्यस्तरीय मालिकेतील ५ केंद्रासाठी)	४६२	४६२	४६२	४६२	Number of House rent surveys conducted for new State Series

जुनी केंद्र स्तरीय ग्राहक मूल्य निर्देशांक मालिका बंद झाल्यामुळे

सांख्यिकी गोळा करण्यासंबंधी अधिनियम, १९५३

ह्या अधिनियमांतर्गत संप, टाळेबंदी, कामगार कपात कामाशिवाय राहू देणे व उपक्रम बंद याबाबतीतिल आकडेवारी संकलीत करून त्याबाबतचा अहवाल कामगार आयुक्त, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांच्या कार्यालयामार्फत तयार केला जातो.

तक्ता १७ / TABLE 17

		प्रत्यक्ष २०२१- २०२२	प्रत्यक्ष २०२२- २०२३	प्रत्यक्ष सप्टेंबर- २०२३ पर्यंत	अंदाज २०२४- २०२५	
(अ)	आस्थापनांची संख्या काम बंद बाबतीत वर्षात संकलित केलेले रजिस्टर					No. of Establishments. (A) Reports and Registers to be complied in respect of work stoppage during the year.
	(अ) संप	७	६	९	१२	(a) Strikes
	(ब) टाळेबंदी	११	११	११	१४	(b) Lockouts

एप्रिल, २०२३ ते सप्टेंबर, २०२३

- केलेल्या मूल्यनिर्धारण पाहण्यांची संख्या :- ६२४
- कुटुंबांच्या राहणीमानासंबंधी केलेल्या पाहण्या (१० वर्षातून १ वेळा)
- औद्योगिक कामगारांची कुटुंब राहणीमान पाहणी.

नियोजित मालिका २०१७ = १०० नुसार (१) अकोला, (२) नांदेड, (३) कोल्हापूर, (४) जळगाव,
(५) औरंगाबाद

या ५ केंद्रातील कामकाज सुरु आहे.

(१२) कर्मचारी विषयक गोषवारा / XII Personnel Summary

जोडपत्र / ANNEXURE

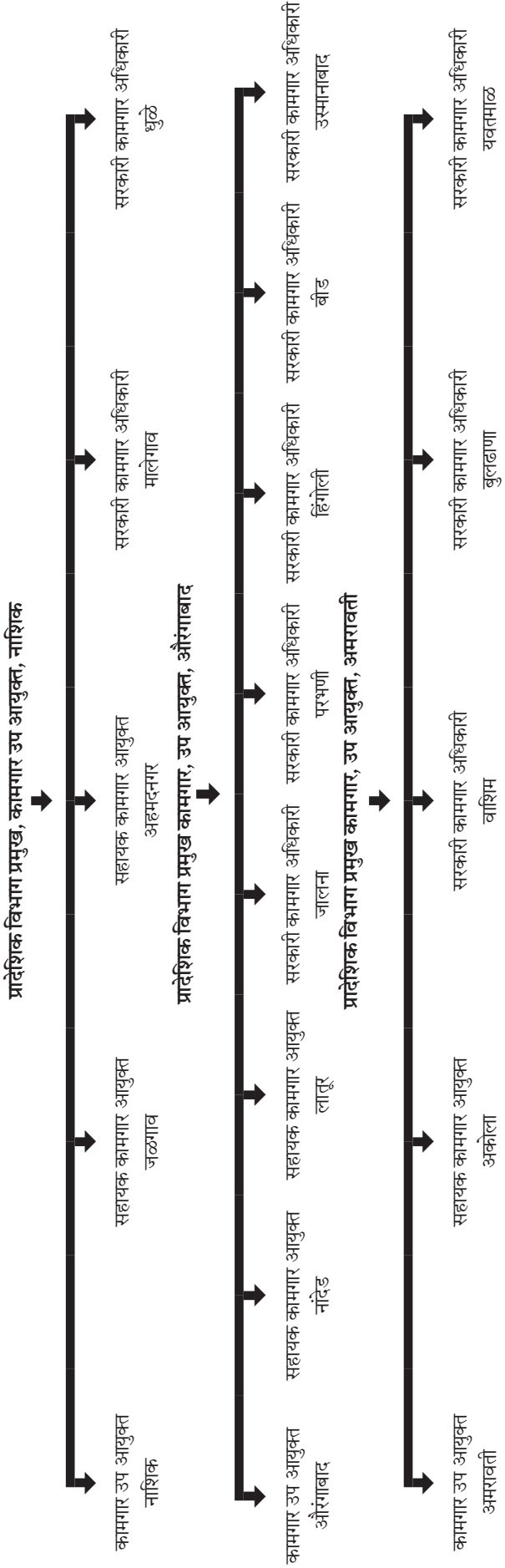
अ.क्र. (१)	पदनाम (२)	वेतनश्रेणी/ Pay Band (३)	मंजूर पदसंख्या No. of Posts (४)	Designation (५)	
२२३०, कामगार व सेवायोजन मागणी क्रमांक के-४			2230, LABOUR AND EMPLOYMENT DEMAND No. K-4 COMMISSIONER OF LABOUR		
गट अ					
१	कामगार आयुक्त	S-२७	११८५००-२१४१००	१	Commissioner of Labour
२	सह आयुक्त (माथाडी)	S-२७	११८५००-२१४१००	१	Joint Commissioner of Labour
३	अपर कामगार आयुक्त	S-२५	७८८००-२०९२००	३+१*	Additional Commissioner of Labour
४	कामगार उप आयुक्त	S-२३	६७७००-२०८७००	१२+५@	Deputy Commissioner of Labour
५	विशेष कार्य अधिकारी (सांख्यिकी)	S-२०	५६१००-१७७५००	१	Officer on Special Duty (Statistics)
६	सहायक कामगार आयुक्त	S-१८	४९१००-१५५८००	७०+१\$	Assistant Commissioner of Labour
		एकूण		९५	
गट ब					
७	सरकारी कामगार अधिकारी	S-१५	४१८००-१३२३००	१४७	Government Labour Officer
८	स्वयं सहायक	S-१६	४४९००-१४२४००	१	Personal Assistant
		एकूण		१४८	
गट क					
९	अधिक्षक (मुख्यालय)	S-१४	३८६००-१२२८००	२६	Supintendent
१०	अधिक्षक (मुफसल)	S-१४	३८६००-१२२८००	८	Supintendent (Out side Mumbai) (Mufsal)
११	दुकाने निरीक्षक श्रेणी -१	S-१३	३५४००-११२४००	३०	Shop Inspector (Grade-I)
१२	दुकाने निरीक्षक श्रेणी -२	S-८	२५५००-८११००	१६०	Shop Inspector (Grade-II)
१३	वरिष्ठ कामगार अन्वेषक	S-१३	३५४००-११२४००	२२	Senior Labour Investigator
१४	कनिष्ठ कामगार अन्वेषक	S-८	२५५००-८११००	३०	Junior Labour Investigator
१५	वरिष्ठ लिपिक	S-८	२५५००-८११००	१०८	Senior Clerk
१६	लिपिक टंकलेखक	S-६	१९९००-६३२००	३२०	Clerk Cum Typist
१७	लघुलेखक (उच्चश्रेणी)	S-१५	४१८००-१३२३००	४	Stenographer (Higher Grade)
१८	लघुलेखक (निम्न श्रेणी)	S-१४	३८६००-१२२८००	९	Stenographer (Lower Grade)
१९	लघुटंकलेखक	S-८	२५५००-८११००	२०	Steno - Typist
२०	दूरध्वनीचालक	S-७	२१७००-६९१००	४	Telephone Operator
२१	ग्रंथपाल	S-१०	२९२००-९२३००	१	Librarian
२२	वाहनचालक	S-६	१९९००-६३२००	० (मृत संवर्ग) # ०९	Driver
		एकूण		७५१	
गट ड					
२३	दफ्तरी	S-३	१६६००-५२४००	० (मृत संवर्ग) # ०१	Daftari
२४	अलमारी परिचर	S-३	१६६००-५२४००	० (मृत संवर्ग) # ०१	Self Attendant
२५	नाईक	S-३	१६६००-५२४००	० (मृत संवर्ग) # १६	Naik
२६	शिपाई	S-१	१५०००-४७६००	० (मृत संवर्ग) # १७०	Peon
२७	रखवालदार	S-१	१५०००-४७६००	० (मृत संवर्ग) # ०६	Watchman
२८	सफाईगार	S-१	१५०००-४७६००	० (मृत संवर्ग) # ०९	Sweeper
		एकूण		२०३	
एकूण (अ+ब+क+ड)				९८५ (नियमित) + #२१२	

* पद मैत्री कक्ष #

@ माथाडी मंडळ पद

\$ माथाडी मंडळ पद

येथे दर्शविलेल्या मनुष्यबळ संख्येच्या मर्यादित सेवा आवश्यकतेनुसार बाहय यंत्रणेमार्फत घेण्यास मान्यता देण्यात आली आहे. तथापि मृत संवर्गातील जितके कर्मचारी कार्यरत असतील तितकी पदे अधिसंख्य समजण्यात यावीत.

विकास आयुक्त (असंघटित कामगार)

- (१) महाराष्ट्र राज्य सामाजिक सुरक्षा मंडळ
- (२) प्रधानमंत्री श्रमयोगी मानधन योजना
- (३) ई-श्रम पोर्टल

महाराष्ट्र राज्य सामाजिक सुरक्षा मंडळ

केंद्र शासनाने असंघटीत कामगारांसाठी सामाजिक सुरक्षितता पुरविण्याच्या उद्देशाने भारत सरकारने दिनांक ३१.१२.२००८ रोजी असंघटीत कामगार सामाजिक सुरक्षा अधिनियम २००८ लागू केला असून या अधिनियमाच्या कलम ६ (४), ६ (६), ६ (७), १० (१) आणि कलम १४ याद्वारे प्रदान कण्यात आलेल्या अधिकारांचा तसेच याबाबतीत समर्थ करणाऱ्या इतर सर्व अधिकारांचा वापर करून महाराष्ट्र शासनाने अधिसूचना क्रमांक असंका २०११/प्र.क्र.२१४/कामगार-७अ, दिनांक ३०.०५.२०१३ अन्वये महाराष्ट्र असंघटीत कामगार सामाजिक सुरक्षा नियम २०१३ लागू केला आहे. लेबर ब्युरो, चंदिगड यांनी सन २०१४ मध्ये केलेल्या चौथ्या वार्षिक रोजगार बेरोजगारी सर्वेक्षणानुसार महाराष्ट्र राज्यात सुमारे ३.६५ कोटी असंघटित कामगार आहेत.

असंघटित कामगार सामाजिक सुरक्षा अधिनियम, २००८ च्या कलम ६ व १४ मधील तरतुदीनुसार महाराष्ट्र राज्य सामाजिक सुरक्षा मंडळाची दिनांक ३ एप्रिल २०१८ च्या अधिसूचनेन्वये स्थापना करण्यात आलेली आहे.

(अ) महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळ

घरेलू कामगार कल्याण मंडळामध्ये नोंदणी होणारे लाभार्थी हे समाजातील आर्थिकदृष्ट्या अत्यंत दुर्बल कुटुंबातील आहेत. त्यामुळे त्यांच्याकडून जमा होणारे अंशदान हे अत्यल्प असल्याने मंडळाचे कामकाज हे प्रामुख्याने शासनाकडून मिळणाऱ्या अनुदानावरच अवलंबून आहे.

राज्यात महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळ अधिनियम, २००८ पारित झाला असून तो दिनांक ३ नोव्हेंबर २०११ पासून राज्यात लागू करण्यात आला आहे.

या अधिनियमाच्या कलम ३ च्या तरतुदीनुसार दिनांक १२ ऑगस्ट २०११ च्या अधिसूचनेन्वये महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळ स्थापन करण्यात आलेले आहे.

घरेलू कामगारांची नोंदणी -

उपरोक्त अधिनियमाच्या कलम ११ नुसार वयाची १८ वर्षे पूर्ण केलेल्या परंतु ६० वर्षे पूर्ण न झालेल्या घरेलू कामगारांची लाभार्थी म्हणून दिनांक १४ नोव्हेंबर, २०११ पासून नोंदणी करण्यात येत आहे.

नोंदणी फी व मासिक अंशदान :

दिनांक ५ फेब्रुवारी २०२४ रोजीच्या शासन निर्णयानुसार घरेलू कामगारांकडून प्रत्येकी रु. १/- नोंदणी फी व रु.१/- मासिक अंशदान याप्रमाणे वार्षिक १२/- अशी एकूण १३/- रुपये जमा करावयाचे असून विहित नमुन्यात नोंदणीसाठी घरेलू कामगाराने अर्ज करावयाचा आहे. सदर अर्जाची क्षेत्रीय सरकारी कामगार अधिकारी यांच्यामार्फत छाननी केली जाते व त्यानंतर फी भरून घरेलू कामगार नोंदीत होतात. ही नोंदणी एक वर्षाकरिता जिवित राहते.

मंडळातर्फे देण्यात येणारे लाभ :

१. अंत्यविधी सहाय्य : मृत घरेलू कामगाराच्या कायदेशीर वारसास अंत्यविधी सहाय्य रु.२,०००/- देण्यात येते.

२. प्रसुती लाभ : घरेलू कामगार मंडळाच्या दि. २८.०९.२०१२ च्या बैठकीत घरेलू कामगारांना प्रसुतीलाभ देण्याबाबत ठराव करण्यात आला असून त्याअंतर्गत घरेलू कामगारास दोन अपत्यापर्यंत प्रत्येक प्रसुतीकरिता रु.५,०००/- इतकी मदत देण्यात येते.

३. सन्मानधन लाभ : शासन निर्णय क्र.-घरेलू-१२२२/प्र.क्र.१६५/काम-७अ, दि. ०६.०३.२०२४ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळातर्फे प्रतिवर्षी दिनांक ३१ डिसेंबर रोजी वयाची ५५ वर्षे पूर्ण केलेल्या जिवित नोंदणी असलेल्या पात्र घरेलू कामगारांना महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळाच्या निधीतून सन्मानधन योजना अंतर्गत रूपये १०,०००/- एवढी रक्कम थेट त्यांच्या बँक खात्यात डिबीटीद्वारे जमा करण्याचा शासनाने निर्णय घेतला आहे. त्याअनुषंगाने सर्व जिल्हा कार्यालयामार्फत लाभ वाटप सुरू करण्यात आले आहे.

४. संसार उपयोगी भांडी संच वाटप : शासन निर्णय क्रमांक घरेलू-१२२४/प्र.क्र.२/ कामगार-७अ, दि. २२.०२.२०२४ अन्वये सन २०२३-२४ या आर्थिक वर्षाध्ये महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळ अधिनियम २००८, या कायद्याची प्रभावी अंमलबजावणी करणे, तसेच महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळामार्फत घरेलू कामगारांची नोंदणी/ नुतणीकरण वाढवणे. याअनुषंगाने योजना राबवण्यासाठी जिवित/ सक्रीय नोंदीत असलेल्या घरेलू कामगारांना संसार उपयोगी भांडी संच वाटप करण्यात येत आहे.

प्रधानमंत्री श्रमयोगी मानधन योजना

सद्यःस्थितीत या कार्यालयामार्फत सर्व असंघटित कामगारांसाठी प्रधानमंत्री श्रमयोगी मानधन योजना सुरू केलेली असून त्यामध्ये सहभागी पात्र लाभार्थींना वयाची ६० वर्षे पुर्ण झाल्यानंतर दरमहा ३०००/-रुपये लाभ मिळणार आहे. तसेच सद्यःस्थितीत प्रधानमंत्री श्रमयोगी मानधन योजनेमध्ये ६०९९१५ कामगारांची नोंदणी झालेली आहे.

ई-श्रम पोर्टल

असंघटित कामगारांना सामाजिक सुरक्षितता पुरविण्याच्या उद्देशाने असंघटित कामगारांचा राष्ट्रीय डेटाबेस (NDUW) तयार करण्याचा निर्णय केंद्र शासनाने घेतला आहे व दिनांक २६.०८.२०२१ पासून असंघटित कामगारांची नोंदणी करण्याकरिता ई-श्रम पोर्टल सुरू करण्यात आले आहे. महाराष्ट्रातील ५३८३८ CSC (कॉमन सर्विस सेंटर) मार्फत असंघटित कामगारांची नोंदणीकरिता सुरू ई-श्रम पोर्टलवर सुरू करण्यात आली आहे. महाराष्ट्रात एकूण १,७५,३३,९८९ इतक्या असंघटित कामगारांची नोंदणी ई-श्रम पोर्टल वर करण्यात आली आहे.

महाराष्ट्र राज्य असंघटित कामगार कल्याण महामंडळ

दिनांक २८ जून २०२३ रोजी मंत्रीमंडळ बैठकीत झालेल्या निर्णयास अनुसरून राज्यातील असंघटित कामगार ह्या आर्थिक दृष्ट्या निम्नस्तरातील घटकास सामाजिक सुरक्षा व विविध कल्याणकारी योजनांचे लाभ मिळण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य असंघटित कामगार महामंडळ व त्यांचे अंतर्गत परिशिष्ट १ मधील उद्योग/ व्यवसाय क्षेत्रनिहाय ३९ आभासी (Virtual) मंडळे स्थापन करण्यास दिनांक ६ जुलै २०२३ रोजीच्या शासन निर्णय क्रमांक असंका-११२२/प्र.क्र.४६/काम-७अ अन्वये शासनमार्फत मान्यता देण्यात आली आहे. सदर शासन निर्णयामध्ये एकूण ३४० उद्योगांचा समावेश आहे.

महाराष्ट्र शासन

विकास आयुक्त (असंघटित कामगार) यांचे कार्यालय
सहावा मजला, महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळ प्रशासकीय भवन,
सेनापती बाघट मार्ग, प्रभादेवी, मुंबई-४०००१३.

दुरध्वनी क्र : ०२२-२६५७०५९०

Email ID : dcuio-mh@gov.in

क्रमांक : क्र.वि.आ.(अ.का)/अंदाजपत्रक २५-२६/कार्या-३/३३ दिनांक : २१/०२/२०२५

प्रति,

कक्ष अधिकारी (कामगार ७अ)
उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग
मंत्रालय, मुंबई.४००० ३२.

विषय : सन २०२५-२६ चे कार्यक्रम अंदाजपत्रके तयार करणे व मुद्रण करण्याबाबत.

महोदय,

उपरोक्त संदर्भीय विषयाच्या अनुषंगाने आपणास कळविण्यात येते की, सन २०२५-२६ चे कार्यक्रम अंदाजपत्रके तयार करणे व मुद्रण करण्याबाबत या कार्यालयाची माहिती सोबत जोडून सादर करण्यात येत आहे, कृपया नोंद घेण्यात यावी, ही विनंती.

(वि.तु.शिंदे)

सहायक कामगार आयुक्त
मुंबई.

विकास आयुक्त (असंघटित कामगार) यांचे कार्यालय

विकास आयुक्त (अ. का.) कार्यालयाचे उद्दीष्ट :-

सामाजिक न्यायाचे पुढचे पाउल म्हणून असंघटित क्षेत्रातील कामगारांची निश्चिती करून त्यांचे करीता पारीत करण्यात आलेल्या विविध कल्याणकारी कायदांची अंमलबजावणी करून त्यांना विविध कल्याणकारी योजनांचा लाभ देऊन त्यांना सामाजिक सुरक्षा पुरविणे व त्यांचे राहणीमान व सामाजिक दर्जा उंचविण्याकरीता प्रयत्न करणे.

विकास आयुक्त (अ. का.) कार्यालयाचे कार्य :-

महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळाचे कामकाजावर नियंत्रण ठेवणे.

महाराष्ट्र राज्य असंघटित कामगार सामाजिक सुरक्षा मंडळाचे कामकाजावर नियंत्रण ठेवणे.

महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळ

घरेलू कामगार कल्याण मंडळामध्ये नोंदणी होणारे लाभार्थी हे समाजातील आर्थिक दृष्ट्या अत्यंत दुर्बल कुटुंबातील आहेत. त्यामुळे त्यांच्याकडून जमा होणारे अंशदान हे अत्यल्प असल्याने मंडळाचे कामकाज हे प्रामुख्याने शासनाकडून मिळणा-या अनुदानावरच अवलंबून आहे.

राज्यात महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळ अधिनियम, २००८ पारित झाला असून तो दिनांक ३ नोव्हेंबर २०११ पासून राज्यात लागू करण्यात आला आहे.

या अधिनियमाच्या कलम ३ च्या तरतुदीनुसार दिनांक १२ ऑगस्ट २०११ च्या अधिसूचनेन्वये महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळ स्थापन करण्यात आलेले आहे.

घरेलू कामगारांची नोंदणी -

उपरोक्त अधिनियमाच्या कलम ११ नुसार वयाची १८ वर्षे पूर्ण केलेल्या परंतु ६० वर्षे पूर्ण न झालेल्या घरेलू कामगारांची लाभार्थी म्हणून दिनांक १४ नोव्हेंबर, २०११ पासून नोंदणी करण्यात येत आहे.

नोंदणी फी व मासिक अंशदान :

सुरवातीला घरेलू कामगारांकडून प्रत्येकी रु. ३०/- नोंदणी फी व रु. ५/- मासिक अंशदान याप्रमाणे वार्षिक ६०/- अशी एकूण ९०/- रुपये जमा करावे लागत होते.

तथापी शासन निर्णय क्रमांक घरेलू-१२२४/प्र.क्र.१५/ काम-७ अ दि.०५.०२.२०२४ नुसार नोंदणी फी व अंशदान रक्कमे मध्ये कपात करण्यात आलेली असून त्यानुसार कामगारांकडून प्रत्येकी रु. १/- नोंदणी फी व रु.१/- मासिक अंशदान याप्रमाणे वार्षिक १२/- अशी एकूण १३/- रुपये जमा करावयाचे असून विहित नमुन्यात नोंदणीसाठी घरेलू कामगाराने अर्ज करावयाचा आहे. सदर अर्जाची नोंदणी अधिकारी यांच्यामार्फत छाननी केली जाते व त्यानंतर फी भरून घरेलू कामगार नोंदीत होतात. ही नोंदणी एक वर्षाकरिता जिवित राहते.

मंडळातर्फे देण्यात येणारे लाभ :

अंत्यविधी सहाय्य : मृत घरेलू कामगाराच्या कायदेशिर वारसास अंत्यविधी सहाय्य रु.२,०००/- देण्यात येते.

प्रसुती लाभ : घरेलू कामगार मंडळाच्या दि. 28.09.2012 च्या बैठकीत घरेलू कामगारांना प्रसुतीलाभ देण्याबाबत ठराव करण्यात आला असून त्याअंतर्गत घरेलू कामगारास दोन अपत्यापर्यंत प्रत्येक प्रसुतीकरीता रु.5,000/- इतकी मदत देण्यात येते.

सन्मानधन लाभ : शासन निर्णय क्र.- घरेलू- १२२२/प्र.क्र.१६५/ काम ७अ दि. ०६.०३.२०२४ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळातर्फे प्रतिवर्षी ३१ डिसेंबर रोजी वयाची ५५ वर्ष पूर्ण केलेल्या महाराष्ट्र घरेलू कामगार कल्याण मंडळातील जिवित नोंदणी पात्र घरेलू कामगारांना सन्मानधन योजना अंतर्गत लाभ देणेबाबत निर्णय घेण्यात आला आहे. या योजने अंतर्गत रूपये १०,०००/- एवढी रक्कम थेट त्यांच्या बँक खात्यात डिबिटीद्वारे जमा करण्यात येत आहे. त्याअनुषंगाने सर्व जिल्हा कार्यालयामार्फत लाभ वाटप सुरू करण्यात आले आहे.

प्रधानमंत्री श्रमयोगी मानधन योजना

प्रधानमंत्री श्रमयोगी मानधन योजनेबाबतची माहिती पुढीलप्रमाणे आहे :—

पात्रता :-

१. असंघटित क्षेत्रामध्ये काम करणारा वय वर्ष १८ ते ४० दरम्यानचा कामगार
२. मासिक उत्पन्न १५०००/- रु. पेक्षा कमी
३. कर्मचारी राज्य बिमा निगम, भविष्य निर्वाह निधी अथवा राष्ट्रीय पेन्शन योजनेचा सभासद नसावा.

आवश्यक कागद पत्रे :-

१. आधार कार्ड
२. बँक पासबुक (राष्ट्रीय कृत बँक अथवा IFSC कोड असलेली इतर कोणतीही बँक)
३. भ्रमणध्वनी (OTP करीता स्वतःचा अथवा कुटुंबातील अन्य व्यक्तीचा)

लाभ :-

वय वर्ष ६० पूर्ण केल्यानंतर दरमहा रु.३०००/- मानधन.

लाभार्थी कामगारांचा मृत्यु झाल्यास त्याच्या वैवाहीक जोडीदारास योजना सुरु ठेवता येणार.

१. लाभार्थीस स्वच्छेने योजनेतून बाहेर पडावयाचे झाल्यास जमा केलेल्या अंशदानासह व्याजाची रक्कम परत मिळणार.

ई-श्रम पोर्टल :-

असंघटित कामगारांना सामाजिक सुरक्षितता पुरविण्याच्या उद्देशाने असंघटित कामगारांचा राष्ट्रीय डेटाबेस (NDUW) तयार करण्याचा निर्णय केंद्र शासनाने घेतला आहे व दिनांक २६.०८.२०२१ पासून असंघटित कामगारांची नोंदणी करण्याकरीता ई-श्रम पोर्टल सुरु करण्यात आले आहे. महाराष्ट्रातील ५३८३८ CSC (कॉमन सर्विस सेंटर) मार्फत असंघटित कामगारांची नोंदणीकरीता सुरु ई श्रम पोर्टलवर सुरु करण्यात आली आहे. महाराष्ट्रात एकूण १७५३३९८९ इतक्या असंघटित कामगारांची नोंदणी ई- श्रम पोर्टल वर करण्यात आली आहे.

महाराष्ट्र राज्य असंघटित कामगार कल्याण महामंडळ

दि. २८ जून २०२३ रोजी मंत्रीमंडळ बैठकीत झालेल्या निर्णयास अनुसरून राज्यातील असंघटित कामगार या आर्थिकदृष्ट्या निम्न स्तरातील घटकास सामाजिक सुरक्षा व विविध कल्याणकारी योजनांचे लाभ मिळण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य असंघटित कामगार कल्याण महामंडळ व त्याचे अंतर्गत परिशिष्ट - १ मधील उद्योग/व्यवसाय क्षेत्रनिहाय ३९ आभासी (virtual) मंडळे स्थापन करण्यास दिनांक ०६.०७.२०२३ रोजीच्या शासन निर्णय क्रमांक असंका- ११२२/प्र.क्र.४६/काम-७अ अन्वये शासनामार्फत मान्यता देण्यात आली आहे. सदर शासन निर्णयामध्ये एकूण ३४० उद्योगांचा समावेश आहे.

बाष्पके संचालनालय :-

बाष्पके संचालनालयाची (पुर्वीचे बाष्पके आणि धुम्र उपद्रव निरीक्षणालय म.रा., मुंबई) ची स्थापना १५५ वर्षापूर्वी सन १८६९ मध्ये झाली. सन १९९१ मध्ये या कार्यालयाच्या नावात बदल करून ते बाष्पके आणि धुम्र उपद्रव संचालनालय महाराष्ट्र राज्य मुंबई असे करण्यात आले. सन १९९२ पासून धुम्र उपद्रव हा विषय पर्यावरण विभागात समाविष्ट करण्यात आला. तदनंतर सन १९९५ मध्ये या कार्यालयाच्या नावात बदल करून बाष्पके संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई असे करण्यात आले. संचालक, बाष्पके संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य मुंबई मुख्य कार्यालयासह या संचालनालयाची एकूण ७ कार्यालये आहेत.

सोलापूर विभागीय कार्यालयाची स्थापना	सन १९५८ मध्ये झाली.
नागपूर विभागीय कार्यालयाची स्थापना	सन १९६० मध्ये झाली.
नाशिक विभागीय कार्यालयाची स्थापना	सन १९७३ मध्ये झाली.
पुणे विभागीय कार्यालयाची स्थापना	सन १९७५ मध्ये झाली.
अहमदनगर विभागीय कार्यालयाची स्थापना	सन १९८७ मध्ये झाली.
कोल्हापूर विभागीय कार्यालयाची स्थापना	सन १९८७ मध्ये झाली.

संचालनालयाचे उददीष्टः

या संचालनालयाचे उददीष्ट केंद्र सरकारच्या बाष्पके अधिनियम, १९२३ व भारतीय बाष्पके विनियम, १९५० ची महाराष्ट्र राज्यात प्रभाविपणे अंमलबजावणी करणे हे आहे. त्यानुषंगाने महाराष्ट्र राज्याने, महाराष्ट्र बाष्पक नियम, १९६२ आणि महाराष्ट्र मितिपयोजक नियम, १९६५ हे नियम तयार केले. आजमितीस बाष्पक निर्मिती क्षेत्रात महाराष्ट्र राज्य हे अग्रेसर आहे व यापुढेही ते अग्रेसर राहिल हे या संचालनालयाचे उददीष्ट आहे.

बाष्पक विनियम १९५० नुसार निर्मितीवर नियंत्रण :

(१) बाष्पक, सुपर हिटर्स, मितिपयोजक, झडपा नलिका जोडणी व हिट एक्सचेंजर यांचे आराखडे तपासणे, स्टीम फीड व ब्लो ऑफ पाईप लाईन्सचे ले आऊट ड्राईंग तपासणी, (२) या राज्यात बनविल्या जाणाऱ्या बाष्पके, मितिपयोजके, बाष्प झडपा नलिकांची मेकर्स पेपर तपासून ते प्रमाणित करणे. ३) अभिलेख सुरक्षितता (अ) या राज्यात नोंदणी झालेले बाष्पक (ब) दुसऱ्या राज्यातून या राज्यात आलेले बाष्पक व याप्रमाणे उलट (क) वसूल करण्यात आलेले विविध शुल्क, (४) बाष्पके व मितिपयोजकांच्या दुरुस्त्याबाबतच्या व त्यांचे वर्कींग प्रेशर कमी अथवा पूर्ववत करण्याबाबतच्या सूचनांची तपासणी करणे (५) बाष्पकांची व मितिपयोजकांची नोंदणी करताना उपसंचालकांनी केलेल्या आकडेवारीची तपासणी करणे, (६) मध्यवर्ती बाष्पक मंडळ, नवी दिल्ली यांचेकडून चालू असलेल्या नियमात व विनियमात बदल करण्याबाबतच्या सूचना अथवा त्याबाबत अर्थ उकल करणाऱ्या प्रस्तावावर अभिप्राय देणे (७) बाष्पके जोडणाऱ्या चाचण्यासंबंधीची प्रकरणे, बाष्पकांच्या दुरुस्त्या व बाष्प नलिका कार्यशाळा योग्यता यासंबंधीची प्रकरणे हाताळणे.

बाष्पके अधिनियम, १९२३, महाराष्ट्र बाष्पके नियम, १९६२ व महाराष्ट्र मितिपयोजक नियम, १९६५ निरीक्षण :-

बाष्पकांचे आणि मितिपयोजकांची नोंदणी निरीक्षणाचे अर्ज, बाष्पके अधिनियम १९२३ अनुसार प्रमाणित करण्यात आलेल्या बाष्पकांच्या प्रमाणपत्रांची मुदत संपल्यानंतर त्यांचे नूतनीकरण करण्यासंबंधीचे अर्ज, तसेच बाष्पक व ब्लो-डाऊन- पाईप्सचे तसेच भरणनलिका व निरीक्षणासंबंधीचे अर्ज स्विकारून आवश्यक ती कार्यवाही करणे.

संचालनालयाचे कार्य :

बाष्पके संचालनालय हा विभाग सेवा विभाग असून त्याचे कामकाज तांत्रिक स्वरूपाचे आहे. विभागाचे मुख्य कार्य हे विविध उदयोगात वापरण्यात येणाऱ्या व उदयोगातील महत्वाचे अंग असणाऱ्या बाष्पकांचे व मितिपयोजकांचे सुरक्षितता व कार्यक्षमता या अनुषंगाने निरीक्षण करून नोंदणी करण्याचे आहे. तसेच बाष्पक, मितिपयोजक व त्यांच्या सुटटया भागांची (माऊटिंग्ज, फिटिंग्ज) निर्मिती अंतर्गत निरीक्षण करण्याची जबाबदारीही या विभागाची आहे. नोंदणीकृत बाष्पके वापरात असताना त्यांना एका वर्षाच्या कालावधीनंतर निरीक्षण करून प्रमाणपत्र देणे, स्टिम फीड व ब्लो पाईप्स (नलिका) चे निरीक्षण करणे, दुरुस्त्यांची पडताळणी, जलदाब चाचण्या, बाष्प झडपांचे निरीक्षण चाचण्या इत्यादी कामे या विभागामार्फत केली जातात. तसेच सुरक्षिततेच्या दृष्टीने या विभागाच्या कामास अनन्य साधारण महत्व दिले आहे. कारण एखाद्या बाष्पकास अपघात झाल्यास मोठ्या प्रमाणावर जिवित अथवा वित्तहानी होण्याची दाट शक्यता असते. बाष्पके कायदानुसार बाष्पकांचे निरीक्षण विहित वेळेत पार पाडणे व बाष्पक मालकांना विहित वेळेत प्रमाणपत्र प्रदान करणे कायदानुसार बंधनकारक आहे. बाष्पक बंद ठेवल्यास उदयोजकांचे मोठ्या प्रमाणावर आर्थिक नुकसान होऊ शकते. याच कारणासाठी हा विभाग अतिशय संवेदनशील असा मानला जातो. बाष्पकांचे वार्षिक निरीक्षण केल्यामुळे बाष्पकांची सुरक्षितता तसेच कार्यक्षमता वाढते.

बाष्पक निर्मिती क्षेत्रात महाराष्ट्र राज्य देशात प्रथम क्रमांकावर आहे. तसेच महाराष्ट्रातून निर्मिती झालेले बहुसंख्य बाष्पके परदेशातही निर्यात केली जातात. त्यामुळे बाष्पकांची निर्मिती विहित वेळेत पूर्ण होणे अत्यंत महत्वाचे असल्याने बाष्पक निर्मात्यांना आवश्यकतेनुसार निर्मिती अंतर्गत भेटी देण्याचे बहूमोल कार्य सुध्दा या विभागाचे आहे.

बाष्पके अधिनियम, १९२३ मधील कलम ६ अनुसार बाष्पक कार्यक्षमतेने व सुरक्षिततेने चालविण्याकरीता बाष्पक अभियंता व बाष्पक परिचर यांची नेमणूक करणे बंधनकारक आहे. याकरीता बाष्पक प्रचालन अभियंता नियम २०११ व बाष्पक परिचर नियम, २०११ नुसार परीक्षक मंडळाची स्थापना करून परीक्षा घेण्याचे कार्यवाही या विभागामार्फत पार पाडण्यात येते. तसेच भारतीय बाष्पके विनियम १९५० नुसार सांधात्याच्या (वेल्डरच्या) चाचण्या घेवून त्यांना प्रमाणपत्रे देण्यात येतात. त्यामुळे मोठ्या प्रमाणात रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होतात.

बाष्पके संचालनालयाची सन २०२३-२०२४ व २०२४- २०२५ च्या सप्टेंबर अखेर पर्यंतची प्रत्यक्ष आर्थिक माहिती :

(१) भारतीय बाष्पके विनियम, १९५० :

सन २०२३-२०२४ या वर्षात नवीन बाष्पकांचे ४६३ नकाशे तपासले व सन २०२४ - २०२५ च्या सप्टेंबर २०२४ अखेर २१९ नकाशे तपासले, नकाशे तपासणीसाठी अनुक्रमे १,१८,१४,८१० /- व ६३,७१,२२१/- रूपये शुल्क प्राप्त झाले. सन २०२३ - २४ या वर्षात बांधणी चालू असलेल्या ७३ बाष्पक / मितिपयोजकाचे निरीक्षण केले. व सन २०२४-२०२५ च्या सप्टेंबर - २०२४ अखेर बांधणी चालू असलेल्या ४४ बाष्पक / मितिपयोजकाचे निरीक्षण केले. या संदर्भात अनुक्रमे रूपये ४२,५६,८५७ /- व ३०,४२,४५४/- रूपये फी आकारण्यात आली.

सन २०२३-२०२४ या वर्षात व्हॉल्वज व टयुब यांच्या ३१५ नकाशांची तपासणी केली सप्टेंबर - २०२४ अखेर १७३ नकाशे तपासले. या संदर्भात अनुक्रमे ६५,७५,७०२/- रूपये २८,३१,६६५ /- फी वसूल केली तसेच सन २०२३ - २०२४ या वर्षात २११७ व सप्टेंबर - २०२४अखेर पर्यंत, ९९५ बाष्प नलिका नकाशे तपासले, याचबरोबर रूपये ६,७४,९६०/- व रूपये २,९४,५००/- अनुक्रमे शुल्क वसूल केले.

बाष्पके अधिनियम, १९२३ व महाराष्ट्र बाष्पके नियम, १९६२ :

सन २०२३-२०२४ या वर्षात ३२५ बाष्पके / मितिपयोजकांची नोंदणी केली व सन २०२४- २०२५ च्या सप्टेंबर - २४ अखेर १३९ बाष्पके / मितिपयोजकांची नोंदणी केली. नोंदणी निरीक्षण शुल्क म्हणून अनुक्रमे रूपये ३५,६४,००० /- व १३,१५,१९०/- वसूल केले एकूण सन २०२३ - २०२४ या वर्षात ५०१३ बाष्पके व १२१ मितिपयोजके तसेच सप्टेंबर - २०२४ अखेर २३०४ बाष्पके व ६४ मितिपयोजके तपासली. या संदर्भात एकूण रूपये ३,२५,३२,७६३ /- व १,८७,२९,२१० /- इतके बाष्पके व मितिपयोजके यांचे मिळून निरीक्षण शुल्क वसूल केले. उपरोक्त काळात ११३९ व ५४२ नलिका मांडण्याच्या निरीक्षणासाठी भेटी दिल्या तर या संदर्भात निरीक्षण शुल्क म्हणून ३२,१३,३५० /- व १७,८९,७००/- रूपये वसूल केले, त्याचप्रमाणे उपरोक्त काळात ४७८३ व २०९२ जलदाब चाचण्या घेण्यात आल्या, तर २६० व १४४ बाष्पदाब चाचण्या घेण्यात आल्या.

(३) बाष्पक प्रचालन नियम, २०२१ व बाष्पक परिचर नियम २०११ :

सन २०२३ - २४ या वित्तिय वर्षामध्ये एकूण तीन परीक्षा घेण्यात आल्या. जून २०२३ मध्ये प्रथम व द्वितीय श्रेणी क्षमता प्रमाणपत्र परीक्षा मुंबई येथे, तसेच नोव्हेंबर २०२३ मध्ये नागपूर येथे घेण्यात आली. या दोन्ही परीक्षेमध्ये अनुक्रमे प्रथम श्रेणी बाष्पक परीचर क्षमता प्रमाणपत्र परीक्षेकरीता एकूण १०४८ व द्वितीय श्रेणी बाष्पक परीचर क्षमता प्रमाणपत्र परीक्षेकरीता एकूण १७५५ ऑनलाईन अर्ज कार्यालयात प्राप्त झाले. तसेच बाष्पक प्रचालन अभियंता नैपुण्य प्रमाणपत्र परीक्षा मार्च २०२४ मध्ये नवी मुंबई येथे घेण्यात आली. सदर परीक्षेकरीता एकूण १११४ अर्ज कार्यालयात प्राप्त झाले त्याअनुषंगाने वरील तिनही परीक्षेचे एकूण शुल्क रूपये ३२,२०,४००/- एवढी रक्कम जमा झाली.

सन २०२४ - २५ या वित्तिय वर्षामध्ये ऑगस्ट / सप्टेंबर २०२४ मध्ये प्रथम व द्वितीय श्रेणी बाष्पक परीचर क्षमता प्रमाणपत्र परीक्षा मुंबई येथे घेण्यात आली. सदर प्रथम श्रेणी बाष्पक परीचर व द्वितीय श्रेणी बाष्पक परीचर परीक्षेकरीता अनुक्रमे ८५२ व १२८९ ऑनलाईन अर्ज कार्यालयात प्राप्त झाले. त्याअनुषंगाने सदर परीक्षेचे एकूण शुल्क रूपये १०,७०,५००/- एवढे जमा झाले.

सन २०२५-२०२६ या वित्तिय वर्षामध्ये अंदाजे तीन परीक्षा घेतल्या जाणार आहेत. त्यानुसार सदर तिनही परीक्षेचे अंदाजित शुल्क रूपये ३४,९०,०००/- एवढे जमा होईल.

(४) राज्य योजना :- (०१) (१५) बाष्पके संचालनालयाचे बळकटीकरण व बाष्पके अधिनियमांची प्रभावी अमलबजावणी (२२३०५७८४) :-

भारतीय बाष्पके अधिनियम, १९२३ मध्ये संशोधित झालेला आहे. त्या अनुषंगाने महाराष्ट्र राज्यात ठिकठिकाणी जनजागृती कार्यक्रम आयोजित करण्यात येत असतात. संशोधित झालेल्या त्या कायद्यान्वये विविध आस्थापनामध्ये काम करणारे कुशल व अकुशल कामगार, अभियंते व बाष्पकांचे मालक यांच्या जबाबदारी व कर्तव्ये यामध्ये आमूलाग्र बदल झालेला आहे. सदर योजनेसाठी सन २०२३-२४ साठी रु. २९,६०,४०२/- इतका निधी खर्च करण्यात आला आहे. सन २०२३ - २४ या चालू आर्थिक वर्षामध्ये सदर योजनेसाठी रु १०००००००/- एवढा निधी मंजूर आहे.

बाष्पके संचालनालय संघटात्मक तक्ता

मुख्य कार्यालय, मुंबई.

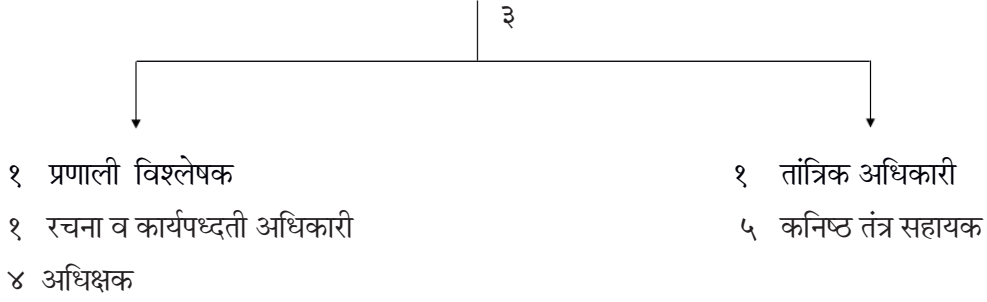
१ संचालक, बाष्पके

१ सहसंचालक, बाष्पके,

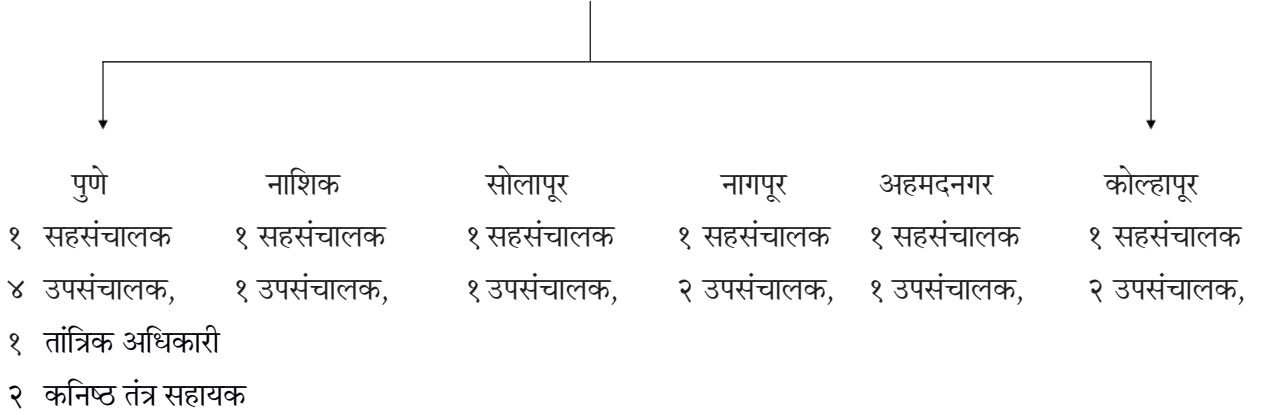
९ उपसंचालक,

कार्यकक्ष जिल्हे

(बृहमुंबई, ठाणे आणि रायगड)

विभागीय कार्यालये

कार्यकक्ष जिल्हे	कार्यकक्ष जिल्हे	कार्यकक्ष जिल्हे	कार्यकक्ष जिल्हे	कार्यकक्ष जिल्हे	कार्यकक्ष जिल्हे
पुणे	नाशिक	सोलापूर	नागपूर, भंडारा	अहमदनगर	कोल्हापूर, सांगली
सातारा	धुळे, जळगाव	उस्मानाबाद	यवतमाळ, चंद्रपूर	औरंगाबाद	रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग
	नंदुरबार	लातूर	वर्धा, अमरावती,	जालना, बीड	
		नांदेड	अकोला, बुलढाणा	परभणी	
		हिंगोली	गडचिरोली		
			गोंदिया		
			वाशिम		

तक्ता २ / Table-2

निरीक्षण	प्रत्यक्ष २०२३-२४	१ एप्रिल २०२४ प्रत्यक्ष सहामाही	अंदाज २०२५-२६	Inspections
(1)	(2)	(3)	(4)	(1)
(१) बाष्पकांच्या नकाशाची तपासणी				(१) Scrutiny of Boiler Drawings:—
(१) वर्षाच्या सुरुवातीस शिल्लक असलेले नकाशे	0	0	0	(i) Drawing in arrears at the beginning of the year.
(२) वर्षभरात मिळिलेले नकाशे	463	219	0	(ii) Drawing received during the year
(३) एकूण ;	463	219	0	(iii) Total
(४) वर्षभरात तपासण्यात आलेले नकाशे	463	219	0	(iv) Scrutinised during the year
(५) वर्षभरात शिल्लक असलेले नकाशे	0	0	0	(v) Pending at the end of the year
(६) वरील संदर्भात वसुल करण्यात आलेली फी शुल्क (हजारात)	11814810	6371221	0	(vi) Fees collected on account of the above (Rs. in thousand)
(१) वरील संदर्भात वसुल करण्यात आलेली फी (हजारांत)	4256857	304254	4682457	(a) Fees collected on account of the above (Rs. in thousand)
(२) बांधणी चालू असताना तपासलेले बाष्पक/मितिपयोजक	73	44	80	(2) While in construction of Boiler inspection.
(३) बाष्प, झडपा, व्हॉल्वज, टॅपस, स्टेनर्स निरीक्षण				(3) Scrutinys of Drawings of valves, Traps Strainers, Mounting and fitting.
(१) वर्षाच्या सुरुवातीस शिल्लक असलेले नकाशे	0	0	0	(i) Drawings in arrears at the beginning of the year
(२) वर्षभरात मिळालेले नकाशे	315	173	0	(ii) Drawing received during the year
(३) एकूण ;	315	175	0	(iii) Total
(४) वर्षभरात तपासण्यात आलेले नकाशे	315	173	0	(iv) Scrutinised during the year
(५) वर्षभरात शिल्लक असलेले नकाशे	0	0	0	(v) Pending at the end of the year
(६) वरील संदर्भात वसुल करण्यात आलेली फी (हजारात)	0	0	0	(vi) Fees collected on account of the above (Rs. in thousand)
(७) निरीक्षण फी (हजारांत)	6575702	2831665	0	(vii) Inspection fees collected (Rs. in thousand)
(४) स्टीम पाईपींगच्या नकाशांची तपासणी				(4) Scrutiny of Steam Pipe Drawings
(१) वर्षाच्या सुरुवातीस शिल्लक असलेले नकाशे	0	0	0	(i) Drawing in arrears at the beginning of the year.
(२) वर्षभरात मिळिलेले नकाशे	2117	995	1762	(ii) Drawing received during the year
(३) एकूण ;	2117	995	0677	(iii) Total
(४) वर्षभरात तपासण्यात आलेले नकाशे	2117	995	1677	(iv) Scrutinised during the year
(५) वर्षाखेर शिल्लक असलेले नकाशे	0	0	0	(v) Pending at the end of the year
(६) वरील संदर्भात वसुल करण्यात आलेली फी (हजारात)	674960	294500	595500	(vi) Fees collected on account of the above (Rs. in thousand)

Note.— (i) The figure shown at item (i) (i) above includes follow up drawings (i.e. previously approved drawings, resubmitted for approval because of minor changes) for which no fees are charged.

(ii) The figure shown at item (4) above is calculated on the length of piping shown in a drawing and has no direct relation with number of drawing.

सन २०२३-२४ चा प्रत्यक्ष, सन २०२४-२५ चा सहामाही प्रत्यक्ष व सन २०२५-२६ चा अंदाज कार्यक्रम अंदाजपत्रक

तक्ता ३ / Table-3

निरीक्षण	२०२३-२४ प्रत्यक्ष	प्रत्यक्ष सहामाही २०२४-२५	अंदाज २०२५-२६	Inspections
(1)	(2)	(3)	(4)	(1)
(१) नोंदणी				(१) Scrutiny of Boiler Drawings :—
(अ) नोंदणी करण्यात आलेले एकूण बाष्पके व मितिपयोजके	३३५	१३९	३२९	(a) Total No. of boilers economiser registration
(ब) वरील संदर्भात वसूल करण्यात आलेले	३५६४०००	१३१५१९०	३३५४३७०	(b) Registration fees collected (Rs. in thousand)
(२) निरीक्षण				(२) Inspection :
(अ) अंतर्गत व बाह्य निरीक्षणे झालेली	५०१३	२३०४	५४२२	(a) Total No. of boilers insepcted Internally and externally
(ब) योग्य आढळली	४३७४	१८९०	२३५०	(b) Found In order
(क) दोष आढळले	६४५	४१४	५५६	(c) Defects noticed
(ड) पाठपुराव्याची कार्यवाही केली	५०१	३०१	३६८	(d) Follow up action taken
(इ) वरील संदर्भात वसूल करण्यात आलेले	३१८४५१६३	१८४२६४१०	३२८८८७३	(e) Inspection fees collected (Rs. in thousand)
(इ) निरीक्षण करण्यात आलेले एकूण	१२१	६४	१४७	(a) Total No.of economisers insepcted internally and externally
(ग) योग्य आढळली	९९	३३	७८	(b) Found in order
(ह) दोष आढळले	२०	१५	१५	(c) Defects noticed
(फ) पाठपुराव्याची कार्यवाही केली	२०	१२	१२	(d) Follow up action taken
(ज) वरील संदर्भात वसूल करण्यात आलेले	६८७६००	३३२८००	८००७२०	(e) Inspection fees collected (Rs. in thousand)
(३) बाष्पक, फीड आणि ब्ला ऑफ पाईप्सचे निरीक्षण :				(३) Inspection of Steam, feed & Blow off Pipes :
(अ) वाढीसाठी व बदली करण्यासाठी	११३९	५४२	१२९३	(a) Additions, Extensions & alterations
(ब) योग्य आढळली	११३९	५४२	८६१	(b) Found in order
(क) दोष आढळले	०	०	०	(c) Defects noticed
(ड) पाठपुराव्याची कार्यवाही केली	०	०	०	(d) Follow up action taken
(इ) वरील संदर्भात वसूल करण्यात आलेले	३२१३३५०	१७८९७००	६२७१६८०	(e) Inspection fees collected (Rs. in thousand)
(४) बाष्पक जलदाब चाचण्या :				(४) Hydraulic test :
(अ) जलदाब चाचण्या	४७८३	२०९२	५१५८	(a) Hydraulic test
(ब) योग्य आढळल्या	४४६०	२००३	२७२०	(b) Found in order
(क) दोष आढळले	३२३	८९	२३३	(c) Defects noticed
(इ) पाठपुराव्याची कार्यवाही केली	३०४	८३	१८५	(d) Follow up action taken
(५) बाष्पदाब चाचण्या :				(५) Steam tests :
(अ) बाष्पदाब चाचण्या	२६०	१४४	३०३	(a) Steam test
(ब) योग्य आढळल्या	२६०	१४०	१६३	(b) Found in order
(क) दोष आढळले	०	४	०	(c) Defects noticed
(इ) पाठपुराव्याची कार्यवाही केली	०	१	०	(d) Follow up action taken
(६) महाराष्ट्र बाष्पक नियमांचे :				(६) Breaches of provisions of the Maharashtra Boiler Rules, 1962 :
(अ) खटले भरले	०	०	०	(a) Prosecution filed
(ब) सिद्धपराध ठरविलेली	०	०	०	(b) Cases convicted
(क) दोषमुक्त प्रकरणे	०	०	०	(c) Cases acquitted

तक्ता ४ / Table-4

	प्रत्यक्ष Actuals			Examination
	2023-24	2024-25	2024-26 (अंदाजित)	
		1-4-2024 30-9-2024	(Estimates)	
(1)	(2)	(3)	(4)	(1)
(१) परिक्षेसाठी प्राप्त झालेले एकूण अर्ज :				(1) Total No. of Application Received :
बाष्पक परिचालन अभियंता	1114	0	1200	Boiler Opration Engineer
बाष्पक परिचर (मुंबई व नागपूर परिक्षा)	0	0	0	Boiler Attendant
(१) प्रथम वर्ग व	1048	852	1100	(1) 1st Class &
(२) द्वितीय वर्ग	1755	1289	1800	(2) 2nd Class.
(२) प्रमाणपत्रे देण्यात आली :				(2) Certificates issued :
(अ) बाष्पक परिचालन अभियंता	286	0	0	Boiler Operation Engineer
(ब) बाष्पक परिचर क्षमता	0	0	0	Boiler Attendant
(१) प्रथम वर्ग व	524	403	0	(1) 1st Class &
(२) द्वितीय वर्ग	981	666	0	(2) 2nd Class.
(२) दोन्ही परीक्षांची वसूल करण्यात आलेली फी (रुपये हजारात)	3220.4	1070.5	3490	(3) Examination fees collected : (Rs. in Thousand)

तक्ता / Table

वर्गीकरण	प्रत्यक्ष रकमा २०२३-२४ Actual 2023-24		अर्थसंकल्प २०२४-२५ Budget Estimates, 2024-25		अर्थसंकल्प अंदाज २०२५-२६ Budget Estimates 2025-26		
	योजनेतर Non-Plan	योजनांतर्गत Plan	योजनेतर Non-Plan	योजनेतर Plan	योजनांतर्गत Plan		
१	२		३		४		
योजनेतर : (102) (01)(02) बाष्पके संचालनालय (2230-0532) (दत्तमत)					Non Plan : (102) (00) (02) Discount of Steam Boilers (2230 0532) (Voted)		
योजनांतर्गत : (०१) (१५) बाष्पके संचालनालयाचे बळकटीकरण व बाष्पके अधिनियमांची प्रमायी अंमलबजावणी (२२३० ५७८४) State Schemes (00) (15) Strengthening of Directorate of Steam Bollers and effective implementation of Bollers Act, (2230 5784)							
(०१) वेतन	81118269		117447000		129191700		(1) Sa;aries
(२) इतर	1479293	2960502	21055000	10000000	39860617	144450000	(2) Other
एकूण (भारित) :	95911182	2960402	138502000	10000000	169052317	144450000	Total (Charged)

कर्मचाऱ्याविषयक गोषवारा
जोडपत्र/ ANNEXURE

पदे व वेतनमान दर्शविणारे विवरणपत्रे/Statement showing the Posts and Pay Scales

पदनाम	वेतनमान Scale of Pay		पदसंख्या/ No. of Posts		Designation	
			2022-23	2023-24		
1	2		3	4	1	
राजपत्रित	Pay	Level			Gazett- ed	
संचालक बाष्पके	78800-209200	S-25	1	1		Director of Steam Boilers
सहसंचालक, बाष्पके	67700-208700	S-23	7	7		Joint Director of Steam Boilers
उपसंचालक बाष्पके	56100-177500	S-20	20	20		Deputy Director of Steam Boilers
		एकूण:	28	28	Total	
राजपत्रित (गट ब)						
रचना व कार्यपद्धती अधिकारी	41800-132300	S-15	1	1		Organisation of Method Officer
तांत्रिक अधिकारी	44900-142400	S-16	2	2		Technical Officer
प्रणाली विश्लेषण	44900-142400	S-16	1	1		
		एकूण:	4	4	Total	
अराजपत्रित (गट क)						Non-Gazetted
अधीक्षक	35400-112400	S-13	4	4		Superintendent
वरिष्ठ लिपिक	25500-81100	S-08	11	11		Senior Clerk
लिपिक टंकलेखक	19900-63200	S-06	27	27		Clerk-Typist
कनिष्ठ तंत्रसहाय्यक	38600-122800	S-14	7	7		Junior Technical Assistant
लघुलेखक (निम्नश्रेणी)	38600-122800	S-14	1	1		Stenographer (L.G.)
		एकूण:	50	50	Total	
वर्ग चार					Class IV	
दफ्तरी	16600-52400	S-03	2	2		Daftari
नाईक	16600-52400	S-03	2	2		Naik
चपराशी	15000-47600	S-01	18	18		Peon
		एकूण:	22	22	Total	
		एकूण बेरीज:	104	104	Grand Total	

सन २०२२-२३ चा प्रत्यक्ष, सन २०२३-२४ चा सहामाही प्रत्यक्ष व सन २०२४-२५ चा अंदाज कार्यक्रम अंदाजपत्रक

तक्ता ३ / Table-3

निरीक्षण	२०२२-२३ प्रत्यक्ष	प्रत्यक्ष सहामाही २०२३-२४	अंदाज २०२४-२५	Inspections
(1)	(2)	(3)	(4)	(1)
(१) नोंदणी				(१) Scrutiny of Boiler Drawings:—
(अ) नोंदणी करण्यात आलेले एकूण बाष्पके व मितिपयोजके	332	143	307	(a) Total No. of boilers economiser registration
(ब) वरील संदर्भात वसूल करण्यात आलेले शुल्क (हजारात)	2964820	1342247	2495165	(b) Registration fees collected (Rs.in thousand)
(२) निरीक्षण				(२) Inspection:-
(अ) अंतर्गत व बाह्य निरीक्षणे झालेली एकूण बाष्पके	4632	1961	4503	(a) Total No. of boilers insepcted Internally and externally
(ब) योग्य आढळली	3934	1607.5	2593	(b) Found In order
(क) दोष आढळले	670	356.5	224	(c) Defects noticed
(ड) पाठपुराव्याची कार्यवाही केली	619	230	190	(d) Follow up action taken
(इ) वरील संदर्भात वसूल करण्यात आलेले शुल्क (हजारात)	26480339	17725290.5	25227558	(e) Inspection fees collected (Rs.in thousand)
(इ) निरीक्षण करण्यात आलेले एकूण मितिपयोजक	102	61	123	(a) Total No.of economisers insepcted internally and externally
(ग) योग्य आढळली	67	5	40	(b) Found in order
(ह) दोष आढळले	14	9	10	(c) Defects noticed
(फ) पाठपुराव्याची कार्यवाही केली	14	8	10	(d) Follow up action taken
(ज) वरील संदर्भात वसूल करण्यात आलेले शुल्क (हजारात)	578256	294278	2786482	(e) Inspection fees collected (Rs. in thousand)
(३) बाष्पक, फीड आणि ब्ला ऑफ पाईप्सचे निरीक्षण :				(३) Inspection of Steam, feed & Blow off Pipes:-
(अ) वाढीसाठी व बदली करण्यासाठी	1338	417	1279	(a) Additions, Extensions & alterations
(ब) योग्य आढळली	1338	482	819	(b) Found in order
(क) दोष आढळले	0	91	0	(c) Defects noticed
(ड) पाठपुराव्याची कार्यवाही केली	0	04	0	(d) Follow up action taken
(इ) वरील संदर्भात वसूल करण्यात आलेले शुल्क (हजारात)	3940859	1868195.5	3321945	(e) Inspection fees collected (Rs. in thousand)
(४) बाष्पक जलदाब चाचण्या :				(४) Hydraulic test :
(अ) जलदाब चाचण्या	4576	2122	4440	(a) Hydraulic test
(ब) योग्य आढळल्या	4096	1991	1885	(b) Found in order
(क) दोष आढळले	365	116	118	(c) Defects noticed
(इ) पाठपुराव्याची कार्यवाही केली	304	81	86	(d) Follow up action taken
(५) बाष्पदाब चाचण्या :-				(५) Steam tests :
(अ) बाष्पदाब चाचण्या	179	122	243	(a) Steam test
(ब) योग्य आढळल्या	178	121	90	(b) Found in order

कर्मचाऱ्याविषयक गोषवारा
जोडपत्र/ ANNEXURE

पदे व वेतनमान दर्शविणारे विवरणपत्र/Statement showing the Posts and Pay Scales

पदनाम	वेतनमान Scale of Pay		पदसंख्या/ No. of Posts		Designation	
			2023-24	2024-25		
१	२		३	४	१	
राजपत्रित	Pay	Level			Gazetted	
संचालक बाष्पके	78800-209200	S-25	1	1		Director of Steam Boilers
सहसंचालक, बाष्पके	67700-208700	S-23	7	7		Joint Director of Steam Boilers
उपसंचालक बाष्पके	56100-177500	S-20	20	20		Deputy Director of Steam Boilers
		एकूण:	28	28	Total	
राजपत्रित (गट ब)						
रचना व कार्यपद्धती अधिकारी	41800-132300	S-15	1	1		Organisation of Method Officer
तांत्रिक अधिकारी	44900-142400	S-16	2	2		Technical Officer
प्रणाली विश्लेषक	44900-142400	S-16	1	1		Technical Officer
		एकूण:	4	4	Total	
अराजपत्रित (गट क)						
अधीक्षक	35400-112400	S-13	4	4		Superintendent
वरिष्ठ लिपिक	25500-81100	S-08	11	11		Senior Clerk
लिपिक टंकलेखक	19900-63200	S-06	27	27		Clerk-Typist
कनिष्ठ तंत्रसहाय्यक	38600-122800	S-14	7	7		Junior Technical Assistant
लघुलेखक (निम्नश्रेणी)	38600-122800	S-14	1	1		Stenographer (L.G.)
		एकूण:	50	50	Total	
वर्ग चार					Class IV	
दफ्तरी	16600-52400	S-03	2	2		Daftari
नाईक	16600-52400	S-03	2	2		Naik
चपराशी	15000-47600	S-01	18	18		Peon
		एकूण:	22	22	Total	
		एकूण बेरीज:	104	104	Grand Total	

औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय

१. संचालनालयाची कार्ये

(१) प्रास्ताविक :-

(१) औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय हे महाराष्ट्र शासनाच्या कामगार विभागाच्या अधिपत्याखाली आहे. या संचालनालयाचे पूर्वीचे नाव "कारखाने निरीक्षणालय" असे होते. पूर्वी हा विभाग कामगार आयुक्तातांच्या अधिपत्याखाली होता व सदर विभाग दिनांक २० जानेवारी १९८७ पासून स्वतंत्र केला आहे. शासनाने या विभागाचे तांत्रिक स्वरूपाचे कामकाज पाहून दिनांक १६ जानेवारी १९९१ पासून या विभागाला अनुरूप " औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय " असे नामकरण केले आहे. "संचालक, औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य, महाराष्ट्र राज्य" यांना विभागप्रमुखाचा दर्जा देण्यात आला आहे.

(२) उद्दीष्टे :-

कारखाने अधिनियम १९४८ आणि त्या अंतर्गत बनविलेल्या महाराष्ट्र कारखाने नियम १९६३ मधील तरतुदींची प्रभावी अंमलबजावणी करून कारखान्यातील कामगारांचे सुरक्षा, आरोग्य व कल्याण सुनिश्चित करणे.

सदर संचालनालय खाली नमुद केलेले कामगार कायदे व इतर कायद्यांच्या अंमलबजावणीचे कामकाज करीत असते.

१. कारखाने अधिनियम १९४८ व महाराष्ट्र कारखाने नियम, १९६३.
२. कामगार नुकसानभरपाई कायदा, १९२३.
३. पर्यावरण नियंत्रण कायदा, १९८६ व त्याखालील :-
उत्पादन, साठवण, धोकादायक रसायनाची आयात विषयी नियम, १९८९
रासायनिक अपघात (आपत्ती योजना, प्रतिसाद तयारी) नियम, १९९६

(३) प्रमुख कार्ये :-

या संचालनालयाकडून करण्यात येणारी प्रमुख कामे खालीलप्रमाणे आहेत :-

१. कारखान्याचे नकाशे मंजूर करणे, परवाना देणे व परवाना नुतनीकरण करणे
२. कारखान्याचे निरीक्षण करणे आणि सुरक्षेच्या दृष्टीने आवश्यक प्रतिबंधात्मक उपाययोजना सुचवून पूर्तता करून घेणे.

३. कारखान्यातील अपघातांची चौकशी करणे व प्रतिबंधात्मक उपाययोजना सुचवून पूर्तता करून घेणे.
४. वैयक्तिक, कामगार संघटना किंवा इतर व्यक्तींकडून प्राप्त झालेल्या तक्रारीची चौकशी करणे.
५. जिल्हासत्रीय आपत्ती निवारण योजना आराखडा तयार करण्याकरीता जिल्हाधिकारी यांना सहाय्य करणे.
६. औद्योगिक सुरक्षितते विषयी कारखान्यातील कामगारांमध्ये जनजागृती करणे.
७. कारखान्यातील जखमी कामगार किंवा मृत कामगारांच्या वारसांस अपघात नुकसान भरपाई मिळून देणे.
८. कारखाने अधिनियमांतर्गत आढलेल्या भंगाबाबत व्यवस्थापनाविरुद्ध न्यायालयात खटले दाखल करून ते चालविणे
९. कारखान्यांमध्ये व्यवसायजन्य आरोग्यासंबंधी सर्वेक्षण करणे.
१०. कारखान्यातील मशिनरीच्या तपासणीसाठी खाजगी व्यक्तींना सक्षम व्यक्ती म्हणून मान्यता देणे.
११. धोकादायक व रासायनिक कारखान्यांचे सुरक्षा लेखा परिक्षण करण्यासाठी सुरक्षा लेखा परिक्षकांना मान्यता देणे.
१२. कारखान्यातील कामगारांची वैद्यकीय तपासणी करण्यासाठी खाजगी वैद्यकीय व्यवसायिकांना प्राधिकृत प्रमाणक शल्यचिकित्सक म्हणून मान्यता देणे.
१३. कारखान्यात सुरक्षित काम करण्याचे प्रशिक्षण देणा-या संस्थेस व प्रथोमोपचार प्रशिक्षण संस्थेस मान्यता देणे.
१४. सुरक्षा लेखा परिक्षण अहवालाची तपासणी करून उपाय योजनांची पूर्तता करून घेणे.

(४) अरिष्ट समूह :- पर्यावरण नियंत्रण कायदा, १९८६ खालील रासायनिक अपघात (आपत्ती योजना, प्रतिसाद, तयारी) नियम, १९९६ नुसार रासायनिक अपघातांचे व्यवस्थापन करण्यासाठी राज्य, जिल्हा, स्थानिक अरिष्ट समुहाची स्थापना करण्यात आली आहे. त्यानुसार संचालनालयातील अधिका-यांना समितीचे सदस्य सचिव म्हणून कामकाज पहावे लागते. या कामकाजाचा भाग म्हणून जिल्हा व स्थानिक आपत्कालिन आराखडा तयार करणे, प्रशिक्षण देणे इत्यादी कामे करावी लागतात.

(५) **प्रशिक्षण :-** या संचालनालयातील कर्मचा-यांना यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी, पुणे येथे संगणकीय प्रशिक्षण, लेखा व आस्थापनाविषयक प्रशिक्षण दिले जाते.

संचालनालयातील अधिका-यांना यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी, पुणे येथे Multiply Your Skill with MS Excel, Sevarth, Budget, Pension, Koshwani, Database Management, D. D. O. role in office असे विविध विषयांचे प्रशिक्षण दिले जाते. तसेच भारत सरकार, श्रम मंत्रालय, शीव, मुंबई यांचे मार्फत अधिका-यांसाठी आयोजित केलेले विविध विषयांवरील प्रशिक्षण दिले जाते.

(६) रासायनिक व मोठ्या धोकादायक कारखान्यांविषयी :-

राज्यात सुमारे २७०३ मोठे अपघात होणारे; (Major Accident Hazard) कारखाने आहेत. या कारखान्यांना अधिका-यांकडून प्रथम्याने भेटी देऊन सुरक्षितता व आरोग्याच्या दृष्टीने तपासणी करून शेरे दिले जातात व त्याचा पाठपुरावा केला जातो. दुर्घटनेच्या वेळी ताबडतोब कारवाई होण्यासाठी या कारखान्यांकडून अंतर्गत अनर्थ निवारण योजना करून घेण्यात आले आहेत व त्याची प्रतिरूप प्रात्याक्षिके केली जातात.

(७) अनर्थ निवारण योजना :-

धोकादायक / रासायनिक कारखान्यांमध्ये आग, स्फोट किंवा वायुगळती सारख्या घटना धोक्याची व्याप्ती कारखान्यांच्या क्षेत्राबाहेर जाण्याची शक्यता असते. ही व्याप्ती मर्यादित राखून प्राण व वित्तहानी कमीत कमी राखण्यासाठी अनर्थ निवारण योजना तयार करून कार्यान्वित करण्यात आल्या आहेत. तसेच त्या अधिकाधिक अद्ययावत करण्याचे प्रयत्न चालू आहे.

१. राज्यभरात विविध औद्योगिक क्षेत्रामध्ये म्युच्युअल एड रिस्पॉन्स ग्रुप (मार्ग) २१ ठिकाणी कार्यरत आहेत. यामध्ये त्या त्या परिसरातील कारखान्यांचा गट स्थापन करण्यात आला असून, ब-याच अपघातांमध्ये अग्निशमन दल व इतर मदत पोहचण्याआधी मार्ग सभासदांनी अपघातांवर नियंत्रण केले आहे.

या संचालनालयामार्फत प्रत्येक वर्षी सुरक्षा सप्ताह दिनांक ४ मार्च ते ११ मार्च या कालावधीमध्ये साजरा करण्यात येतो. त्यानिमित्त कारखान्यांमध्ये स्फोट, आग, वायुगळती अश्या घटना टाळण्यासाठी व अपघात होऊ नये याकरीता कामगारांमध्ये सुरक्षेबाबत जनजागृती करण्याकरीता रॅली काढण्यात येतात. कारखान्यात मॉकड्रील करण्यात येते. तसेच महामंडळाच्या बसेसवर जाहिरात व सिनेमागृहांमध्ये सुरक्षाविषयक चित्रफिती प्रदर्शित करण्यात येतात व वर्तमानपत्रात जाहिरात प्रसिध्द करण्यात येतात. सध्याच्या नवीन टेक्नॉलॉजीचा वापर करून इन्स्टाग्राम, ट्विटर, फेसबुकवरही जाहिरात प्रसिध्द करण्यात आली आहे.

३. ५३ वा राष्ट्रीय सुरक्षा सप्ताह

दि. ०४ मार्च २०२४ ते १० मार्च २०२४ दरम्यान, नोंदणीकृत कारखान्यांमध्ये कामगारांमध्ये सुरक्षिततेची जाणीव निर्माण होऊन त्याचे महत्व कळावे याकरीता, औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालयातर्फे संपुर्ण महाराष्ट्र राज्यात कोरोना विषाणुचा संसर्ग पाहता शासनाने नेमून दिलेले नियम व निर्देशांचे काटेकोरपणे पालन करून खालील प्रमाणे विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करून ५३ वा राष्ट्रीय सुरक्षा सप्ताह साजरा करण्यात आला. त्याची माहिती खालीलप्रमाणे आहे.

संपूर्ण महाराष्ट्रातील नोंदणीकृत कारखान्यांमधील कामगारांकरीता सुरक्षा चित्रकला स्पर्धा, निबंध स्पर्धा, घोषवाक्य व इतर एकूण २,३६७ स्पर्धा घेण्यात आल्या होत्या. एकूण २२५ रॅली आयोजित करण्यात आल्या. तसेच एकूण ७५२ सुरक्षा विषयक चित्रपट दाखविण्यात आले. एकूण २३७ पथनाटय, रोड शोव्दारे सुरक्षा विषयक जनजागृती करण्यात आली आणि एकूण ९८८ कारखान्यांत औद्योगिक सुरक्षा विषयक चर्चासत्रे, सेमिनार व प्रशिक्षण विषयक एकूण १,७७० कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात आले. एकूण ४,२४९ अग्निशमन प्रशिक्षण व प्रत्यक्ष मॉक ड्रिल करून कामगारांना प्रशिक्षित करण्यात आले, असे एकूण महाराष्ट्र राज्यात १०,०२९ सुरक्षा विषयक कार्यक्रमांचा एकूण २,३६,७९८ कामगारांनी लाभ घेतला.

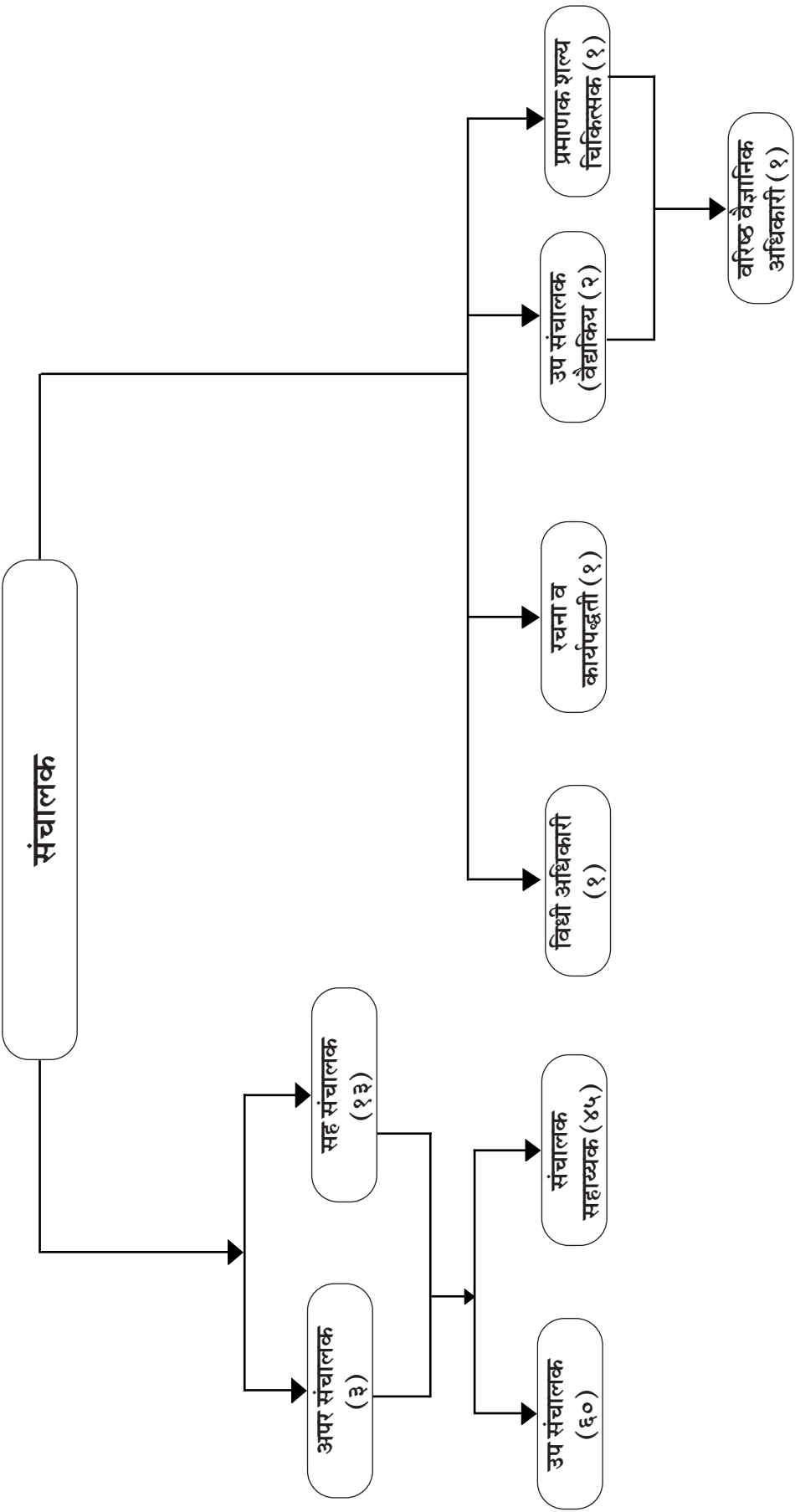
अशाप्रकारे विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करून ५३ वा राष्ट्रीय सुरक्षा सप्ताह साजरा करण्यात आला.

४. वर्ष २०२४ मधील या संचालनालयाच्या अधिपत्याखालील विभागीय कार्यालयात घेण्यात आलेल्या कामगारांच्या सुरक्षाविषयक प्रशिक्षण व कार्यशाळाबाबतचा तपाशील पुढीलप्रमाणे आहे. "Training on OSH Code, Safety Training on "Risk Based Process Safety", Understanding 6 major losses and OEE (Enhance Productivity) & Chemical Fires Prevention and Mitigation या प्रशिक्षण वर्गास ठाणे विभागातील सुमारे ४५० विविध कारखान्यांचे प्रतिनिधि उपस्थित होते. तसेच Zero Accident & Awareness about safety provision of Factories Act, १९४८ या प्रशिक्षण वर्गास वसई विभागातील १०० कामगारांना सुरक्षा विषयक प्रशिक्षण देण्यात आले. पुणे कार्यक्षेत्र - १ या विभागातील दौंड शुगर प्रायव्हेट लि., आलेगांव, ता. दौंड, जि. पुणे, येथे " साखर उद्योगातील अपघात शक्यता व उपाय योजना" या विषयावर एकदिवसीय राज्यस्तरीय चर्चासत्र व सेप्टी प्रशिक्षण आयोजित करण्यात आले होते. तसेच सिप्ला लि. डी-७, कुरकुंभ, एमआयडीसी, ता. दौंड, जि. पुणे येथे "Electrostatic Hazards in chemical & Pharma Industries" या विषयावर एक दिवसीय कार्यशाळा आयोजित

करण्यात आली होता. सदर प्रशिक्षण कार्यक्रमास विभागातील कारखान्यातील ९५० प्रशिक्षणार्थी यांनी लाभ घेतला होता. सह संचालक, पुणे (कार्यक्षेत्र - २) विभागातील जलशुध्दीकरण केंद्र, निगडी येथे एकत्रित क्लोरीनगॅस लिकेजसाठी मॉकड्रील घेण्यात आले. पुणे व पिंपरी चिंचवड शहर क्षेत्रातील औद्योगिक कारखाना परिसरात वेळोवेळी होणारे दुर्घटना रोखणे व त्यासंबंधी प्रभावी उपाययोजना अवलंबणेबाबत मे. टाटा मोटर्स लि. मॅनेजमेंट डिपार्टमेंट सेंटर, चिंचवड, पुणे येथे प्रशिक्षण आयोजित करण्यात आले होते. सदर प्रशिक्षण कार्यक्रमास विभागातील कारखान्यातील १०५ प्रशिक्षणार्थी यांनी लाभ घेतला होता. सह संचालक, सातारा कार्यालयाच्या अधनिस्त असलेले सोलापूर विभागात सोलापूर थर्मल टर्मिनल पॉवर प्रोजेक्ट, गांव फताटेवाडी, ता. दक्षिण सोलापूर येथे Trainng on Provisions of Factories Act १९४८ बाबत कार्यशाळा घेण्यात आली होती. जवळपास २५० कामगारांनी भाग नोंदविला. कोल्हापूर विभागातील सुरक्षा विषयक प्रशिक्षण आयोजित करण्यात आले त्यामध्ये १०७० कामगार / प्रतिनिधी यांनी सहभाग घेतला.

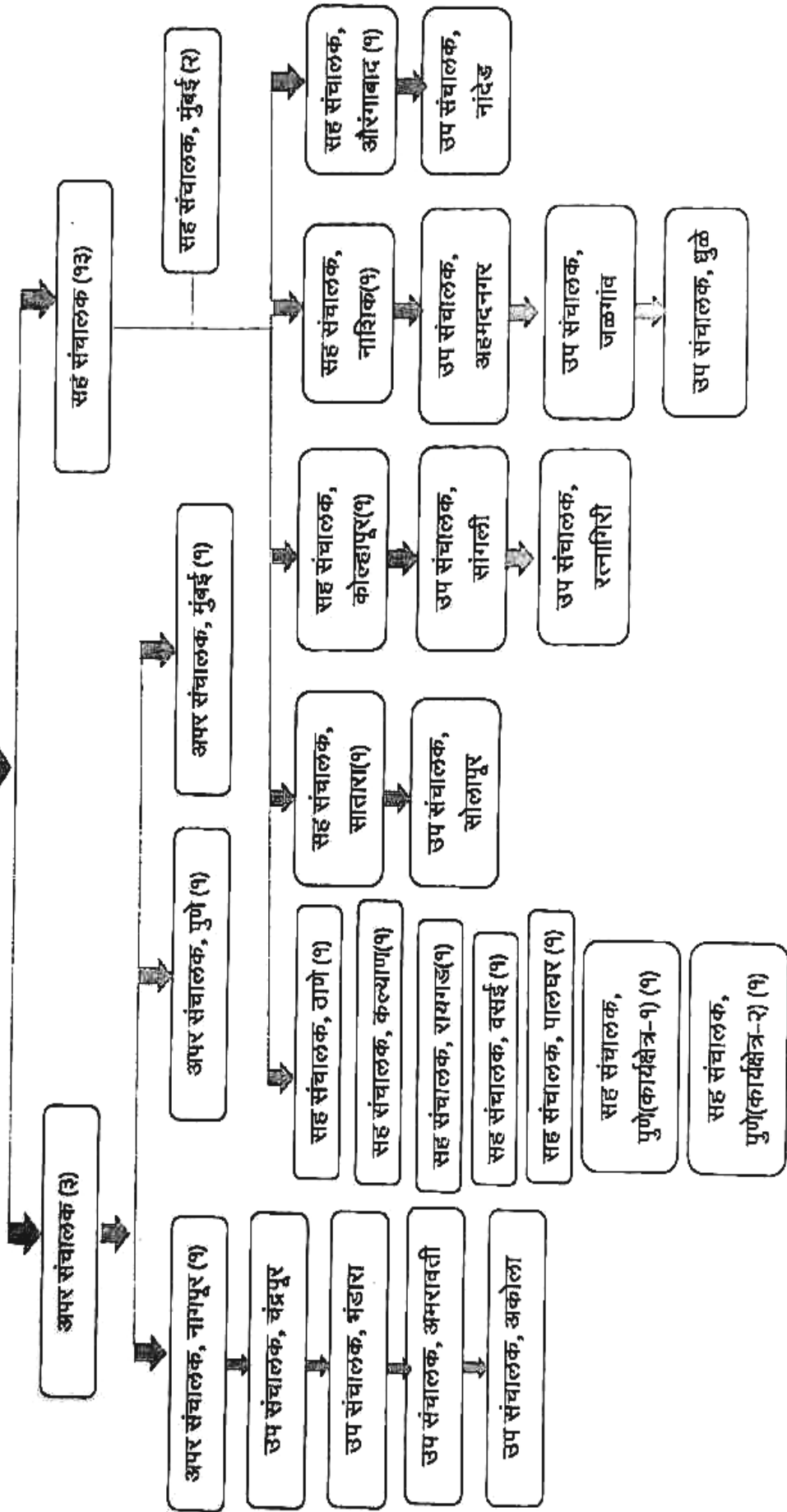
५. कारखान्यांमध्ये होणारे स्फोट, आग, वायुगळती इत्यादी घटनांमध्ये होणारी जीवित व वित्त हानी कमी करण्याच्या दृष्टीने असे अपघात हाताळण्याची रंगीत तालीम Mock Drill करणे महत्त्वाचे आहे. सुरक्षा सप्ताह कालावधीव्यतिरिक्त सन २०२३-२४ या कालावधीमध्ये सप्टेंबर २०२४ पर्यंत नोंदणीकृत कारखान्यांमध्ये एकूण ३०९३ Mock Drill प्रात्याक्षिक घेण्यात आली आहेत.

औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालयाच्या संरचनात्मक तक्क्यामध्ये प्रत्येक स्तरावरचे तपशील

विभागीय कार्यालये

संचालक, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई

तक्ता १ / TABLE 1

प्रत्यक्ष	प्रत्यक्ष			5
	२०२३-२४	२०२४-२५	२०२५-२६ (अंदाजित)	
1	2	3	4	5
१ परवाने -				1 Licences -
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला कारखाने आधानेयम, १९४८ खाली नोंदणी झालेले कारखाने	37,641	38,724	39,690	(a) Factories under the Factories Act, 1948 at the beginning of the year.
(ब) वर्षभरातील वाढ	1,367	1930	1,500	(b) Added during the year.
(क) एकूण	39,008	40,654	41,190	(c) Total
(ड) वर्षभरात रद्द झालेले आणि बंद झालेले कारखाने	605	1130	1000	(d) Cancelled and removed during the year
(इ) वर्षाअखेर बाकी राहिलेले परवानेधारक	38,403	39,531	40,190	(e) Balance of licence holders at the end of the year.
(फ) नवीन आणि नुतनोकरण झालेल्या परवानेद्वारा जमा झालेले शुल्क (रुपये लाखांत) (वित्तीय वर्षासाठी)	899,370,233	695,007,514	500,000,000	(f) Fees collected from fresh and renewal of licences (Rs. In lakhs for financial year)
२ कारखान्यांची तपासणी -				2 Inspections of Factories -
(अ) तपासणीची जरूरी असलेल्या कारखान्यांची संख्या	38,879	38,469	39,000	(a) Number of factories required to be inspected.
(ब) वर्षभरात प्रत्यक्ष तपासणी केलेले कारखाने	4,441	2,793	3,500	(b) Number of factories actually inspected during the year.
(१) प्राणघातक अपघात	228	221	-	(i) Major accidents.
(२) गंभीर अपघात	39	49	-	(ii) Minor accidents.
(क) तपासणी न झालेले कारखाने	34,438	34,028	36,000	(iii) Number of uninspected factories
३ अंमलबजावणीचे वेळेत ढगडकीस आलेले कायदेभंग -				3 Breaches detected during enforcement -
(अ) आढळलेले कायदेभंग	652	353	500	(a) Detection
(ब) ताकीद	210	35	350	(c) Warning
(क) दोषी	280	94	360	(b) Conviction
(ड) प्रत्यक्ष जमा झालेले दंड (रुपये)	6,500,000	2,599,000	12,370,500	(d) Amount of fine realised (Rs.)
४ तक्रारी -				4 Complants -
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीला अनिर्णित तक्रारी	100	22	80	(a) Number of complaints pending at the beginning of the year.
(ब) वर्षभरात आलेल्या तक्रारी	82	36	50	(b) Number of complaints received during the year
(क) वर्षभरात निकाली काढलेल्या तक्रारी	160	45	98	(c) Number of complaints disposed off during the year.
(ड) वर्षाअखेरीस शिल्लक राहिलेल्या तक्रारी	22	13	32	(d) Number of complaints pending at the end of the year.
५ कारखाने तपासणी व इतर पहाणीसाठी भेटी				5 Number of visits for establishment premises survey work.
(१) तपासणीद्वारे कारखाने अधिनियमाखाली सक्तीने नोंदणी केलेले कारखाने.	15	25	50	(1) Number of factories brought under the purview of the Act, who do not register voluntarily, as a result of the survey.
(२) नवीन नादणामुळे कामगारांविषयक फायदे मिळण्यास पात्र असलेल्या कामगारांची संख्या	-	-	-	(2) Number of workers likely to get benefits of Labour Laws due to new registration.

तक्ता १ - चालू / TABLE 1 - contd.

प्रत्यक्ष	प्रत्यक्ष			5
	२०२३-२४	२०२४-२५	२०२५-२६ (अंदाजित)	
	2023-24	2024-25	2025-26	
	Upto Sept. 2024 (Estimates)			
1	2	3	4	5
७ निरनिराळ्या कारखान्यातील कामगारांना, पर्यवेक्षकांना सुरक्षिततेच्या प्रसारविषयक दिलेली भाषणे -				7 Talks to be delivered to the workers, supervisors of the various factories for safety propoganda-
(अ) कारखाने	575	450	650	(a) Number of factories
(ब) प्रशिक्षित कामगारांची संख्या	1,116	2,270	6,000	(b) Number of workers trained..
८ नकाशे -				8 Plans -
(अ) वर्षाच्या सुरुवातीस अनिर्णित नकाशे	13	23	-	(a) Number of plans pending at the beginning of the year.
(ब) वर्षभरात आलेले नकाशे	3,546	3,656	2,100	(b) Number of plans received during the year.
(क) वर्षभरात निकाली काढलेले नकाशे	3,536	3,357	2,100	(c) Number of plans disposed off during the year.
(ड) वर्षअखेर शिल्लक राहिलेले नकाशे	23	322	-	(d) Number of plans pending at the end of the year.
९ व्यवस्थापकांच्या प्रतिनिधींना सांख्यिकी कामासंबंधीचे सहामाही/वार्षिक विवरणपत्रे भरण्यासंबंधीचे शिक्षण -				9 Training in statistics to the representative of the Management for filling up various returns-
(अ) कारखाने	You Tube व ऑफीस वेबसाईटवर सांख्यिकी कामासंबंधीचे प्रशिक्षणासंबंधीची चित्रफित प्रदर्शित करण्यात आली.	You Tube व ऑफीस वेबसाईटवर सांख्यिकी कामासंबंधीचे प्रशिक्षणासंबंधीची चित्रफित प्रदर्शित करण्यात आली.	You Tube व ऑफीस वेबसाईटवर सांख्यिकी कामासंबंधीचे प्रशिक्षणासंबंधीची चित्रफित प्रदर्शित करण्यात आली.	(a) Number of factories
(ब) वर्षभरात शिक्षण दिलेल्या प्रतिनिधींची संख्या	You Tube व ऑफीस वेबसाईटवर सांख्यिकी कामासंबंधीचे प्रशिक्षणासंबंधीची चित्रफित प्रदर्शित करण्यात आली.	You Tube व ऑफीस वेबसाईटवर सांख्यिकी कामासंबंधीचे प्रशिक्षणासंबंधीची चित्रफित प्रदर्शित करण्यात आली.	You Tube व ऑफीस वेबसाईटवर सांख्यिकी कामासंबंधीचे प्रशिक्षणासंबंधीची चित्रफित प्रदर्शित करण्यात आली.	(b) Number of representatives trained during the year.
१० कार्यालयांनी केलेली खास कामगिरी - उदा. जादा कामाबद्दलची मजुरी/नुकसानभरपाई दाखल दिलेली रक्कम/सुरक्षिततेसाठी केलेली खास कामगिरी/ कल्याणकारी व आरोग्यदायक सविधा इत्यादी. (अ) जादा कामाबद्दल मोबदला	-	-	-	Any special achievement/work done by the Department i.e. O.T. difference payment/ compension payment/ special work in safety welfare and health amenities etc.-
(ब) (१) नुकसान भरपाईची रक्कम	48,291,369	7,166,746	50,000,000	(a) Over-time difference payment.
(२) अपघातातील मृत व्यक्तींच्या नातेवाईकांना अनुग्रहपूर्वक प्रदान म्हणून दिलेली रक्कम	50,982,751	18,240,000	40,000,000	(b) (i) Compensation to workers under Workmens Compensation Act (other than E.S.I.C.)
(३) इतर सहाय्य रुपये	-	-	-	(ii) Ex-gratia payment to the dependants of the deceased workers.
(iii) इतर सह्याय्य रुपये	-	-	-	(iii) Other reliefs Rs.
११ प्रमाणक शल्यचिकित्सकाने कारखान्यास दिलेल्या भेटींची संख्या -				11 No. of factories visited by the Cerifying Surgeon-
(अ) वैद्यकीय तपासणी केलेले कारखाने	15	4	75	(a) No. of factories wherein Medical Examination carries out.
(ब) तपासणी केलेल्या कामगारांची संख्या	70	20	500	(b) No. of workers examined.
१२ कारखान्यांचे निरीक्षण व भेट दिलेल्या रासायनिक कारखान्यांची संख्या.				12 No. of Chemical fys. Inspeced and visited.
(अ) दुस-या पर्यावरण समितीने या वर्षात कारखान्यात निरीक्षण दिलेल्या भेटीची संख्या	-	-	-	(a) No. of Factories visited by the 2nd Environmental Safety during the Committee year.
(ब) कारखान्यात निरीक्षणासाठी व कामासाठी दिलेल्या भेटीची संख्या.	2,336	1,500	2,500	(b) No. of inspection and visits.
(क) रासायनिक तक्रारी संख्या	-	-	-	(c) No. of chemical complaints.

तक्ता -२ / TABLE- 2

प्रत्यक्ष	प्रत्यक्ष			5
	२०२३-२४	२०२४-२५	२०२५-२६ (अंदाजित)	
	2023-24	2024-25 Upto Sept. 2024	2025-26 (Estimates)	
1	2	3	4	
(अ) धोकादायक व्यवसाय करणा-या कारखान्यांना दिलेल्या भेटी				(A) Visits to factories engaged in Hazardous Occupations -
-				
(१) कारखान्यांची एकूण संख्या	411	417	425	(i) Total No. of Factories.
(२) निरीक्षण भेटी दिलेल्या कारखान्यांची संख्या	395	404	405	(ii) Total No. of Factories
(३) ज्या कारखान्यांत कायद्याचा भंग केल्याची प्रकरणे उघडकीस आणली गेली असतील अशा कारखान्यांची संख्या.	-	-	-	(iii) No. of Factories where breaches detected.
(अ) लहान स्वरुपाची	-	-	-	(a) Minor
(ब) मोठ्या स्वरुपाची	-	-	-	(b) Major
(ब) धोकादायक उद्योगांची पहाणी व तपासणी (औद्योगिक आरोग्यविषयक प्रयोगशाळा)				(B) Survey Investigations in Hazardous Occupations (Industrial Hygiene Laboratories).
(१) पाहणी	15	4	75	(i) Survey carried out.
(क) धोकादाय उद्योगातील कामगारांची कामावर लावण्यापूर्वी व नियतकालिक वैद्यकीय तपासणी				(C) Pre-employment and periodical medical examination of employees engaged in Hazardous Occupations.
(१) वैद्यकीय तपासणी केल्या (कामगारांच्या बाबतांत) कारखान्यांची संख्या.	15	4	75	(i) No. of Factories wherein medical examination carried out.
(२) वैद्यकीय तपासणी केलेल्या कामगारांची संख्या	70	20	500	(ii) No. of workers examined.
(ड) रासायनिक प्रक्रिया आणि धोकादायक उद्योगातील कामगारांकडून आलेल्या आरोग्यविषयक तक्रारी				(D) Complaints received on health ground from employees engaged in chemical processes and Hazardous Occupations.
(१) वर्षाच्या सुरुवातीला अनिर्णित राहिलेल्या तक्रारी.	-	-	-	(i) No. of complaints pending the beginning of the year.
(२) वर्षभरात आलेल्या तक्रारी	2	3	-	(ii) No. of complains received.
(३) निकालात निघालेल्या तक्रारी	2	0	-	(iii) No. of complaints disposed off.
(४) वर्षाच्या अखेरीस शिल्लक राहिलेल्या तक्रारी.	-	3	-	(iv) Balance at the end of the year.

(३) कर्मचारीविषयक गोषवारा/(iii) Personnel Summary

जोडपत्र/ ANNEXURE

पदे व वेतनमान दर्शविणारे विवरणपत्र/Statement showing the Posts and Pay Scales

पदनाम १	वेतनमान Scale of Pay मेट्रिक्स वेतन स्तर २	पदसंख्या/No. of Posts		Designation १
		2023-24 ३	2024-25 ४	
२२३०, कामगार व सेवायोजन -- मागणी क्रमांक - के-०४				2230, LABOUR AND EMPLOYMENT DEMAND NO. K-4
कार्यस्थान व परिस्थिती व सुरक्षितता राजपत्रित--				WORKING CONDITION AND SAFETY Gazetted --
संचालक, औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य	एस-25 78,800-2,09,200	..	1	1 Director, Industrial Safety & Health
अपर संचालक, औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य	एस-24 71,100-2,11,900	..	3	3 Additional Director, Industrial Safety & Health
सह संचालक, औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य	एस-23 67,700-2,08,700	..	13	13 Joint Director, Industrial Safety & Health
उप संचालक, आद्यागक सुरक्षा व आरोग्य (वैद्यकीय)	एस-23 67,700-2,08,700	..	2	2 Deputy Director, Industrial Safety & Health (Medical)
उप संचालक, औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य	एस-20 56,100-1,77,500	..	60	60 Deputy Director, Industrial Safety & Health
प्रमाणक शल्य चिकित्सक	एस-20 56,100-1,77,500	..	1	1 Certifying Surgeon
विधी अधिकारी	एस-20 56,100-1,77,500	..	1	1 Law Officer, Industrial Safety & Health
सहाय्यक संचालक, आद्यागक सुरक्षा व आरोग्य	एस-15 41,800-1,32,300	..	45	45 Assistant Director, Deputy Director, Industrial Safety & Health
रचना व कार्यपध्दती अधिकारी	एस-15 41,800-1,32,300	..	1	1 Organisation and Method Officer, Industrial Safety & Health
वरिष्ठ वैज्ञानिक अधिकारी	एस-15 41,800-1,32,300	..	1	1 Senior Scientific Officer
		एकूण	128	128 Total
अराजपत्रित--				Non Gazetted--
अधीक्षक	एस-13 35,400-1,12,400		25	25 Superintendent
वरिष्ठ लिपिक	एस-08 25,500-81,100		23	23 Senior Clerk
लिपिक - टंकलेखक	एस-06 19,900-63,200		70	70 Clerk-Typist
लघुलेखक (उच्च श्रेणी)	एस-16 44900-142400		1	1 Stenographer (Higher Grade)
लघुलेखक (निम्न श्रेणी)	एस-15 41800-132300		1	1 Stenographer (Lower Grade)
लघुटंकलेखक	एस-08 25,500-81,100		3	3 Steno-Typist
वाहन चालक	एस-06 19,900-63,200		9	9 Motor Driver
रोखपाल	एस-06 19,900-63,200		0	0 Cashier
	Special Pay for Handling			
टेलीफोन ऑपरेटर (अतिरिक्त)	एस-07 21,700-69,100		1	1 Telephone Operator (Excess)
प्रयोगशाळा तंत्रज्ञ	एस-13 35,400-1,12,400		1	1 Laboratory Technician
प्रयोगशाळा सहाय्यक	एस-07 21,700-69,100		2	2 Laboratory Assistant
वरिष्ठ रसायन तंत्रज्ञ	एस-14 38,600-1,22,800		1	1 Senior Chemist
कनिष्ठ वैज्ञानिक अ धि कारी	एस-10 29,200-92,300		0	0 Jr. Scientific Officer
वरिष्ठ प्रयोगशाळा सहाय्यक	एस-08 25,500-81,100		0	0 Sr. Laboratory Assistant
		एकूण	137	137 Total
वर्ग चार --				Class IV
दफतरबंद (अतिरिक्त)	एस-03 16,600-52,400		3	2 Daftarband
नाईक (अतिरिक्त)	एस-03 16,600-52,400		4	4 Naik
पहारेकरी	एस-01 15,000-47,600	 Watchman
शिपाई (अतिरिक्त)	एस-01 15,000-47,600		22	20 Peon
प्रयोगशाळा परिचर (अतिरिक्त)	एस-01 15,000-47,600		0	0 Laboratory Attendent
	एकूण		29	26 Total
	एकूण बेरीज		294	291 Grand Total

सुरक्षा सप्ताह (दि. ०४ मार्च २०२४ ते १० मार्च २०२४) कार्यक्रमचा अहवाल - महाराष्ट्र राज्य
औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय, मुंबई-४०० ०५१

विभाग	आयोजित वर्चासत्र/ प्रशिक्षण कार्यक्रमात सहभाग घेतलेल्या कारखान्यांची एकूण संख्या	आयोजित वर्चासत्र/ सेमिनार/ प्रशिक्षण कार्यक्रमांची एकूण संख्या	रॅलीची एकूण संख्या	पथनाट्य, रोड शो यांची एकूण संख्या	निबंध, घोषवाक्य, चित्रकला स्पर्धांची एकूण संख्या	दाखविल्यातआलेल्या औद्योगिक सुरक्षा चित्रपटांची एकूण संख्या	अनिशामन प्रशिक्षण व प्रात्यक्षिक मॉकड्रिल यांची एकूण संख्या	आयोजित करण्यात आलेल्या इतर कार्यक्रमांची एकूण संख्या (स्तंभ क्र. ३ ते ९ या व्यतिरिक्त)	कार्यक्रमास उपस्थित असलेल्या अधिकारी/कर्मचारी/ कामगार यांची एकूण संख्या (स्तंभ क्र. ३ ते ९ मध्ये नमूद असलेले)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
मुंबई	3	3	1	1	5	0	35	6	3856
ठाणे	18	50	23	11	45	19	368	45	4891
कल्याण	105	47	9	9	28	39	503	42	67325
पालघर	120	56	11	12	40	15	450	10	720
वसई	15	15	1	1	30	0	216	0	2500
रायगड	39	31	2	8	21	0	167	201	5316
पुणे-१	152	248	0	10	152	152	578	70	12257
पुणे-२	104	170	0	0	95	11	474	56	6599
पुणे-३	28	168	0	0	105	10	157	28	4310
नाशिक	122	170	71	42	382	93	313	317	28811
नागपूर	111	217	21	34	246	160	423	159	39227
कोल्हापूर	78	151	54	44	260	92	237	62	16958
छत्रपती									
संभाजीनगर	37	318	7	28	401	27	158	2305	20140
सातारा	56	126	25	37	557	134	170	221	23888
एकूण	988	1770	225	237	2367	752	4249	3522	236798

उद्योग न्यायालय

(१) औद्योगिक न्यायालय, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई	४७
(२) कामगार न्यायालय, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई	४८
(३) कर्मचारी भरपाई आयुक्त, मुंबई यांचे कार्यालय	४९
(४) कर्मचारी विषयक सारांश	५०

१. औद्योगिक न्यायालय, महाराष्ट्र, मुंबई

मुंबई औद्योगिक संबंध अधिनियम, १९४६ च्या कलम १० व महाराष्ट्र कामगार संघटनांना मान्यता देण्याबाबत व अनुचित कामगार प्रथांना प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम, १९७१ च्या कलम ४ अन्वये औद्योगिक न्यायालयाची स्थापना झालेली आहे. सध्या महाराष्ट्र राज्यात एकूण ३६ औद्योगिक न्यायालये अस्तित्वात असून मुंबई येथे १ अध्यक्ष व ८ सदस्य, नागपूर येथे ५, ठाणे येथे ३, पुणे व कोल्हापूर येथे प्रत्येकी २ सदस्य आणि नाशिक, औरंगाबाद, अमरावती, अहमदनगर, सोलापूर, जालना, सातारा, अकोला, यवतमाळ, जळगाव, चंद्रपूर, भंडारा, लातूर, धुळे व सांगली येथे प्रत्येकी १ अशी सदस्यांची पदे अस्तित्वात आहेत.

२. औद्योगिक न्यायालये मुख्यतः खालील कामगार कायद्यातील प्रकरणे हाताळतात :—

- (१) मुंबई औद्योगिक संबंध कायदा, १९४६
- (२) औद्योगिक कलह कायदा, १९४७
- (३) महाराष्ट्र कामगार संघटनांना मान्यता देण्याबाबत व अनुचित कामगार प्रथांना प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम, १९७१.
- (४) उपदान प्रदान कायदा, १९७२ (अपील प्राधिकारी)
- (५) कामगार राज्य विमा कायदा, १९४८
- (६) महाराष्ट्र माथाडी कामगार व इतर श्रमजिवी कामगार (नोकरीचे नियमन व कल्याण) अधिनियम, १९६९ (अपील प्राधिकारी).

कामगार न्यायालये व कर्मचारी नुकसानभरपाई आयुक्त यांचे कार्यालयांत खालील कामगार कायद्यातील प्रकरणे हाताळतात :—

- (१) मुंबई औद्योगिक संबंध कायदा, १९४६
- (२) औद्योगिक कलह कायदा, १९४७
- (३) महाराष्ट्र कामगार संघटनांना मान्यता देण्याबाबत व अनुचित कामगार प्रथांना प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम, १९७१.
- (४) उपदान प्रदान कायदा, १९७२
- (५) कर्मचारी नुकसानभरपाई कायदा, १९२३
- (६) वेतन प्रदान कायदा, १९३६
- (७) किमान वेतन कायदा, १९४८
- (८) बॉम्बे लेबर वेल्फेअर फंड्स अॅक्ट, १९५३
- (९) कामगार राज्य विमा कायदा, १९४८
- (१०) डब्ल्यू. जे. एम. पी. अॅक्ट, १९५५.
- (११) महाराष्ट्र माथाडी कामगार व इतर श्रमजिवी कामगार (नोकरीचे नियमन व कल्याण) अधिनियम, १९६९.

३. मुंबई औद्योगिक संबंध कायदा, १९४६ अंतर्गत ही औद्योगिक न्यायालये, महाराष्ट्र, राज्यातील वस्त्रोद्योग, रेशीम उद्योग, साखर, सहकारी पतपेठ्या इत्यादी उद्योगधंद्यातील औद्योगिक विवादाच्या प्रकरणावर निर्णय देतात. ही न्यायालये महाराष्ट्र कामगार संघटनांना मान्यता देण्याबाबत व अनुचित कामगार प्रथांना प्रतिबंध करण्याबाबतची प्रकरणे हाताळतात. औद्योगिक न्यायालयाच्या अपील शाखेकडे कामगार न्यायालय, वेतन मंडळे, कामगार आयुक्त व प्रबंधक औद्योगिक संबंध अधिनियम यांनी दिलेल्या निर्णयाविरुद्ध मुंबई औद्योगिक संबंध कायदा, औद्योगिक सेवायोजन (स्थायी आदेश), महाराष्ट्र माथाडी, हमाल आणि श्रमजिवी अधिनियम, महाराष्ट्र कामगार संघटनांना मान्यता देण्याबाबत व अनुचित कामगार प्रथांना प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम याखालील आदेशाविरुद्ध अपिले दाखल होतात. औद्योगिक विवाद कायदा, १९४७ च्या कलम ७(अ) अन्वये औद्योगिक न्यायालयांना शासनाने संदर्भित केलेल्या औद्योगिक विवादांच्या प्रकरणांची सुनावणी घेऊन निर्णय देण्याचा अधिकार देण्यात आलेला आहे.

४. महाराष्ट्र, राज्यातील कामगार न्यायालय, वेतन मंडळे व कर्मचारी भरपाई आयुक्त यांच्या कार्यालयावर औद्योगिक न्यायालयांना संपूर्ण नियंत्रणाचे अधिकार देण्यात आले आहेत.

कामगार न्यायालय, महाराष्ट्र, मुंबई

५. मुंबई औद्योगिक संबंध अधिनियम, १९४६ च्या ९ व महाराष्ट्र, कामगार संघटनांना मान्यता देण्याबाबत व अनुचित कामगार प्रथांना प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम, १९७१ च्या कलम ६ अन्वये कामगार न्यायालयांची स्थापना झालेली आहे. सध्या महाराष्ट्र, राज्यात एकूण ४९ कामगार न्यायालये (३ कर्मचारी भरपाई आयुक्त धरून) अस्तित्वात असून मुंबई येथे ११ (३ कर्मचारी भरपाई आयुक्त धरून) नागपूर, ठाणे व पुणे येथे प्रत्येकी ४, अहमदनगर, कोल्हापूर, औरंगाबाद व नाशिक येथे प्रत्येकी २ आणि सोलापूर, आकोला, धुळे, जळगाव, लातूर, सांगली, चंद्रपूर, अमरावती, सातारा, जालना, यवतमाळ, रत्नागिरी, बुलढाणा, वर्धा, महाड, भंडारा, गोंदिया व नांदेड येथे प्रत्येकी १ अशी न्यायाधीशांची पदे अस्तित्वात आहेत.

६. उपरोक्त कामगार न्यायालये औद्योगिक संबंध कायदा, औद्योगिक विवाद कायदा, कामगार संघटनांना मान्यता देण्याबाबत व अनुचित कामगार प्रथांना प्रतिबंध करण्याबाबतच्या कायदांतर्गत कामगारांना कामावरून कमी केल्याबाबतच्या दाखल झालेल्या प्रकरणांवर निर्णय देतात. मालक व कामगार यांच्या संबंधाविषयी स्थायी आदेशानुसार घेतलेल्या निर्णयासंबंधी आणि संप, टाळेबंदी, व्यवसाय, धंदा किंवा बदल हे कायदेशीर आहेत किंवा नाही हे ठरविण्याचे अधिकार कामगार न्यायालयांना आहेत. या व्यतिरिक्त ही कामगार न्यायालये कर्मचारी भरपाई कायदा, वेतन प्रदान कायदा, कामगार राज्य विमा कायदा, किमान वेतन कायदा, महाराष्ट्र माथाडी व श्रमजीवी अधिनियम आणि मुंबई कामगार कल्याण निधी कायदांतर्गत येणारी प्रकरण हाताळतात. कामगारांचे दावे लवकरात लवकर निकाली काढण्याच्या दृष्टीने मेडीएशन कमिटीची स्थापना केलेली आहे. तसेच वेळोवेळी महालोकअदालत व राष्ट्रीय लोकअदालत भरवून जास्तीत जास्त दावे निकाली काढण्यात येतात, तसेच जेष्ठ नागरिक पक्षकार असलेले दावे प्राधान्याने निकाली काढण्यात येतात.

७. ३१ ऑक्टोबर, २०२४ अखेर राज्यातील औद्योगिक न्यायालयात २१,६५३ आणि कामगार न्यायालयात ३४,९०० प्रकरणे प्रलंबित होती.

८. दिनांक ६ डिसेंबर २००७ च्या अधिसूचनेद्वारे कोल्हापूर येथे एक औद्योगिक न्यायालय व अकोला येथे एक कामगार न्यायालय स्थापन, करण्यात आले आहे. तथापि, अद्यापपर्यंत सदर न्यायालयांसाठी पदे मंजूर करण्यात आलेली नसल्याने न्यायालये कार्यान्वित झालेली नाहीत.

वेतन मंडळे

सुती व रेशमी वस्त्रनिर्माण व साखर व सहकारी बँक उद्योगांकरिता वेतन मंडळे, महाराष्ट्र, मुंबई एकूण चार वेतन मंडळे आहेत :-

- (१) सुती वस्त्रनिर्माण वेतन मंडळ,
- (२) रेशमी वस्त्रनिर्माण वेतन मंडळ,
- (३) साखर उद्योगाकरिता वेतन मंडळ,
- (४) सहकारी बँक उद्योगाकरिता वेतन मंडळ,

मुंबई औद्योगिक संबंध अधिनियम, १९४६ अन्वये नेमलेली आहेत.

वेतन मंडळे त्रिपक्ष संस्था, मुंबई औद्योगिक संबंध अधिनियम, १९४६ अन्वये सुसूत्रीकरण, असूत्रीकरणविषयक विभागांची पुर्नरचना वेतनश्रेणी इत्यादी तांत्रिक स्वरूपाच्या बाबी किंवा विवाद निकालात काढण्यासाठी त्यांची स्थापना झाली आहे. वेतन मंडळाच्या बैठकी प्रतिदिन होत नसतात.

**कर्मचारी भरपाई आयुक्त, मुंबई यांचे
कार्यालय व न्यायालय**

प्रस्ताविक :

कर्मचारी भरपाई कायदा, १९२४ पासून अंमलात आला आणि त्याबरोबर कर्मचारी भरपाई आयुक्त, मुंबई यांचे कार्यालय व न्यायालय अस्तित्वात आले. कर्मचारी भरपाई आयुक्त, मुंबई हे वेतन प्रदान अधिनियमान्वये व किमान वेतन अधिनियमान्वये प्राधिकारी म्हणून नियुक्त आहेत. कर्मचारी भरपाई कायदानुसार काम पाहण्यासाठी एक आयुक्त व दोन अपर आयुक्त अशी एकूण तीन आयुक्तांची न्यायालये आहेत. हे आयुक्त बृहन्मुंबई करिता वेतन प्रदान, किमान वेतन, कामगार कल्याण निधी व कामगार राज्य विमा अपिल अधिनियमान्वये प्राधिकारी आहेत. तसेच त्यांना कामगार न्यायालयाचे न्यायाधीश म्हणून प्राधिकार असून औद्योगिक कलह कायदा, औद्योगिक संबंध कायदा, महाराष्ट्र कामगार संघटनांना मान्यता देण्याबाबत व अनुचित कामगार प्रथांना प्रतिबंध करण्याबाबत कायदा, औद्योगिक सेवा योजन (स्थायी आदेश) कायदा, महाराष्ट्र माथाडी कामगार व इतर श्रमजिवी कामगार (नोकरीचे नियमन व कल्याण) कायदा, उपदान प्रदान कायदान्वये येणारे तंटे चालवितात.

भारत सरकार राजपत्र दिनांक २३ डिसेंबर २००९, भाग दोन अन्वये “ श्रमिक भरपाई कायदा ” या कायद्यामध्ये सुधारणा करण्यात येऊन सदर कायद्याचे नाव “ कर्मचारी भरपाई कायदा ” असे झाल्याने श्रमिक भरपाई आयुक्त, मुंबई या कार्यालयाचे नाव कर्मचारी भरपाई आयुक्त, मुंबई असे करण्यात आले.

(४) कर्मचारीविषयक सारांश/(IV) Personnel Summary

जोड़पत्र १/ ANNEXTURE I

पदनाम (1)	वेतनमान Scale of Pay (2) Rs.	Name of the Industrial Court with number of 2023-24 2024-25 (3) (4)		Designation (1)
राजपत्रित, वर्ग एक - अध्यक्ष	57,700-1,230-58,930-1,380- 67,210-1,540-72,290	1	1	Gazetted, Class I--- President
सदस्य	51,550-1,230-58,930-1,380- 63,070	35	35	Member
प्रबंधक	56100-177500	1	1	Registrar
अतिरिक्त प्रबंधक	44900-142400	1	1	Addl. Registrar
	एकूण (अ)...	38	38	Total (A)
राजत्रित, वर्ग दोन----- उप प्रबंधक	44900-142400	3	3	Gazetted, Class II--- Deputy Registrar
सहाय्यक प्रबंधक	44900-142400	30	30	Asstt.Registrar
कनिष्ठ अन्वेषक अधिकारी	44900-142400	22	22	Jr.Investigating Officer
स्वीय सहायक	47600-151100	9	9	Personal Asstt.
	एकूण (ब)...	64	64	Total (B)
अराजपत्रित, वर्ग तीन- अधीक्षक	41800-132300	2	2	Non-Gazetted, Class III--- Suprintendent
संशोधक सहाय्यक	41800-132300	1	1	Research Asstt.
कनिष्ठ लेखापाल	41800-132300	1	1	Jr. Accountant
न्यायालय लिपिक	41800-132300	36	36	Clerk of the Court
लघुलेखक अधीक्षक	41800-132300	28	28	Stenographer(H.G.)
विरिष्ठ लिपिक	25500-81100	30	30	Sr. Clerk
उच्चस्तर लिपिक	25500-81100	2	2	Upper Divn.Clerk
अभिलेखापाल	25500-81100	1	1	Record-Keeper
रोखपाल	25500-81100	1	1	Cashier
ग्रंथपाल	21700-69100	1	1	Librarian
लघु टंकलेखक	25500-81100	20	20	Steno-Typist
कनिष्ठ लिपिक	19900-63200	5	5	Jr. Clerk
निम्नस्तर लिपिक	19900-63200	2	2	Lower Divn. Clerk
लिपिक - टंकलेखक	19900-63200	67	67	Clerk-Typist
टंकलेखक	19900-63200	3	3	Typist
लिपिक दुरध्वनी चालक	19900-63200	1	1	Cl-cum-Tel.Operator
बेलीफ	19900-63200	31	31	Bailiff
वाहन चालक	19900-63200	22	22	Driver
	एकूण (क)...	254	254	Total (C)
अराजपत्रित, वर्ग चार- चोपदार	19900-63200	1	1	Non-Gazetted, Class IV--- Chobdar
हवालदार	17100-54000	35	35	Havildar
दफ्तरी	17100-54000	20	20	Daftary
चपराशी	15000-47600	72	72	Peon
पहारेकरी	15000-47600	23	23	Watchman
हमाल	15000-47600	2	2	Hamal
सफाईगार	15000-47600	2	2	Sweeper
	एकूण (ड)...	155	155	Total (D)
	एकूण (अ+ब+क+ड)	511	511	Total (A+B+C+D)

जोडपत्र २ @ ANNEXTURE I

पदनाम (१)	वेतनमान Scale of Pay (२)	कामगार न्यायालयातील पदाचा मर्यादा व वर्ष		Designation (५)
		२०२३-२०२४ (३)	२०२४-२०२५ (४)	
Rs.				
राजपात्रत वग एक				
न्यायाधीश, कामगार न्यायालय	३९,५३०-९२०-४०,४५०-१०८०- ४९,०९०-१२३०-५४,०१०	४६	४६	<i>Gazetted, Class I---</i> Judge, Labour Court,
		एकूण (अ)		.. Total (A)
राजपात्रत वग दान				
सचिव	४४९००-१४२४००	६	६	<i>Gazetted, Class II---</i> .. Secretary
सहसचिव	४४९००-१४२४००	१	१	.. Joint Secretary
		एकूण (ब)		.. Total (B)
अराजपात्रत वग तान				
अधिक्षक	४९८००-१३२३००	२	२	<i>Non-Gazetted, Class III---</i> .. Superintendent
कनिष्ठ लेखापाल	४९८००-१३२३००	१	१	.. Jr. Accountant
न्यायालय लिपीक	४९८००-१३२३००	४५	४५	.. Clerk of the Court
लघुलेखक - निम्नस्तर	३८६००-१२२८००	४६	४६	.. Stenographer(L.G.)
वरिष्ठ लिपीक	२५५००-८११००	२६	२६	.. Sr. Clerk
उच्चस्तर लिपीक	२५५००-८११००	२	२	.. Upper Divn.Clerk
रोखपाल	२५५००-८११००	२	२	.. Cashier
कनिष्ठ लिपीक/लिपीक	१९९००-६३२००	८	८	.. Jr. Clerk/Clerk
लिपीक टंकलेखक	१९९००-६३२००	६४	६४	.. Clerk-Typist
टंकलेखक	१९९००-६३२००	४	४	.. Typist
बेलिफ	१९९००-६३२००	३०	३०	.. Bailiff
		एकूण (क)		.. Total (C)
अराजपात्रत वग चार				
नाईक	१७१००-५४०००	४६	४६	<i>Non-Gazetted, Class IV---</i> .. Havildar
दफ्तरी	१७१००-५४०००	१	१	.. Daftary
चपराशी	१५०००-४७६००	७२	७२	.. Peon
पहारेकरी	१५०००-४७६००	२५	२५	.. Watchman
सफाईगार	१५०००-४७६००	१	१	.. Sweeper
		एकूण (ड)		.. Total (D)
		एकूण (अ+ब+क+ड)		.. Total (A+B+C+D)

जोडपत्र ३ @ ANNEXTURE III

पदनाम	वेतनमान Scale of Pay	वेतन मंडळे पदांची संख्या व वर्ष		Designation
		Name of the Industrial Court with number of Post and years एकूण /Total		
		२०२३-२०२४	२०२४-२०२५	
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
	Rs.			
राजपत्रित वगे दोन				<i>Gazetted, Class II---</i>
सचिव .. ४४९००-१४२४००		१	१	.. Secretary
		एकूण (अ)	१	.. Total (A)
अराजपत्रित वगे तीन				<i>Gazetted, Class III---"C"</i>
लघुलेखक - निम्नस्तर .. ३८६००-१२२८००		१	१	.. Stenographer(L.G.)
				<i>Non-Gazetted, Class III---</i>
मंडळ लिपीक .. २५५००-८११००		१	१	.. Board Clerk
वरिष्ठ लिपीक/रोखपाल .. २५५००-८११००		१	१	.. Sr. Clerk/Cashier
लिपीक .. १९९००-६३२००		१	१	.. Clerk
टंकलेखक .. १९९००-६३२००		१	१	.. Typist
		एकूण (ब)	५	.. Total (B)
अराजपत्रित वगे तीन				<i>Non-Gazetted, Class IV---</i>
चपराशी .. १५०००-४७६००		३	३	.. Peon
		एकूण (क)	३	.. Total (C)
		एकूण (अ+ब+क)	९	.. Total (A+B+C)

INDUSTRIAL COURT OF MAHARASHTRA AT MUMBAI STATEMENT SHOWING THE NO. OF CASES
FILED, DISPOSED OF AND PENDING IN INDUSTRIAL COURTS FOR THE YEAR JANUARY 2022 to
31st OCTOBER 2024

Sr.	Name of the Court	Year	No. of	No. of	No. of	No. of
1	2	3	4	5	6	7
1	Industrial Court, Mumbai	2022	2372	1717	1455	2634
		2023	2634	1374	1238	2770
		2024	2770	1614	1793	2591
2	Industrial Court, Nagpur	2022	1888	739	564	2063
		2023	2063	531	573	2021
		2024	2021	573	589	2005
3	Industrial Court, Pune	2022	2186	628	696	2118
		2023	2118	430	768	1780
		2024	1780	716	606	1931
4	Industrial Court, Thane	2022	1724	438	368	1794
		2023	1794	399	551	1642
		2024	1642	410	545	1507
5	Industrial Court, Kolhapur	2022	1167	373	488	1052
		2023	1052	460	402	1110
		2024	1110	365	454	1021
6	Industrial Court, Nashik	2022	901	184	251	834
		2023	834	123	140	817
		2024	817	343	153	1007
7	Industrial Court, Aurangabad	2022	1952	276	170	2058
		2023	2058	216	254	2020
		2024	2020	225	424	1821
8	Industrial Court, Amravati	2022	1067	201	210	1058
		2023	1058	183	225	1016
		2024	1016	190	161	1045
9	Industrial Court, Ahmednagar	2022	695	111	134	672
		2023	672	115	80	707
		2024	707	110	143	674

10	Industrial Court, Solapur	2022	1283	247	219	1311
		2023	1311	203	189	1325
		2024	1325	267	260	1332
11	Industrial Court, Jalna	2022	1419	230	320	1329
		2023	1329	175	357	1147
		2024	1147	283	363	1067
12	Industrial Court, Akola	2022	1325	416	402	1339
		2023	1339	246	433	1152
		2024	1152	423	370	1205
13	Industrial Court, Yavatmal	2022	643	223	216	650
		2023	650	387	220	817
		2024	817	235	317	735
14	Industrial Court, Satara	2022	625	160	100	685
		2023	685	174	121	738
		2024	738	101	208	631
15	Industrial Court, Jalgaon	2022	147	89	80	156
		2023	156	61	53	164
		2024	164	65	74	155
16	Industrial Court, Chandrapur	2022	256	116	27	345
		2023	345	110	92	363
		2024	363	128	130	361
17	Industrial Court, Bhandara	2022	515	125	115	525
		2023	525	208	93	640
		2024	640	148	79	709
18	Industrial Court, Sangli	2022	843	232	199	876
		2023	876	191	223	844
		2024	844	119	146	817
19	Industrial Court, Latur	2022	770	252	252	770
		2023	770	204	252	722
		2024	722	252	225	749
20	Industrial Court, Dhule	2022	240	103	68	275
		2023	275	74	49	300
		2024	300	49	59	290
GRAND TOTAL		2022	22018	6860	6334	22544
		2023	22544	5864	6272	22136
		2024	22136	6616	7099	21653

INDUSTRIAL COURT OF MAHARASHTRA AT MUMBAI STATEMENT SHOWING THE NO. OF CASES FILED DISPOSED OF AND PENDING IN LABOUR COURTS FOR THE YEAR JANUARY 2022 to 31st OCTOBER 2024

Sr. No	Name of the Courts	Year	No. of Cases Pending On 01.01.2022	No. of Cases Filed During the Year	No. of Cases Disposed of during the year	No. of cases Pending at the end of October 2024
1	2	3	4	5	6	7
1	Labour Court, Mumbai & Commissioner for Employees Compensation, Mumbai	2022	5796	2624	3025	5395
		2023	5395	1758	2371	4782
		2024	4782	4602	3853	5531
2	Labour Court, Nagpur	2022	3055	900	965	2990
		2023	2990	962	838	3114
		2024	3114	690	920	2884
3	Labour Court, Pune	2022	4512	1024	1372	4164
		2023	4164	577	1155	3586
		2024	3586	1014	999	3601
4	Labour Court, Thane	2022	4031	1615	1145	4501
		2023	4501	885	1372	4014
		2024	4014	1012	1197	3829
5	Labour Court, Ahmednagar	2022	1152	323	339	1136
		2023	1136	215	349	1002
		2024	1002	201	312	891
6	Labour Court, Solapur	2022	719	275	300	694
		2023	694	206	242	658
		2024	658	334	207	785
7	Labour Court, Bhandara	2022	339	378	118	599
		2023	599	134	273	460
		2024	460	395	297	558
8	Labour Court, Kolhapur	2022	1947	537	669	1815
		2023	1815	423	647	1591
		2024	1591	556	556	1591
9	Labour Court, Nashik	2022	1957	439	741	1655
		2023	1655	350	524	1481
		2024	1481	301	435	1347

10	Labour Court, Akola	2022	862	325	489	698
		2023	698	345	548	495
		2024	495	551	561	485
11	Labour Court, Dhule	2022	580	353	310	623
		2023	623	152	276	499
		2024	499	105	161	443
12	Labour Court, Jalgaon	2022	619	185	263	541
		2023	541	184	289	436
		2024	436	105	192	349
13	Labour Court, Latur	2022	1923	265	365	1823
		2023	1823	203	281	1745
		2024	1745	486	556	1675
14	Labour Court, Aurangabad	2022	2285	529	679	2135
		2023	2135	558	786	1907
		2024	1907	280	506	1681
15	Labour Court, Sangli	2022	703	153	305	551
		2023	551	120	173	498
		2024	498	254	204	548
16	Labour Court, Chandrapur	2022	590	209	266	533
		2023	533	242	107	668
		2024	668	343	164	847
17	Labour Court, Amravati	2022	936	712	296	1352
		2023	1352	1248	373	2227
		2024	2227	442	434	2235
18	Labour Court, Satara	2022	984	237	172	1049
		2023	1049	127	238	938
		2024	938	101	202	837
19	Labour Court, Jalna	2022	167	136	176	127
		2023	127	153	122	158
		2024	158	243	227	174
20	Labour Court, Yeotmal	2022	965	660	422	1203
		2023	1203	569	484	1288
		2024	1288	268	440	1116
21	Labour Court, Wardha	2022	390	284	357	317
		2023	317	409	270	456
		2024	456	322	359	419

22	Labour Court, Ratnagiri	2022	274	99	142	231
		2023	231	128	63	296
		2024	296	121	136	281
23	Labour Court, Mahad	2022	222	114	132	204
		2023	204	99	121	182
		2024	182	86	63	205
24	Labour Court, Buldhana	2022	370	224	284	310
		2023	310	206	291	225
		2024	225	215	160	280
25	Labour Court, Gondia	2022	307	94	175	226
		2023	226	136	146	216
		2024	216	116	128	204
26	Labour Court, Nanded	2022	915	368	232	1051
		2023	1051	269	257	1063
		2024	1063	418	408	1073
GRAND TOTAL		2022	36600	13062	13739	35923
		2023	35923	12615	13522	35016
		2024	35016	13561	13677	34900

सुती व रेशमी वस्त्र निर्माण व साखर आणि सहकारी बँक उद्योगाकरिता वेतन मंडळे, महाराष्ट्र मुंबई
वेतन मंडळे, मुंबई या कार्यालयात प्रलंबित असलेल्या व निकाली निघालेल्या दिनांक १ जानेवारी २०२४ ते ३१ ऑक्टोबर
२०२४ या कालावधीत प्रकरणांचा तपशील

अ. क्र.	वेतन मंडळाचे नावे	१ जानेवारी २०२४ रोजी प्रलंबित असलेली प्रकरणे	१ जानेवारी २०२४ ते ३१ ऑक्टोबर २०२४ पर्यंत दाखल झालेली प्रकरणे	१ जानेवारी २०२४ ते ३१ ऑक्टोबर २०२४ पर्यंत निकाली झालेली प्रकरणे	३१ ऑक्टोबर २०२४ रोजी प्रलंबित असलेली प्रकरणे
१	सुती वस्त्र निर्माण वेतन मंडळ	३५	१	३	३३
२	रेशमी वस्त्रनिर्माण वेतन मंडळ	१७	०	०	१७
३	साखर उद्योगाकरिता वेतन मंडळ	०	०	०	०
४	सहकारी बँक उद्योगाकरिता वेतन मंडळ	०	०	०	०
५	एकूण प्रकरणे	५२	१	३	५०

तक्ता - १ चालू

कर्मचारी भरपाई कायदा Office of the Commussuiner for Employees Compensation, Mumbai

अ. क्र.		वर्षाच्या सुरवातील प्रलंबित असलेली प्रकरणे Cases pending at the begining of the year	दाखल झालेली प्रकरणे Receipt during the year Upto September 2024	निकालात निघालेली प्रकरणे Disposal during the year upto September 2024	प्रलंबित प्रकरणे Pending on Sep-tember 2024	कायदा Act
१	वेतन प्रदान कायदा	५	१		६	P.W. Act
२	किमान वेतन कायदा	०			०	M.W.
३	मुंबई कामगार कल्याण निधी कायदा	१	०	१	०	B.L.W.F.Act
४	श्रमिक भरपाई कायदा	२४९	१५०	८९	३१०	W.C. Act
५	कामगार राज्य विमा अपिल	४	३	०	७	E.S.I. Appeal
६	मुंबई औद्योगिक संबंध कायदा	१२	३	४	११	B. I. R. Act
७	औद्योगिक कलह कायदा	५२०	३१७	१२७	७१०	I. D. Act
८	महाराष्ट्र कामगार संघाना मान्यता देण्याबाबत	३०२	१४२	४८	३९६	MRTU & PULP Act
९	उपदान प्रदान कायदा	३३०	६४५	४९८	४७७	P. G. Act
१०	महाराष्ट्र माथाडी, य हमाल आणि इतर श्रमजीवी कामगार नोकरीचे नियमन व कल्याण अधिनियम	०	०	०	०	Maharashtra Mathadi, Hamal, other manual Workers Regulation of Employment Welfare Act, 1969.
११	औद्योगिक सेवायोजन (स्थायी आदेश) कायदा	०	०	०	०	Industrial Employment (standing Order) Act.
१२	विलंब माफिचा अर्ज	१९	२०	८	३१	Condonation of Delay
	एकूण	१४४२	१२८१	७७५	१९४८	

तक्ता - २

		२०२२	२०२३	२०२४	
कार्यवाहीची प्रकरणे अ-कलमे ८ खालील प्रकरणे					Case of Proceedings A-Deposits (Section 8)
(१)	स्वशुद्धीने ठेवलेल्या ठेवातील अर्ज				(1) No. of cases under voluntary deposits
(अ)	मृत्यु	८३	११४	४९	(a) Fatal
(ब)	मार	१६	१५४	११	(b) Disablement
(क)	इतर	१०१	३०७	७१	(C) Others
२	वारसांच्या नोवाईकांना वाटलेली एकूण रक्कम	१७५४०९११	७३२८२७८८.८	१५०५५१५७१.९	(ii) Amount disbursed to workers dependents (To- tal amount Rs).
३	हक्कदार न आलेले एकूण अर्ज			१७९५०६३३१.५८	(iii) No. of cases where no claimants came toward
४	मालकास परत केलेली रक्कम रुपये				(iv) Amount refunded to employers
(५)	गुंतविलेली रक्कम रुपये ब कलम १० च्या निवाड्यानुसार	२५०१८२१९३५	३४२०७९३१	१३३६१९८२३.९२	(v) Amount invested (Rs.) B—Awards (Section-10)
१	एकूण निवाडे				Total No. of awards
२ (अ)	अपघाती मृत्युचे निवाडे				(ii) (a) No. of awards un- der total accidents
(ब)	मंजूर रुपये	१०१	२७	७५	(b) Amount awarded
३ (अ)	कायम दुखापतीचे निवाडे	२०१	४३	११५	(iii) (a) No. of awards under permanent disablement
(ब)	प्रदान केलेली रक्कम	५१६८५१४३५	७६२२७५२३५	८५२९९७६३.१४	(b) Amount awarded
४ (अ)	तात्पुरत्या दुखापतीचे निवाडे				
	चुकती केलेली रक्कम	८३७६४४३	५७६९०३८	३२९६७२	
(क)	कलम ७ खालील दुखापतीचे प्रकरणे	५	५	७	
(ड)	कलम ६ खालील पुनर्विलोकन झालेली प्रकरणे				
(ई)	कलम ३१ खालील भरपाईच्या वसुलीची प्रकरणे	२४	०	२३	
(फ)	इतर बाबी	२९	७	२६	
(ग)	कोर्ट फी	६१६६००	७६६८७६५	४७४४७७	

कर्मचारी विषयक सारांश
जोड़पत्र @ Annexure

पदनाम	वेतनमान	पदांची संख्या No. of Posts and Year		Designation
		२०२२-२३	२०२३-२४	
१	२	३	४	५
कर्मचारी भरपाई आयुक्त कार्यालय @ OFFICE OF THE COMMISSIONER FOR EMPLOYEES COMPENSATION, MUMBAI				
राजपत्रित वर्ग १				
(A) Gazetted Class - I				
	३९५३० - १२०-४०४५०-१०८०-४९०९०-			
(अ) आयुक्त	१२३०-५४०१०	३	३	Commissioner
(ब) वर्ग २				
(B) Class - II				
प्रबंधक	४४९००-१४२४००	१	१	Registrar
अतिरीक्त प्रबंधक	४४९००-१४२४००	१	१	Additional Registrar
	एकूण (अ+ब)	५	५	
(क) अराजपत्रित वर्ग ३				
(C) Non-gazetted Class III				
सहाय्यक प्रबंधक	४४९००-१४२४००	२	२	Assistant Registrar
सहाय्यक लेखापाल	४९८००-१३२३००	१	१	Assistant Accounts Officer
न्यायालय लिपीक	४९८००-१३२३००	३	३	Clerk of the Court
लघुलेखक निम्न श्रेणी	३८६००-१२२८००	३	३	Stenographer (L.G.)
वरीष्ट लिपीक	२५५००-८९९००	५	५	Senior Clerk
रोखपाल	१९९००-६३२००	२	२	Cashier
लिपीक टंकलेखक	१९९००-६३२००	११	११	Clerk-typist
बेलिफ	१९९००-६३२००	२	२	Bailliff
	एकूण (क)	२९	२९	
(ड) वर्ग ४				
(D) Class - IV				
दप्तरी	१७९००-५४०००	१	१	Daptary
नाईक	१७९००-५४०००	१	१	Naik
शिपाइ	१५०००-४७६००	७	७	Peon
	एकूण (ड)	९	९	

कार्यक्रम अंदाजपत्रक सन, २०२४-२५

ना. मे. लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्थेची माहिती

संस्थेची पाश्चिमात्य :-

ना. मे. लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्थेची स्थापना दिनांक ७ जुलै, १९४७ रोजी भारतरत्न कै. गुलजारीलाल नंदा, माजी पंतप्रधान यांनी ते तत्कालीन मुंबई प्रांताचे कामगार मंत्री असताना केली होती. संस्था स्थापन झाली त्यावेळेस संस्थेचे नाव "बॉम्बे लेबर इन्स्टिट्यूट" असे होते. शासनाने उद्योगांच्या नियमनांकरिता आणि कामगारांच्या हितासाठी कारखाने अधिनियम, १९४८ पारित केला होता. त्याअंतर्गत कारखान्यांनी नेमावयाचे प्रशिक्षित असे "कामगार कल्याण अधिकारी" यांची नितांत उणीव होती. यासाठी शासनाने श्रीमती हंसा मेहता यांच्या अध्यक्षतेखाली सन १९५३ मध्ये समिती स्थापन केली होती. या समितीच्या शिफारशीनुसार शासनाने या संस्थेस दोन वर्षांचा पूर्ण वेळ पदविका अभ्यासक्रम राबविण्यास मान्यता दिली. या अभ्यासक्रमास सन १९५९ मध्ये मुंबई विद्यापीठ अधिनियमांतर्गत "श्रम विज्ञान" विषयाचा पदविका अभ्यासक्रम राबविण्यास मान्यता दिली. सन १९७० मध्ये या पदविका अभ्यासक्रमाचे नाव "कामगार कल्याण व औद्योगिक संबंध" असे करून या अभ्यासक्रमास पदव्युत्तर पदवी म्हणून मुंबई विद्यापीठाने मान्यता दिली होती. तदनंतर सदर अभ्यासक्रमास मुंबई विद्यापीठाने "श्रम विज्ञान" या विषयाची पदव्युत्तर पदवी म्हणून मान्यता दिली. या संस्थेचे नामकरण "महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था" असे ३१ मार्च, १९७६ रोजी करण्यात आले. तदनंतर १९ जुलै, २००८ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये संस्थेचे नाव "कै.नारायण मेघाजी लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था" असे करण्यात आले आहे. या संस्थेची प्रादेशिक शाखा नागपूर सन १९७९ मध्ये सुरु करण्यात आलेली आहे. त्या संस्थेचे नाव "प्रादेशिक कामगार संस्था" असे होते. तेथील श्रमविज्ञान विषयाच्या पदव्युत्तर पदवीला राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाची मान्यता घेण्यात आलेली आहे.

नवीन शैक्षणिक धोरण, २०२० (New Education Policy, २०२०) नुसार श्रम विज्ञान विषयाची पदव्युत्तर पदवी (Master of Labour Studies, MLS) या अभ्यासक्रमात सध्याच्या औद्योगिक परिस्थितीनुसार समकालीन अशा सुधारणा करण्यात आल्या असून अभ्यासक्रमाचे नवीन नाव 'मानवी भांडवल व्यवस्थापन व कर्मचारी संबंध' (Master of Human Capital Management and Employee Relations - MHCM&ER) असे केलेले आहे. हा पूर्णवेळ अभ्यासक्रम असून, मुंबई विद्यापीठ आणि राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ यांच्या मान्यतेने दोन वर्षात एकूण चार सत्रांमध्ये (Semester) शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ पासून राबविण्यात येत आहे.

उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग, शासन निर्णय क्र.एमएलआय-२०२२/प्र.क्र.१५८/काम-६, दि.०१/०२/२०२३ अन्वये संस्थेच्या नावात बदल करून मुंबई व नागपूर येथील दोन्ही संस्थांची नावे ना. मे. लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था (N. M. Lokhande Maharashtra Institute of Labour Studies) असे करण्यात आले आहे.

संस्थेचे ध्येय धोरण (Vision):-

ना. मे. लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्था ही महाराष्ट्र शासनाची कामगार विषयातील पदव्युत्तर शिक्षण, प्रशिक्षण व संशोधन या विषयांमध्ये कार्य करणारी संस्था असून महाराष्ट्र राज्यामध्ये औद्योगिक क्षेत्रात शांतता नांदण्याकरिता, मालक व कामगार यांच्यामध्ये संबंध सौहार्दपूर्ण राहण्यासाठी, कामगार कल्याण व उत्पादकता वाढविण्याकरिता आवश्यक असणारी मानवी संसाधने व्यावसायिक तत्वावर विकसित करण्यासाठी शिक्षण, प्रशिक्षण व संशोधन करणे आणि कामगार विषयक अध्ययनातील उत्कृष्टतेचे केंद्र (Centre of Excellence) बनवणे हे ना. मे. लोखंडे महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्थेचे ध्येय धोरण आहे.

संस्थेचे ध्येय धोरण पूर्ततेसाठी उद्दिष्टे (Mission) :-

१. मानवी भांडवल व्यवस्थापन व कर्मचारी संबंध (Master of Human Capital Management and Employee Relations- MHCM&ER) हा दोन वर्षांचा पदव्युत्तर पदवी अभ्यासक्रम मुंबई विद्यापीठ व राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ यांच्याशी संलग्न असणारा अभ्यासक्रम राबविणे.

२. श्रम विज्ञान विषयातील विद्यावाचस्पती (Ph.D.) ही पदवी प्राप्त करण्याकरिता संशोधनाची संधी उपलब्ध करून देणे

३. औद्योगिक संबंध सौहार्दपूर्ण राखण्याकरिता आणि सामुदायिक सौदाशक्तीची (Collective Bargaining) प्रक्रिया बळकट करण्याकरिता कामगार संघटनांच्या कार्यकर्त्यांना कामगार संघटना व औद्योगिक संबंध हा प्रशिक्षण हा अभ्यासक्रम राबविणे.

४. आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटना, व्ही.व्ही.गिरी राष्ट्रीय श्रमसंस्था व इतर सामाजिक संस्था यांच्या सहकार्याने कामगार क्षेत्राशी संबंधित विषयांवर विविध चर्चासत्रे/कार्यशाळा/ प्रशिक्षण/प्रकल्प यांचे आयोजन करणे.

५. कामगार विषयक धोरण ठरविण्यामध्ये महाराष्ट्र शासनाला ठराविक विषयांवर योग्य सल्ला व मार्गदर्शन करणे.

६. संस्थेतील ग्रामीण श्रम विज्ञान संस्थेच्या माध्यमातून ग्रामीण भागात आर्थिक नेतृत्व विकास शिबिरे आयोजित करून विविध समाज घटकांचा सर्वसमावेशक विकासाच्या प्रक्रियेत सहभाग वाढविणे.

७. उद्योग जगतातील कामगारांच्या कल्याणासाठी कुशल व व्यावसायिक मनुष्यबळ तयार करणे.

संस्थेची मूलभूत मूल्ये (Core Values):-

१) श्रमप्रतिष्ठा (Dignity of Labour), २) कामगार कल्याण (Labour Welfare), ३) व्यावसायिक शिक्षण व प्रशिक्षण (Professional Education and Training), ४) औद्योगिक संबंध (Industrial Relations), ५) सामाजिक संवाद (Social Dialogue), ६) नेतृत्व विकास (Leadership Development), ७) सर्वसमावेशक विकास (Inclusive Development), ८) सुयोग्य काम (Decent Work) आणि ९) उद्योजकता विकास (Entrepreneurship Development) अशी संस्थेची ९ मूलभूत मूल्ये आहेत.

संस्थेचे शैक्षणिक कार्यक्रम :-

(अ) मानवी भांडवल व्यवस्थापन व कर्मचारी संबंध (Master of Human Capital Management and Employee Relations - MHCM&ER) या विषयाची पदव्युत्तर पदवी

नवीन शैक्षणिक धोरण, २०२० (New Education Policy, २०२०) नुसार श्रम विज्ञान विषयाची पदव्युत्तर पदवी (Master of Labour Studies, MLS) या अभ्यासक्रमात सध्याच्या औद्योगिक परिस्थितीनुसार समकालीन अशा सुधारणा करण्यात आल्या असून अभ्यासक्रमाचे नवीन नांव 'मानवी भांडवल व्यवस्थापन व कर्मचारी संबंध' (Master of Human Capital Management and Employee Relations - MHCM&ER) असे केलेले आहे. हा पूर्णवेळ अभ्यासक्रम असून, मुंबई विद्यापीठ आणि राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ यांच्या मान्यतेने दोन वर्षात एकूण चार सत्रांमध्ये (Semester) शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ पासून राबविण्यात येत आहे. या अभ्यासक्रमात खालील प्रमाणे प्रवेश घेता येतो.

- या अभ्यासक्रमासाठी कोणत्याही विद्याशाखेची पदवी ही पात्रता आहे.
- या अभ्यासक्रमात प्रवेश घेण्यासाठी राज्यस्तरीय प्रवेश परीक्षेद्वारे विद्यार्थ्यांची निवड केली जाते.

प्रवेश परीक्षा - या अभ्यासक्रमाच्या प्रवेशासाठी वस्तुनिष्ठ बहुपर्याय प्रश्न (Multiple Choice Objective Question) या पध्दतीने ऑनलाईन प्रणालीद्वारे गुणवत्तेच्या आधारे निवड केली जाते. Syllabus - १. Logical reasoning, २. Quantitative Aptitude, ३. English Language & Usage, ४. General Knowledge With special reference to Maharashtra and Labour Movement असा आहे.

अभ्यासक्रमाच्या सत्रनिहाय विषयांचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे.

Semester I Subject	Semester II Subject
1. Labour Economics (Credits 4)	1. Human Capital Management –I (Credits 4)
2. Business Management Science (Credits 4)	2. Labour Legislation II (Credits 4)
3. Labour Legislation I (Credits 4)	3. Industrial Psychology (Credits 4)
4. Field Work I (Credits 2)	4. Industrial Sociology (Credits 2)
5. Research Methodology (Credits 4)	5. Field Work II (Credits 4)
Elective (any one)	Elective (any one)
6. Industrial Economics (Credits 4)	6. Employee Wellbeing (Credits 4)
7. Managerial Economics (Credits 4)	7. Trade Union Movement (Credits 4)

Semester III Subject	Semester IV Subject
1. Employee Relations – I (Credits 4) 2. Human Capital Management – II (Credits 4) 3. Organisational Behaviour (Credits 4) 4. Labour Legislation III (Credits 2) 5. Field Work III (Credits 4) <u>Elective (any one)</u> 6. Business Orientation (Credits 4) 7. Corporate Social Responsibility (Credits 4)	1. Employee Relations II (Credits 4) 2. Labour Legislation IV (Credits 4) 3. Business Excellence (Credits 4) 4. Field Work IV (Credits 6) <u>Elective (any one)</u> 5. Business Ethics (Credits 4) 6. Corporate Governance (Credits 4)

Credits २ = ५० marks, Credits ४ = १०० marks, Credits ६ = १५० marks.

नवीन अभ्यासक्रमाचे नांव हे शैक्षणिक वर्ष २०२३-२४ मध्ये प्रवेश घेतलेल्या विद्यार्थ्यांपासून राबविण्यात येत आहे. या अभ्यासक्रमासाठी मुंबई येथे ५२ आणि नागपूर येथे ४० अशी एकूण ९२ विद्यार्थी क्षमता आहे. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग शासन निर्णय क्र. एमएलआय ०४२२/ प्र.क्र. ६४/ कामगार- ६ दि. १६ जून, २०२२ अन्वये शैक्षणिक अभ्यासक्रमाचे शुल्क शासनाने विहित केले आहे.

सदर अभ्यासक्रम हा विद्यार्थ्यांना, मानवी वर्तन समजून घेण्यासाठी पध्दतशीरपणे ज्ञान प्रदान करतो, तसेच औद्योगिक समस्यांचे बारकाईने विचार करण्याची आणि विश्लेषण करण्याची क्षमता त्यांच्यात निर्माण करतो. या अभ्यासक्रमात विद्यार्थ्यांना कामगार कायदे आणि रोजगाराच्या कायदेशीर पैलूंची व्यापक माहिती मिळते. विद्यार्थी हे, समकालीन व्यावसायिक वातावरणातील धोरणात्मक औद्योगिक आणि मानवी संबंधांचे तत्वज्ञान प्रत्यक्ष आचरणात आणण्यास शिकतात.

अभ्यासक्रमामध्ये १८ आठवड्यांचे प्रत्यक्ष प्रशिक्षण (Hands on) देण्यात येत असून सदर प्रशिक्षण हे संरचित एकीकरण करून (Structured Integration) उद्योगांमधील थेट प्रकल्पांवर केंद्रित, विद्यार्थ्यांना सर्वांगीण अनुभव देण्यासाठी तयार (Design) केलेले आहे. यामध्ये ४ आठवडे समवर्ती (Concurrent), ८ आठवडे उन्हाळी (Summer) आणि ४ आठवडे गट (Block) प्रशिक्षणाचा समावेश होतो. प्रत्यक्ष प्रशिक्षणाद्वारे संशोधन क्षमता विकसित होते आणि वास्तविक परिस्थितींमध्ये सैद्धांतिक ज्ञान लागू करण्याची क्षमता देखील विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण होते. यामुळे, विद्यार्थी हा व्यावसायिक जगतात अखंड संक्रमण (Seamless Transition) करू शकतो.

औद्योगिक संस्था, नागरी प्रशासन, कामगार आयुक्त कार्यालय, महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळ, औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय, औद्योगिक व कामगार न्यायालये, कामगार संघटना, कर्मचारी राज्य विमा महामंडळ येथे प्रत्यक्ष संवाद साधण्याची आणि प्रशिक्षणाची संधी या घटकांचा समावेश सदर अभ्यासक्रमात केला असल्यामुळे हा अभ्यासक्रम व्यावहारिक असा आहे. यामुळे, विद्यार्थ्यांना व्यापक औद्योगिक आणि प्रशासकीय परिस्थितीजन्य समज प्राप्त होऊन सैद्धांतिक चौकटीच्या पलीकडे त्यांचे ज्ञान समृद्ध होण्यास मदत होते.

१. मानवी भांडवल व्यवस्थापन व कर्मचारी संबंध या अभ्यासक्रमासोबत विद्यार्थ्यांची रोजगार क्षमता वाढावी आणि उद्योग-जकीय कौशल्ये विकसित व्हावीत यासाठी नियमित अभ्यासक्रमासोबत Add-on Modules तयार करून शनिवार व रविवार या सुट्टीच्या दिवशी आणि आवश्यकतेनुसार इतर दिवशी उद्योग जगतातील तज्ञ व अनुभवी व्यक्तींना निमंत्रित करून विद्यार्थ्यांना प्रशिक्षण दिले जाते. यामध्ये औद्योगिक गरजेनुसार विद्यार्थ्यांचे व्यावसायिक नेतृत्व गुण विकसित करणे आणि त्यांच्या तांत्रिक वर्तणूक क्षमता वाढ केली जाते.

२. विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व व वैयक्तिक विकासासाठी मूल्यांकन केंद्र (Assessment Centre) सुरु करण्यात आले आहे. सदर मूल्यांकन हे उद्योग जगतातली तज्ञ व्यक्तींकडून केले जाते.

३. विद्यार्थ्यांना वैयक्तिक मार्गदर्शनाकरिता मार्गदर्शक-शिष्य (Mentor-Mentee) कार्यक्रम सुरू करण्यात आलेला आहे. या कार्यक्रमात माजी विद्यार्थींकडून मार्गदर्शन व दिशादर्शनाचे कार्य करण्यात येते.

(ब) विद्यावाचस्पती (Ph.D.) संशोधन केंद्र :-

मुंबई विद्यापीठाने एप्रिल, १९९५ पासून या संस्थेला विद्यावाचस्पती (Ph.D.) च्या पदवी अभ्यासक्रमाला मान्यता दिलेली होती. तदनंतर, संस्थेला श्रमविज्ञान क्षेत्रातील विद्यावाचस्पती (Ph.D.) संशोधन करण्याकरिता मुंबई विद्यापीठाने सन २०१२-१३ पासून कायमस्वरूपी मान्यता दिली आहे. पीएच.डी. पदवीकरिता कामगार व मनुष्यबळ विकास धोरणांसाठी पूरक ठरेल अशा विषयांची निवड केली जाते. कामगार विषयक धोरणांची आखणी करताना संशोधनावर आधारित आवश्यक ती आदाने (Inputs) माहितीच्या स्वरूपात प्राप्त होऊ शकतील, ही या पाठीमागची भूमिका आहे.

या संस्थेमधून आतापर्यंत एकूण ८ विद्यार्थ्यांनी पीच.डी. पदवी प्राप्त केलेली आहे. एका विद्यार्थ्याने पीएच.डी. चा प्रबंध मुंबई विद्यापीठाला सादर केलेला असून सादर प्रबंधाला मुंबई विद्यापीठाने मान्यता देण्याची प्रक्रिया चालू आहे. याशिवाय, ५ विद्यार्थ्यांचे पीएच.डी. संबंधीची संशोधन प्रक्रिया चालू आहे.

(क) कामगार संघटना व औद्योगिक संबंध (Trade Union and Industrial Relations) या विषयावरील पदविका (Diploma) अभ्यासक्रम :-

संस्थेमार्फत ९ महिन्यांचा पूर्णवेळ कामगार संघटना व औद्योगिक संबंध (Trade Union and Industrial Relations) या विषयावरील पदविका (Diploma) अभ्यासक्रम मुंबई केंद्रात राबविला जातो. औद्योगिक संबंध सौदाहपूर्ण राखण्याकरिता आणि सामुदायिक सौदाशक्तीची (Collective Bargaining) प्रक्रिया बळकट करण्याकरिता कामगार संघटनांच्या कार्यकर्त्यांना हे प्रशिक्षण दिले जाते. या अभ्यासक्रमासाठी २५ विद्यार्थी क्षमता आहे. माध्यमिक शालांत परीक्षा (HSC) उत्तीर्ण व कामगार संघटनेत काम केल्याचा अनुभव ही किमान पात्रता आहे. सादर अभ्यासक्रमात मुलाखतीद्वारे प्रवेश दिला जातो.

संस्थेचे इतर कार्यक्रम:-

- व्ही.व्ही. गिरी नॅशनल लेबर इन्स्टिट्यूट (भारत सरकार) यांच्या सहकार्याने कामगार क्षेत्राशी संबंधीत विषयांवर वेळोवेळी चर्चासत्र/कार्यशाळा/ प्रशिक्षण यांचे आयोजन केले जाते. यामुळे विविध क्षेत्रातील संबंधित मान्यवरांना एका ठिकाणी येवून आपल्या विचारांची देवाण-घेवाण करून त्यातून संस्थेला शैक्षणिक दृष्ट्या आणि शासनाला धोरणात्मक निर्णय घेण्याच्या दृष्टिने उपयुक्त माहिती मिळते.

- कामगार आयुक्त आस्थापनेवरील अधिका-यांसाठी कामगार विषयक सेवाप्रवेशोत्तर प्रशिक्षण (Post Appointment Training) व उजळणी प्रशिक्षण (Refresher Training) यांचे आयोजन वेळोवेळी करण्यात येते.

- औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय, मुंबई यांच्या सहकार्याने रासायनिक उद्योगातील सुपरवायजर व ऑपरेटर यांचेसाठी CHEMSAFETY सुरक्षा विषयक प्रशिक्षण कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात येते.

- संस्थेने वेळोवेळी आंतरराष्ट्रीय श्रम संघटनेच्या (ILO) संयुक्त विद्यमाने कामगार क्षेत्रातील घटकांसाठी तसेच कामगारांच्या आरोग्य व सुरक्षा संदर्भात अभ्यास गट स्थापन करून त्यावर अभ्यास प्रकल्प राबविले आहेत.

- संस्थेच्या ग्रामीण श्रमविज्ञान केंद्रामार्फत महाराष्ट्राच्या ग्रामीण भागात आर्थिक व कामगार नेतृत्व विकास शिबिरे आयोजित केली जातात. स्थानिक पातळीवरील स्वयंसेवी संस्थांच्या/शैक्षणिक संस्थांच्या सहकार्यातून अशी शिबिरे आयोजित करण्यात येत असल्यामुळे, विविध समाज घटकांचा सर्वसमावेशक विकासाच्या प्रक्रियेत सहभाग वाढतो. ही बाब सर्वसमावेशक विकासाच्या (Inclusive Growth) उद्दिष्ट पूर्तीसाठी पूरक ठरते. ग्रामीण श्रमविज्ञान केंद्रातर्फे कामगार विषयांशी निगडित मराठी व इंग्रजी मध्ये प्रासंगिक वृत्तांत प्रसिद्ध केले जातात.

- संस्थेद्वारे कामगार क्षेत्रातील अभ्यासक, संशोधक, कामगार नेते यांच्याकरिता दोन महत्त्वपूर्ण व्याख्याने आयोजित केली जातात. या व्याख्यानांचे स्वरूप प्रबोधनात्मक आहे. त्यापैकी एक व्याख्यान, कै. नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या स्मृती दिनानिमित्त दि.९ फेब्रुवारी रोजी व दुसरे व्याख्यान कै. गुलजारीलाल नंदा स्मृतीनिमित्त संस्थेच्या स्थापनेचा दि.७ जुलै रोजी आयोजित केले जाते.

महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळ

महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळ

महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळ ही निमशासकीय स्वायत्त संस्था, महाराष्ट्र कामगार कल्याण निधी अधिनियम, १९५३ च्या कलम ४ अन्वये स्थापना करण्यात आली. सदर अधिनियमाद्वारे महाराष्ट्र राज्यातील औद्योगिक कामगार आणि त्यांच्यावर अवलंबून असणारे कुटुंबिय यांच्यासाठी कार्यक्रम राबविण्याची जबाबदारी या मंडळावर सोपविण्यात आली आहे. मंडळावर शासनाने नियुक्त केलेले एकूण २६ प्रतिनिधी असतात. मालकांचे व कामगारांचे प्रत्येकी ६, स्त्री प्रतिनिधी ६ आणि स्वतंत्र प्रतिनिधी असतात.

कार्यक्रम पार पाडण्यासाठी निधी उपलब्ध व्हावा म्हणून अधिनियमाच्या कलम ३ अन्वये निर्माण करण्यात आलेल्या " कामगार कल्याण निधी " मध्ये खालील बाबींचा समावेश होतो

१. कर्मचाऱ्यांकडून वसूल केलेल्या दंडाच्या सर्व रकमा.
२. कर्मचाऱ्यांना देय असलेल्या पण न दिलेल्या व (कलम ६ अन्वये) निधीकडे हस्तांतरित केलेल्या संचित रकमा.
३. दंडादाखल दिलेले कोणतेही व्याज (कलम ६ व अन्वये).
४. अधिनियमाच्या कलम ६ बब अन्वये कारखाने, मुंबई दुकाने व अधिनियम, १९४८ च्या कलम २ (ड) आणि कलम ८५ येणारे कारखाने, महाराष्ट्र दुकाने व आस्थापना अधिनियम, २०१७ उक्त अधिनियमानुसार जीमध्ये पाच किंवा अधिक व्यक्तींची नेमणूक असेल अशी कोणतीही संस्था आणि मोटार परिवहन कामगार अधिनियम, १९६१ लागू होतो, असा मोटार परिवहन उपक्रम, बससेवा, ट्राममार्ग यात कामावर असलेल्या, कामगारांमागे भरावयाच्या कामगार कल्याण निधीच्या दरामध्ये सुधारणा करण्यात आली असून कामगारांचे सहामाही अंशदान प्रती कामगार रु. २५ मालकांचे सहामाही अंशदान प्रती कामगार रु. ७५ आणि शासनाचे प्रती कामगार सहामाही अंशदान रु. ५० राहिल. (संदर्भ-महाराष्ट्र अधिनियम क्र. २५ दि. १८.०३.२०२४ अन्वये सुधारणा झालेली आहे.)
५. स्वेच्छेने दिलेली कोणतीही देणगी.
६. अधिनियमाच्या कलम ८ अन्वये कर्जाऊ घेतलेली कोणतीही रक्कम.
७. कोणत्याही प्रकारचे शासकीय कर्ज, सहाय्य अनुदान किंवा आर्थिक सहाय्य.
८. कलम ७ (५) अन्वये हस्तांतरित केलेला कोणताही निधी.

महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळ राज्यात उघडलेल्या विविध कामगार केंद्राद्वारे कल्याणकारी कार्यक्रमाचे आयोजन करून कामगारांची सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक आणि क्रीडात्मक उन्नती साधण्याचा प्रयत्न कल्याणकारी कार्यक्रमांमध्ये खालील बाबी समाविष्ट आहेत :

(अ) शैक्षणिक सुविधांसह सामुदायिक गरजा या अंतर्गत शिशु संगोपनालये व शिशु मंदिरे, शिवण वर्ग, सरकारमान्य बेरोजगार विनिमय (पूरक उद्योग) महिलांकरिता पूरक उद्योग, वाचनालये, ग्रंथालये व कामगार शिक्षण हे कार्यक्रम आयोजित केले

(ब) सांस्कृतिक व मनोरंजनात्मक कार्यक्रमांतर्गत राष्ट्रीय महोत्सव सोहळे, नाट्य स्पर्धा व नाट्य महोत्सव, कामगारांच्या सहली व सफरीचे आयोजन केले.

(क) खेळ व खेळ स्पर्धा या कार्यक्रमांतर्गत मंडळाच्या सर्व केंद्रांमधून खेळ व क्रीडा स्पर्धा आयोजित केल्या जातात. त्याचप्रमाणे शरीरसौष्टव स्पर्धा, कुस्ती स्पर्धा तसेच मैदानी व आंतरगृह क्रीडा स्पर्धा आयोजित केल्या जातात.

(ड) मंडळाचे विविध सोयींनी युक्त मुंबई, नागपूर आणि पुणे येथे असे तीन प्रकल्प कार्यान्वित आहे की ज्या ठिकाणी अद्यावत व्यायामशाळा, जलतरण तलाव व विविध कार्यक्रमांसाठी प्रेक्षकगृहाचीही सोय आहे.

(इ) मंडळ, विस्तार व विकास कार्यक्रमांतर्गत अपंगांकरिता उद्योग, प्रशिक्षण, साखर कारखाने परिसरामध्ये कामगार कल्याण केंद्र चालविणे, कामगार पाल्यांना शैक्षणिक शिष्यवृत्त्या, उच्च शिक्षणासाठी परदेशी जाणाऱ्या कामगार पाल्यांना विशेष शिष्यवृत्ती आणि कामगार कुटुंबियांस राष्ट्रीय स्तरावर क्रीडा शिष्यवृत्ती, स्वयंरोजगार प्रशिक्षण शिबिरे, शालांत परीक्षा मार्गदर्शन, संगणक प्रशिक्षण वर्ग, औद्योगिक कामगारांसाठी राज्यस्तरीय कबड्डी स्पर्धा, त्याचप्रमाणे राज्यस्तरीय कामगार साहित्य संमेलन, गुणवंत कामगार कल्याण पुरस्कार, महिला बचत गट, बालसेवा कुल व कामगार महिला विकास योजनेअंतर्गत अनुदान तत्वावर शिवणयंत्रे पुरविणे, कामगार आरोग्य शिक्षणांतर्गत एड्स व क्षयरोग निर्मुलन इ. प्रमुख कार्यक्रमांचा समावेश असून असाध्य रोग सहायता योजनेंतर्गत हृदयविकार, कर्करोग व किडनी पिडीतांना अर्थसहाय्य, नेत्र चिकीत्सा शिबिरामार्फत चष्मे वाटप कार्यक्रम घेतले जातात.

उपरोक्त सर्व कार्यक्रम, मंडळ आपल्या कामगार कल्याण केंद्रांमार्फत आयोजित करते. मार्च २०२४ अखेर कामगार कल्याण केंद्रांची संख्या २०८ इतकी आहे

महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळाने २०२३-२४ या मागील आर्थिक वर्षात उत्पन्न रु. २०८९७.२४ लाख व कल्याणकारी कार्यक्रम खर्च २०८९७.२४ लाख अंदाजित केला होता. त्यामानाने प्रत्यक्ष रु. १०७३१.१४ लाख महसूल प्राप्त झाला व वेतन भत्ते व प्रशासकीय खर्चासह कल्याणकारी कार्यक्रम खर्च रु. ९१६९.०४ लाख झाला होता. तसेच २०२४-२५ या चालू आर्थिक वर्षामध्ये एकूण महसूल रु. १९३९५.१५ लाख अपेक्षित केला असून खर्च रु. १९३९५.१५ लाख अपेक्षित केला आहे. त्यामानाने सप्टेंबर, २०२४ पर्यंत संपलेल्या सहा महिन्यात प्राथमिक आकडेवारीनुसार एकूण उत्पन्न रु. ८०२६.६२ लाख प्राप्त झाले असून वेतन भत्ते व प्रशासकीय खर्चासह कल्याणकारी कार्यक्रम खर्च रु. ४७३६.४८ लाख झालेला आहे.

विस्तार व विकास कार्यक्रमांतर्गत कामगार कल्याण केंद्रे, इमारत बांधकामासाठी आर्थिक वर्ष २०२५-२६ साली अर्थसंकल्पात रु. ४०००.०० लाखांची तरतूद सूचविलेली आहे.

सदर तरतूदीतून मंडळाचे अपूर्ण बांधकामे पूर्ण करण्यासाठी तरतूद करण्यात आली आहे.

१. प्रस्तावना

या विभागाचे नाव दिनांक १ जुलै १९७५ पूर्वी उद्योग व कामगार विभाग असे होते, परंतु तत्पूर्वीच्या उद्योग व सहकार विभागांचे उद्योग कक्ष व कामगार व समाज कल्याण विभागाचे कामगार कक्ष एकत्रित करून उद्योग व कामगार विभाग असे नामाभिधान दिनांक १ मे १९६० रोजी करण्यात आले होते.

त्यानंतर पाटबंधारे व वीज विभागाकडून जलविद्युत जनरेशन हा विषय या विभागाकडे वर्ग करण्यात आल्यामुळे ह्या विभागाचे नामाभिधान उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग असे करण्यात आले.

उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागातील उद्योग उपविभागांतर्गत समाविष्ट असलेल्या खनिकर्म उद्योगांमध्ये होणारी वाढ आणि खनिकर्म संबंधित उपक्रमांच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी स्वतंत्र खनिकर्म उपविभाग स्थापना करण्यास मान्यता दिली असून त्यानुसार विभागाचे नामकरण उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग करण्याबाबतची अधिसूचना सामान्य प्रशासन विभागाचे दिनांक २३ ऑगस्ट २०२३ रोजी प्रसिद्ध केली आहे.

२. उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागात प्रभागनिहाय मंजूर कार्यासनांची संख्या खालीलप्रमाणे आहे :—

(१) उद्योग प्रभाग	८ कक्ष
(२) ऊर्जा प्रभाग	६ कक्ष
(३) कामगार प्रभाग	११ कक्ष
(४) खनिकर्म प्रभाग	१ कक्ष
(५) प्रशासन प्रभाग	७ कक्ष (प्रशासन १ ते ५, नोंदणी शाखा, रोख शाखा).

तसेच कामगार प्रभागात सर्वाधिक कार्यासने कार्यरत असल्याने, सामान्य प्रशासन विभागाच्या दिनांक ९ मार्च २०११ रोजीच्या परिपत्रकान्वये उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभागातील खुद्द आस्थापना संबंधित कामकाज (प्रशासन प्रभाग) प्रधान सचिव / सचिव (कामगार) यांच्याकडे सोपविण्यात आले आहे.

ई-गव्हर्नन्स उपक्षेत्राखालील महत्त्वाच्या योजनांची थोडक्यात माहिती पुढीलप्रमाणे :-

कामगार विभागांतर्गत ई-गव्हर्नन्स प्रकल्प :-

१०.१३६ सदर योजनेसाठी वार्षिक योजना २०२२-२३ करिता रुपये १००.०० लाख नियतव्यय मंजूर करण्यात आला आहे. वार्षिक योजना सन २०२३-२४ मध्ये रुपये ८०.०० लाख इतका नियतव्यय कामगार विभागाच्या ई-गव्हर्नन्स प्रकल्पासाठी प्रस्तावित करण्यात आला आहे.

१०.१३७ कामगार विभागांतर्गत, कामगार आयुक्त, औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय व बाष्के संचालनालयामार्फत हाताळण्यात येणाऱ्या महाराष्ट्र दुकाने व आस्थापना अधिनियम, कंत्राटी कामगार अधिनियम, विडी व सिगार अधिनियम, इमारत व इतर बांधकाम मजूर अधिनियम, मोटार परिवहन कामगार अधिनियम, कारखाने अधिनियम व बाष्के अधिनियम या सात कायदांतर्गत पुरविण्यात येणाऱ्या एकूण ४१ सेवा ऑनलाईन पद्धतीने पुरविण्यात येत आहेत.

१०.१३७.१ कामगार व्यवस्थापन प्रणाली :-

कामगार विभागाचे काम ऑनलाईन करण्याकरिता कामगार विभागांतर्गत एकात्मिक कामगार व्यवस्थापन प्रणाली राबविण्याबाबतचा प्रस्ताव विभागाच्या विचाराधीन आहे.

सद्यःस्थितीत, खालील कामगार कायद्यांतर्गत नोंदणीकरण, नूतनीकरण, इ. कामे महाकामगार या शासनाच्या संकेत-स्थळावरून महाऑनलाईनमार्फत करण्यात येत आहेत :-

- (१) महाराष्ट्र दुकाने व आस्थापना अधिनियमांतर्गत नोंदणीकरण व सुधारणा.
- (२) कंत्राटी कामगार (नियमन व निर्मूलन) अधिनियमांतर्गत मुख्य मालकाचे नोंदणीकरण व सुधारणा तसेच कंत्राटदाराचे परवाना नूतनीकरण व सुधारणा.
- (३) महाराष्ट्र कामगार कल्याण निधी अधिनियम, १९५३ अंतर्गत मालक व कामगार नोंदणीकरण व निधी संकलन.
- (४) इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियमांतर्गत मालकाचे नोंदणीकरण व सुधारणा.
- (५) विडी व सिगार कामगार अधिनियमांतर्गत मालकाला परवाना देणेबाबत.
- (६) आंतरराज्य स्थलांतरित कामगार अधिनियमांतर्गत मालकाचे नोंदणीकरण.
- (७) कारखाने अधिनियमांतर्गत परवाना नोंदणीकरण व इतर बाबी.
- (८) यादृच्छिक कारखाने निरीक्षण व संबंधित बाबी.
- (९) कामगार कायद्यांतर्गत तक्रार निवारणाच्या बाबी.
- (१०) बाष्पके अधिनियम, १९२३, महाराष्ट्र बाष्पके नियम, १९६२ व महाराष्ट्र मितोपयोजक नियम, १९६५ अंतर्गत नोंदणीकरण, नूतनीकरण व निरीक्षण.

४. उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभागांचा संघटनात्मक तक्ता (खुद्द)

सचिव (उद्योग)	अपर मुख्य सचिव (ऊर्जा)		प्रधान सचिव (कामगार व प्रशासन)		अपर मुख्य सचिव (खनिकर्म)
उद्योग कक्ष	पारंपरिक ऊर्जा कक्ष	अपारंपरिक ऊर्जा कक्ष	कामगार कक्ष	प्रशासन कक्ष	१ सह सचिव
१ सह सचिव	१ सहसचिव	१ सह सचिव	३ उप सचिव	१ अवर सचिव	३ कक्ष अधिकारी
१ उप सचिव.	० उप सचिव	१ अवर सचिव	३ अवर सचिव	७ कक्ष अधिकारी	
३ अवर सचिव	२ अवर सचिव	२ कक्ष अधिकारी	७ कक्ष अधिकारी		
५ कक्ष अधिकारी	५ कक्ष अधिकारी				
	१ सहा. लेखा अधिकारी				

मागणी क्र. के.८, मुख्य लेखाशिर्ष : ३४५१ - सचिवालय- आर्थिक सेवा, ००३ - प्रशिक्षण, (००) (०१) शासकीय कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण (३४५१ १२८९१), (योजनांतर्गत)

सदर योजनेअंतर्गत महाराष्ट्र राज्याचे प्रशिक्षण धोरणांतर्गत उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग (खुद्द) व कामगार विभागाच्या अखत्यारीतील विभागीय कार्यात यातील कार्यरत असलेले सर्व अधिकारी/कर्मचाऱ्यांना उजळणी प्रशिक्षण तसेच नवीन विषय तोंड ओळख प्रशिक्षणासाठी सन २०२० - २०२१ साठी ४० लक्ष 'इतके अनुदान मंजूर केले आहे. सन २०२१-२०२२ या वित्तीय वर्षाकरिता अंदाजित रुपये ४०.०० लक्ष इतका प्रशिक्षणासाठी खर्च अपेक्षित आहे. त्यानुसार उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग (खुद्द) व कामगार प्रभागाच्या अधिपत्याखालील सर्व कार्यालये यांच्याकरिता रुपये ४०.०० लक्ष इतका नियतव्य केला आहे.

कार्यक्रमांच्या कार्यभाराचा सारांश प्रत्येक कार्यक्रमाची कामगिरी लक्ष्य दर्शवितो.

हे कार्यक्रम मंत्रालयीन स्तरावर घेतलेल्या धोरणाविषयक निर्णयानुसार कार्यान्वित केले जातात. त्यामुळे मंत्रालयीन विभागांना कार्यक्रमाच्या कार्यभागाचा गोषवार देण्यासाठी कोणतीही मोजमापे विहित करणे योग्य व सुसंबद्ध ठरणार नाही. ही मोजमापे फक्त प्रत्येक कार्यात्मक कार्यक्रमाच्या प्रगतीचा अंदाज मुक्त आहेत. सोबत जोडलेले विवरणपत्र उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग ह्या विभागात हाताळलेल्या कार्यभाराची व्याप्ती दर्शविते.

विवरणपत्र अ

उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग शासन दिनांक २२.११.२०२२ अन्वये उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाचा आकृतिबंध सुधारित करण्यात आला आहे. तसेच उद्योग, ऊर्जा व कामगार व खनिकर्म विभाग शासन निर्णय दिनांक ६ सप्टेंबर २०२३ अन्वये सचिव (खनिकर्म) व त्यांच्या कार्यालयातील अन्य पदे मिळून ७ पदे निर्माण करण्यात आली आहेत. त्यानुसार उद्योग, ऊर्जा कामगार व खनिकर्म विभागातील पदनाम व पदसंख्या खालील प्रमाणे आहे :-

पदनाम	२०२३-२४
राजपत्रित	
अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव	४
सहसचिव	३
उप सचिव	६
अवर सचिव	१०
कक्ष अधिकारी	२९
लघुलेखक (निवडश्रेणी)	१
एकूण	५३
अराजपत्रित वर्ग-ब व क	
सहायक कक्ष अधिकारी	७१
रोख लेखापाल	१
सहायक लेखाधिकारी	१
लघुलेखक (उच्चश्रेणी)	११
लघुलेखक (निम्नश्रेणी)	११
लघुटंकलेखक	६
लिपिक-टंकलेखक	६५
एकूण	१६६
एकूण बेरीज	२१९ (नियमित)

बाह्ययंत्रणेद्वारे घ्यावयाच्या सेवा

अ.क्र.	सेवा	उच्चस्तरीय सचिव समितीची मान्यता (मनुष्यबळ संख्या)
(१)	(२)	(३)
१	वाहनचालक	५
२	शिपाई व तत्सम बहुउद्देशिय सेवा	३७
	एकूण मनुष्यबळसंख्या	४२

शासन निर्णय, नियोजन विभाग, क्र. असांस २०२२/ प्र.क्र.७६/का.१४२६, दि.२९.०६.२०२२ उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभागाच्या तिन्ही प्रभागासाठी उप संचालकाची प्रत्येकी एक याप्रमाणे तीन पदे (अस्थायी) निर्माण करण्यात आली आहेत.

अ. क्र.	पदनाम	वेतनश्रेणी	पुनर्जिवित करण्यात आलेल्या पदांची संख्या
(१)	(२)	(३)	(४)
१.	उप संचालक	एस-२०-५६१००-१७७५००	३
	एकूण		३

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों)

Description	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals	अर्थसंकल्पीय अंदाज 2024-2025 Budget Estimates	सुधारित अंदाज 2024-2025 Revised Estimates	अर्थसंकल्पीय अंदाज 2025-2026 Budget Estimates	तपशील
2230, Labour, Employment and Skill Development					2230, कामगार, सेवायोजन व कौशल्य विकास
I-Summary					एक-सारांश
00, 01, Labour.					00, 01, कामगार
001, Direction and Administration.	59,43,76	208,69,52	124,25,10	155,73,23	दत्तमत 001, संचालन व प्रशासन
004, Research and Statistics	3,04,38	5,20,43	4,29,71	5,09,01	दत्तमत 004, संशोधन व सांख्यिकी
101, Industrial Relations	123,74,48	125,22,47	119,84,53	158,93,19	दत्तमत 101, औद्योगिक संबंध
102, Working Conditions and safety.	29,98,40	46,61,94	43,41,80	87,96,45	दत्तमत 102, कामाची परिस्थिती व सुरक्षितता
103, General Labour Welfare.	10,80,00	10,80,00	10,80,00	20,80,00	दत्तमत 103, सर्वसाधारण कामगार कल्याण
111, Social Security for Labour.	7,93,89	37,90,43	21,20,41	23,18,41	दत्तमत 111, कामगारंकरिता सामाजिक सुरक्षितता
277, Education.	3,90,15	7,36,30	6,20,13	11,74,81	दत्तमत 277, शिक्षण
800, Other Expenditure	2,13	15,00	10,50	2,00,00	दत्तमत 800, इतर खर्च
Total-01	238,87,19	441,96,09	330,12,18	465,45,10	दत्तमत एकूण-01
02, Employment Service					02, सेवायोजन सेवा
004, Research, Survey and Statistics	7,37	14,08	11,95	18,75	दत्तमत 004, संशोधन, सर्वेक्षण व सांख्यिकी
Total-02	7,37	14,08	11,95	18,75	दत्तमत एकूण-02

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों में)

Description	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals 2023-2024	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
		2024-2025 Budget Estimates 2024-2025	2024-2025 Budget Estimates 2024-2025	2024-2025 Revised Estimates 2024-2025	2024-2025 Revised Estimates 2024-2025	2025-2026 Budget Estimates 2025-2026	2025-2026 Budget Estimates 2025-2026	
Gross Total-	238,94,56	442,10,17	330,24,13	330,24,13	465,63,85	465,63,85	दत्तमत स्थूल बेरीज	
Deduct Recoveries-	92	दत्तमत वजा-वसुली	
Net Total-2230, Labour, Employment and Skill Development	भारित निव्वळ बेरीज 2230, कामगार, सेवायोजन व कौशल्य विकास दत्तमत	
Total-	238,93,64	442,10,17	330,24,13	330,24,13	465,63,85	465,63,85	एकूण-	
II-Details								
01, Labour.	21,80,94	35,44,65	26,30,11	26,30,11	31,00,00	31,00,00	दोन-तपशील	
001, Direction and Administration.	25	40	32	32	41	41	01, कामगार	
(00)	30,49	31,00	31,00	31,00	40,00	40,00	001, संचालन व प्रशासन	
(00)(01) Commissioner of Labour. (Committed)	1,37,50	1,90,00	1,90,00	1,90,00	1,90,00	1,90,00	(00)(01) कामगार आयुक्त(अनिवार्य)	(22300414)
01, Salaries	3,46	6,41	4,49	4,49	6,60	6,60	01, वेतन	
03, Overtime Allowances	43,05	90,00	72,00	72,00	92,70	92,70	03, अतिरिक्तिक भत्ता	
06, Telephone, Electricity and Water Charges	1,02,83	90,00	72,00	72,00	1,00,00	1,00,00	06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	
10, Contractual Services	..	1	1	1	1	1	10, कंत्राटी सेवा	
11, Domestic Travel Expenses	4,62	8,19	5,73	5,73	8,44	8,44	11, देशांतर्गत प्रवास खर्च	
13, Office Expenses	32	50	35	35	50	50	13, कार्यालयीन खर्च	
14, Rent, Rates and Taxes	14, भाडेपट्टी व कर	
16, Publications	16, प्रकाशन	
17, Computer Expenses	17, संगणक खर्च	
51, Motor Vehicles	51, मोटार वाहने	

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों)

Description	प्रत्यक्ष रकमा		अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
	2023-2024 Actuals	2024-2024	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2025-2026 Budget Estimates	2025-2026 Budget Estimates	
Total-(00)(01)	25,03,46	39,61,16	30,06,01	35,38,66					एकूण-(00)(01)
(00)(02) Deputy Commissioner of Labour (Regional) (Committed)									(00)(02) कामगार उप-आयुक्त (प्रादेशिक) (अनिवार्य) (22300423)
01, Salaries	28,97,84	40,32,00	38,30,40	42,88,71					01, वेतन
03, Overtime Allowances	23	30	20	31					03, अतिरिक्तिक भत्ता
06, Telephone, Electricity and Water Charges	15,26	41,50	41,50	41,50					06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क
10, Contractual Services	26,37	1,20,00	92,40	50,81					10, कंत्राटी सेवा
11, Domestic Travel Expenses	7,35	21,00	12,60	20,00					11, देशांतर्गत प्रवास खर्च
13, Office Expenses	31,72	38,16	38,16	39,30					13, कार्यालयीन खर्च
14, Rent, Rates and Taxes	76,42	76,59	76,59	90,00					14, भाडेपट्टी व कर
16, Publications	..	1	1	1					16, प्रकाशने
17, Computer Expenses	1,59	3,06	2,14	3,15					17, संगणक खर्च
20, Other Administrative Expenses	..	1	1	1					20, इतर प्रशासकीय खर्च
51, Motor Vehicles	..	77	54	77					51, मोटार वाहने
Total-(00)(02)	30,56,78	43,33,40	40,94,55	45,34,57					एकूण-(00)(02)
(00)(06) Strengthening of Labour Commissionerate and effective implementation of Labour Laws (Scheme)									(00)(06) कामगार आयुक्तालयाचे बळकटीकरण व कामगार कायदांची परिणामकारक अंमलबजावणी (कार्यक्रम) (22305819)
13, Office Expenses	1,45,74	2,00,00	1,32,64	2,00,00					13, कार्यालयीन खर्च
17, Computer Expenses	1,12,37	2,00,00	1,52,00	2,00,00					17, संगणक खर्च
20, Other Administrative Expenses	..	5,00	39,20	5,00					20, इतर प्रशासकीय खर्च
26, Advertising and Publicity	..	1,00	70	1,00					26, जाहिरात व प्रसिद्धी
60, Other Capital Expenditure	1,25,41	121,68,96	50,00,00	70,94,00					60, इतर भांडवली खर्च
Total-(00)(06)	3,83,52	125,74,96	53,24,54	75,00,00					एकूण-(00)(06)

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों)

Description	Total-001	Voted	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
			प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2025-2026 Budget Estimates			
	Total-001	Voted	59,43,76	208,69,52	124,25,10	155,73,23			दत्तमत एकूण-001
004, Research and Statistics (00)		(22300452)							004, संशोधन व सांख्यिकी (00)
(00)(01) Research into Industrial Diseases and Hazardous Occupations. (Committed)									(00)(01) औद्योगिक क्षेत्रातील रोग व धोकादायक उद्योग या विषयातील संशोधन (अनिवार्य)
01, Salaries	41,27	70,53	48,00	70,53					01, वेतन
06, Telephone, Electricity and Water Charges	..	1	1	1					06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क
10, Contractual Services	..	1	1	1					10, कंत्राटी सेवा
11, Domestic Travel Expenses	..	28	20	29					11, देशांतर्गत प्रवास खर्च
13, Office Expenses	28	56	45	56					13, कार्यालयीन खर्च
	Total-(00)(01)		41,55	71,39	48,67	71,40			एकूण-(00)(01)
(00)(02) Socio-Economic Surveys. (Committed)		(22300461)							(00)(02) सामाजिक-आर्थिक सर्वेक्षण(अनिवार्य)
01, Salaries	2,22,32	3,72,00	3,16,20	3,75,00					01, वेतन
10, Contractual Services	..	1	1	1					10, कंत्राटी सेवा
11, Domestic Travel Expenses	68	2,32	1,62	2,39					11, देशांतर्गत प्रवास खर्च
13, Office Expenses	..	35	28	35					13, कार्यालयीन खर्च
	Total-(00)(02)		2,23,00	3,74,68	3,18,11	3,77,75			एकूण-(00)(02)
(00)(03) Scheme for collection of Statistics for Labour information and intelligence. (Committed)		(22300479)							(00)(03) कामगारविषयी माहिती व गुप्तवार्ता यासंबंधातील आकडेवारी गोळा करण्यासाठीची योजना(अनिवार्य)
01, Salaries	39,83	74,00	62,90	59,50					01, वेतन
10, Contractual Services	..	1	1	1					10, कंत्राटी सेवा
11, Domestic Travel Expenses	..	30	1	30					11, देशांतर्गत प्रवास खर्च

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों में)

Description	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals	अर्थसंकल्पीय अंदाज 2024-2025 Budget Estimates		सुधारित अंदाज 2024-2025 Revised Estimates		अर्थसंकल्पीय अंदाज 2025-2026 Budget Estimates		तपशील
		2023-2024	2024-2025	2024-2025	2024-2025	2025-2026	2025-2026	
13, Office Expenses	..	5	1	5	13, कार्यालयीन खर्च			
Total-(00)(03)	39,83	74,36	62,93	59,86	एकूण-(00)(03)			
Total-004 Voted	3,04,38	5,20,43	4,29,71	5,09,01	दत्तमत एकूण-004			
101, Industrial Relations (00)	58,11,63	55,00,00	51,71,16	63,83,27	101, औद्योगिक संबंध (00)			
(00)(01) Court of Industrial Arbitration. (Committed)	3,05	4,11	4,11	10,00	(00)(01) औद्योगिक लवाद न्यायालय (अनिवार्य)			
01, Salaries	1,52,92	2,50,00	2,50,00	2,50,00	01, वेतन			
03, Overtime Allowances	..	1,00,00	54,89	1,00,00	03, अतिकालिक भत्ता			
06, Telephone, Electricity and Water Charges	14,45	26,20	77,45	55,50	06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क			
10, Contractual Services	89,47	1,04,61	4,20,42	4,79,97	10, कंत्राटी सेवा			
11, Domestic Travel Expenses	98,77	1,10,38	3,23,02	2,64,80	11, देशांतर्गत प्रवास खर्च			
13, Office Expenses	4,20	17,72	17,72	18,25	13, कार्यालयीन खर्च			
14, Rent, Rates and Taxes	51	1,99	1,99	1,99	14, भाडेपट्टी व कर			
17, Computer Expenses	61,75,00	61,15,01	63,20,76	75,63,78	17, संगणक खर्च			
51, Motor Vehicles	58,19,50	50,62,33	46,09,08	63,68,48	51, मोटार वाहने			
Total-(00)(01)	1,15	3,44	3,41	3,54	एकूण-(00)(01)			
(00)(02) Labour Courts.(Committed)	57,88	90,00	90,00	90,00	(00)(02) कामगार न्यायालये (अनिवार्य)			
01, Salaries	..	1,00,00	46,85	1,00,00	01, वेतन			
03, Overtime Allowances	11,20	22,46	22,46	47,77	03, अतिकालिक भत्ता			
06, Telephone, Electricity and Water Charges	73,18	89,01	3,21,04	4,98,75	06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क			
10, Contractual Services	10, कंत्राटी सेवा			
11, Domestic Travel Expenses	11, देशांतर्गत प्रवास खर्च			
13, Office Expenses	13, कार्यालयीन खर्च			

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों)

Description	प्रत्यक्ष रकमा		अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
	2023-2024 Actuals	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2025-2026 Budget Estimates	2025-2026 Budget Estimates			
14, Rent, Rates and Taxes	41,73	43,80	43,80	43,80	34,76			14, भाडेपट्टी व कर	
17, Computer Expenses	2,15	4,20	4,20	4,20	4,33			17, संगणक खर्च	
Total-(00)(02)	60,06,79	54,15,24	54,15,24	51,40,84	71,47,63			एकूण-(00)(02)	
(00)(03) Wage Boards. (Committed)								(00)(03) वेतन मंडळे(अनिवार्य)	(22300503)
01, Salaries	20,09	41,26	41,26	22,41	45,80			01, वेतन	
06, Telephone, Electricity and Water Charges	7	60	60	39	60			06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	
10, Contractual Services	..	1	1	1	1			10, कंत्राटी सेवा	
11, Domestic Travel Expenses	33	1,50	1,50	1,05	1,50			11, देशांतर्गत प्रवास खर्च	
13, Office Expenses	92	1,35	1,35	1,08	1,39			13, कार्यालयीन खर्च	
14, Rent, Rates and Taxes	..	1	1	1	1			14, भाडेपट्टी व कर	
17, Computer Expenses	26	49	49	49	50			17, संगणक खर्च	
28, Professional Services	2	52	52	34	52			28, व्यावसायिक सेवा	
Total-(00)(03)	21,69	45,74	45,74	25,78	50,33			एकूण-(00)(03)	
(00)(04) Special Committees for Enquiry. (Committed)								(00)(04) विशेष चौकशी समित्या(अनिवार्य)	(22300512)
01, Salaries	83,15	1,88,70	1,88,70	1,79,27	1,23,97			01, वेतन	
10, Contractual Services	..	1	1	1	1			10, कंत्राटी सेवा	
11, Domestic Travel Expenses	10	1,20	1,20	1	1,24			11, देशांतर्गत प्रवास खर्च	
13, Office Expenses	..	36	36	23	36			13, कार्यालयीन खर्च	
28, Professional Services	..	1,20	1,20	1	90			28, व्यावसायिक सेवा	
Total-(00)(04)	83,25	1,91,47	1,91,47	1,79,53	1,26,48			एकूण-(00)(04)	
(00)(07) Court of Industrial Arbitration. (Scheme)								(00)(07) औद्योगिक लवाद न्यायालय(कार्यक्रम)	(22301312)
01, Salaries	..	1,69,54	1,69,54	1	1,75,00			01, वेतन	
13, Office Expenses	29,09	1,96,80	1,96,80	1,46,80	1,92,00			13, कार्यालयीन खर्च	

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों में)

Description	प्रत्यक्ष रकमा	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
	2023-2024 Actuals	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2025-2026 Budget Estimates		
27, Minor Works	8,41	38,67	27,07	38,00	27,07	38,00	27, लहान बांधकामे	
51, Motor Vehicles	7,92	80,00	1	80,00	1	80,00	51, मोटार वाहने	
60, Other Capital Expenditure	..	15,00	11,00	15,00	11,00	15,00	60, इतर भांडवली खर्च	
Total-(00)(07)	45,42	5,00,01	1,84,89	5,00,00	1,84,89	5,00,00	एकूण-(00)(07)	
(00)(08) Labour Courts,(Scheme)							(00)(08) कामगार न्यायालय(कार्यक्रम)	
01, Salaries	..	1,53,28	1	1,70,00	1	1,70,00	01, वेतन	
13, Office Expenses	28,84	90,00	52,00	1,50,00	52,00	1,50,00	13, कार्यालयीन खर्च	
27, Minor Works	11,51	6,72	76,72	1,80,00	76,72	1,80,00	27, लहान बांधकामे	
Total-(00)(08)	40,35	2,50,00	1,28,73	5,00,00	1,28,73	5,00,00	एकूण-(00)(08)	
(00)(09) Implementation of Building and other Construction Workers Act,1996(Scheme)							(00)(09) इमारत व इतर बांधकाम कामगार अधिनियम, 1996 ची अंमलबजावणी(कार्यक्रम)	
13, Office Expenses	1,98	5,00	4,00	4,97	4,00	4,97	13, कार्यालयीन खर्च	
Total-101	123,74,48	125,22,47	119,84,53	158,93,19	119,84,53	158,93,19	दत्तमत एकूण-101	
102, Working Conditions and safety.							102, कामाची परिस्थिती व सुरक्षितता	
(00)							(00)	
(00)(01) Directorate of Industrial safety and health(Committed)							(00)(01) औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालय(अनिवार्य)	
01, Salaries	15,87,54	22,93,61	22,93,61	30,30,97	22,93,61	30,30,97	01, वेतन	
02, Wages	77	1,31	1,00	1,00	1,00	1,00	02, मजुरी	
03, Overtime Allowances	11	75	60	77	60	77	03, अतिकालिक भत्ता	

Description	प्रत्यक्ष रकमा		अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
	2023-2024 Actuals	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2025-2026 Budget Estimates			
06, Telephone, Electricity and Water Charges	11,32	19,50	19,50	15,60	15,60	19,50	06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क		
10, Contractual Services	18,13	1,31,50	1,31,50	74,30	74,30	1,31,50	10, कंत्राटी सेवा		
11, Domestic Travel Expenses	3,83	10,00	10,00	10,00	10,00	10,30	11, देशांतर्गत प्रवास खर्च		
13, Office Expenses	53,53	65,00	65,00	65,00	65,00	65,00	13, कार्यालयीन खर्च		
14, Rent, Rates and Taxes	90,28	83,10	83,10	99,47	99,47	91,04	14, भाडेपट्टी व कर		
17, Computer Expenses	2,20	3,93	3,93	3,93	3,93	4,05	17, संगणक खर्च		
24, Petrol, Oil and Lubricants	6,85	15,68	15,68	15,68	15,68	16,00	24, पेट्रोल, तेल व वंगण		
Total-(00)(01)	17,74,56	26,24,38	26,24,38	25,79,19	25,79,19	33,70,13	एकूण-(00)(01)		
(00)(02) Directorate of Steam Boilers. (Committed)							(00)(02) बाष्पके संचालनालय(अनिवार्य) (22300532)		
01, Salaries	8,11,18	11,74,47	11,74,47	10,15,75	10,15,75	11,74,47	01, वेतन		
03, Overtime Allowances	..	1	1	1	1	1	03, अतिकालिक भता		
06, Telephone, Electricity and Water Charges	4,16	6,97	6,97	5,58	5,58	8,18	06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क		
10, Contractual Services	9,31	32,48	32,48	32,48	32,48	30,20	10, कंत्राटी सेवा		
11, Domestic Travel Expenses	42,12	63,28	63,28	44,30	44,30	65,18	11, देशांतर्गत प्रवास खर्च		
13, Office Expenses	68,13	77,15	77,15	77,15	77,15	79,46	13, कार्यालयीन खर्च		
14, Rent, Rates and Taxes	20,99	21,99	21,99	21,99	21,99	31,42	14, भाडेपट्टी व कर		
17, Computer Expenses	1,04	1,82	1,82	1,82	1,82	1,87	17, संगणक खर्च		
24, Petrol, Oil and Lubricants	78	85	85	85	85	1,00	24, पेट्रोल, तेल व वंगण		
26, Advertising and Publicity	..	2,00	2,00	2,00	2,00	1,00	26, जाहिरात व प्रसिद्धी		
28, Professional Services	1,40	4,00	4,00	3,20	3,20	4,00	28, व्यावसायिक सेवा		
Total-(00)(02)	9,59,11	13,85,02	13,85,02	12,05,13	12,05,13	13,96,79	एकूण-(00)(02)		
(00)(07) Strengthening of Medical Wing of Directorate of Industrial Safety and Health. (Committed)							(00)(07) औद्योगिक सुरक्षा व आरोप्य संचालनालयाच्या वैद्यकीय शाखेचे बळकटीकरण(अनिवार्य) (22300989)		
01, Salaries	27,03	46,11	46,11	39,19	39,19	51,07	01, वेतन		
03, Overtime Allowances	..	50	50	40	40	50	03, अतिकालिक भता		

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों में)

Description	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals	अर्थसंकल्पीय अंदाज 2024-2025 Budget Estimates		सुधारित अंदाज 2024-2025 Revised Estimates		अर्थसंकल्पीय अंदाज 2025-2026 Budget Estimates		तपशील
		2023-2024	2024-2025	2024-2025	2024-2025	2025-2026	2025-2026	
10, Contractual Services	..	1	1	1	1	1	1	10, कंत्राटी सेवा
11, Domestic Travel Expenses	..	5	3	3	5	5	5	11, देशांतर्गत प्रवास खर्च
13, Office Expenses	1,25	1,51	1,21	1,21	3,00	3,00	3,00	13, कार्यालयीन खर्च
24, Petrol, Oil and Lubricants	62	3,36	2,69	2,69	3,70	3,70	3,70	24, पेट्रोल, तेल व वंगण
51, Motor Vehicles	79	1,00	1,00	1,00	1,20	1,20	1,20	51, मोटार वाहने
Total-(00)(07)	29,69	52,54	44,53	44,53	59,53	59,53	59,53	एकूण-(00)(07)
(00)(15) strengthening of Directorate of Steam Boilers and effective implementation of Boilers Act (Scheme)	(22305784)							(00)(15) बाष्पके संचालनालयाचे बळकटीकरण व बाष्पके अधिनियमाची परिणामकारक अंमलबजावणी(कार्यक्रम)
11, Domestic Travel Expenses	46	1,00	70	70	1,00	1,00	1,00	11, देशांतर्गत प्रवास खर्च
13, Office Expenses	19,42	79,75	79,75	79,75	14,65,50	14,65,50	14,65,50	13, कार्यालयीन खर्च
17, Computer Expenses	5,60	5,00	3,50	3,50	10,00	10,00	10,00	17, संगणक खर्च
20, Other Administrative Expenses	97	2,50	2,50	2,50	5,00	5,00	5,00	20, इतर प्रशासकीय खर्च
26, Advertising and Publicity	55	2,75	2,75	2,75	5,50	5,50	5,50	26, जाहिरात व प्रसिद्धी
28, Professional Services	63	1,50	1,20	1,20	3,00	3,00	3,00	28, व्यावसायिक सेवा
52, Machinery and Equipments	1,97	7,50	5,25	5,25	10,00	10,00	10,00	52, यंत्रसामग्री व साधनसामग्री
Total-(00)(15)	29,60	1,00,00	95,65	95,65	15,00,00	15,00,00	15,00,00	एकूण-(00)(15)
(00)(16) Strengthening of Directorate of Industrial Safety and Health and effective implementation of safety and health(Scheme)	(22305793)							(00)(16) औद्योगिक सुरक्षा व आरोग्य संचालनालयाचे बळकटीकरण आणि सुरक्षाविषयक व आरोग्यविषयक बाबींची परिणामकारक अंमलबजावणी(कार्यक्रम)
13, Office Expenses	1,83,06	2,78,00	2,22,40	2,22,40	8,70,00	8,70,00	8,70,00	13, कार्यालयीन खर्च
17, Computer Expenses	13,47	33,00	23,10	23,10	9,00,00	9,00,00	9,00,00	17, संगणक खर्च
26, Advertising and Publicity	..	1,25,00	1,25,00	1,25,00	5,00,00	5,00,00	5,00,00	26, जाहिरात व प्रसिद्धी
51, Motor Vehicles	8,91	24,00	16,80	16,80	1,00,00	1,00,00	1,00,00	51, मोटार वाहने

Description	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals 2023-2024	2024-2025 Budget Estimates 2024-2025	2024-2025 Revised Estimates 2024-2025	2025-2026 Budget Estimates 2025-2026			
52, Machinery and Equipments	..	40,00	30,00	1,00,00	52, यंत्रसामग्री व साधनसामग्री		
Total-(00)(16)	2,05,44	5,00,00	4,17,30	24,70,00	एकूण-(00)(16)		
Total-102	29,98,40	46,61,94	43,41,80	87,96,45	दत्तमत एकूण-102		
103, General Labour Welfare.					103, सर्वसाधारण कामगार कल्याण (00)		
(00)(01) Contribution to Maharashtra Labour Welfare Board under the Bombay Labour Fund Act, 1953. (Committed)					(00)(01) मुंबई कामगार कल्याण निधी अधिनियम, 1953 अन्वये महाराष्ट्र कामगार कल्याण मंडळाचा अंशदान(अनिवार्य) 32, अंशदाने (22300577)		
32, Contributions	10,80,00	10,80,00	10,80,00	20,80,00			
Total-103	10,80,00	10,80,00	10,80,00	20,80,00	दत्तमत एकूण-103		
111, Social Security for Labour.					111, कामगारकरिता सामाजिक सुरक्षितता (00)		
(00)(01) Commissioner for Workmen's Compensation(Committed)					(00)(01) श्रमिक भरपाई आयुक्त(अनिवार्य) (22300595)		
01, Salaries	3,75,95	3,82,26	3,22,26	4,42,18	01, वेतन		
06, Telephone, Electricity and Water Charges	2,19	3,10	3,10	4,50	06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क		
10, Contractual Services	..	1	1	1	10, कंत्राटी सेवा		
11, Domestic Travel Expenses	8	1,00	1,00	4,50	11, देशांतर्गत प्रवास खर्च		
13, Office Expenses	7,93	8,55	20,55	32,24	13, कार्यालयीन खर्च		
17, Computer Expenses	83	1,74	1,74	1,79	17, संगणक खर्च		

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों में)

Description	प्रत्यक्ष रकमा	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
	2023-2024 Actuals	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2025-2026 Budget Estimates	2025-2026 Budget Estimates	
Total-(00)(01)	3,86,98	3,96,66	3,48,66	3,48,66	4,85,22			एकूण-(00)(01)
(00)(02) Charges in connection with Employees Provident Fund and other Acts. (Committed)								(00)(02) कामगार भविष्यनिर्वाह निधी व इतर अधिनियम यासंबंधीचे खर्च(अनिवार्य) (22300612)
01, Salaries	80,50	1,16,29	1,10,48	1,10,48	1,19,00			01, वेतन
06, Telephone, Electricity and Water Charges	2,69	3,00	3,00	3,00	3,00			06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क
10, Contractual Services	..	1	1	1	1			10, कंत्राटी सेवा
11, Domestic Travel Expenses	..	49	34	34	50			11, देशांतर्गत प्रवास खर्च
13, Office Expenses	1,39	1,47	1,47	1,47	1,51			13, कार्यालयीन खर्च
17, Computer Expenses	58	1,03	72	72	1,06			17, संगणक खर्च
Total-(00)(02)	85,16	1,22,29	1,16,02	1,16,02	1,25,08			एकूण-(00)(02)
(00)(03) Preparation of Consumer Price Index Number:(Committed)								(00)(03) ग्राहक किंमत निर्देशांक तयार करणे(अनिवार्य) (22300621)
01, Salaries	1,02,82	1,45,00	1,23,25	1,23,25	1,55,00			01, वेतन
10, Contractual Services	..	1	1	1	1			10, कंत्राटी सेवा
11, Domestic Travel Expenses	..	10	1	1	10			11, देशांतर्गत प्रवास खर्च
13, Office Expenses	..	5	1	1	5			13, कार्यालयीन खर्च
Total-(00)(03)	1,02,82	1,45,16	1,23,28	1,23,28	1,55,16			एकूण-(00)(03)
(00)(04) Development Commissioner(Unorganised Labour) (Committed)								(00)(04) विकास आयुक्त (असंघटित कामगार)(अनिवार्य) (22301341)
01, Salaries	33,24	75,32	75,32	75,32	83,61			01, वेतन
03, Overtime Allowances	..	60	48	48	1			03, अतिकालिक भत्ता
06, Telephone, Electricity and Water Charges	..	1,00	80	80	50			06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क
10, Contractual Services	..	6,00	5,40	5,40	1			10, कंत्राटी सेवा
11, Domestic Travel Expenses	47	2,67	1,87	1,87	2,70			11, देशांतर्गत प्रवास खर्च
13, Office Expenses	3,40	15,61	12,49	12,49	16,00			13, कार्यालयीन खर्च

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारत)

Description	प्रत्यक्ष रकमा	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
	2023-2024 Actuals	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2025-2026 Budget Estimates			
14, Rent, Rates and Taxes	63,00	70,00	70,00	70,00	70,00	14, भाडेपट्टी व कर		
16, Publications	..	10	7	7	10	16, प्रकाशने		
17, Computer Expenses	..	5,00	3,50	3,50	5,00	17, संगणक खर्च		
Total-(00)(04)	1,00,11	1,76,30	1,69,93	1,69,93	1,77,93	एकूण-(00)(04)		
(00)(05) Fund for Pradhikaran for un-organised Labour(Scheme)						(00)(05) असंघटित कामगार प्राधिकरणाकरिता निधी(कार्यक्रम)	(22301368)	
50, Other Charges	..	1	1	1	5,00,00	50, इतर खर्च		
(00)(06) Payment of Premium of Janashree Bima Yojana for Un-Organised Labour. (Scheme)						(00)(06) असंघटित कामगारांसाठी जनश्री विमा योजनेच्या विम्याचे हप्ते प्रदान करणे(कार्यक्रम)	(22301377)	
50, Other Charges	..	1	1	1	1	50, इतर खर्च		
(00)(08) Payment of installments of Rashtriya Swasthya Bima Yojna for unorganised labour under BPL (State Share 25%)(Scheme)						(00)(08) दारिद्र्य रेषेखालील असंघटित कामगारांकरिता राष्ट्रीय स्वास्थ्य विमा योजनेचे हप्ते प्रदान करणे (राज्य हिस्सा-25 टक्के)(कार्यक्रम)	(22305022)	
50, Other Charges	..	75,00	52,50	52,50	1	50, इतर खर्च		
(00)(11) Grant-in-aid to Gharelu Kamgar Welfare Board. (Scheme)						(00)(11) घरेलू कामगार कल्याण मंडळाला सहायक अनुदान(कार्यक्रम)	(22305345)	
31, Grants-in-aid(Non-Salary)	..	24,50,00	10,00,00	10,00,00	4,40,00	31, सहायक अनुदाने (वेतनेतर)		
36, Grant-in-aid(Salary)	..	50,00	47,50	47,50	60,00	36, सहायक अनुदाने (वेतन)		
Total-(00)(11)	..	25,00,00	10,47,50	10,47,50	5,00,00	एकूण-(00)(11)		
(00)(14) Prevention of Child Labour Act,1986(Scheme)						(00)(14) बाल कामगार प्रतिबंध अधिनियम, 1986(कार्यक्रम)	(22305828)	

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों में)

Description	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
		2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2025-2026 Budget Estimates	2025-2026 Budget Estimates	
26, Advertising and Publicity	1,18,82	3,75,00	2,62,50	3,75,00	2,62,50	3,75,00	26, जाहिरात व प्रसिद्धी	
Total-111	7,93,89	37,90,43	21,20,41	37,90,43	21,20,41	23,18,41	दत्तमत एकूण-111	
277, Education.							277, शिक्षण	
(00)							(00)	
(00)(01) Maharashtra Labour Institute, Mumbai. (Committed)							(00)(01) महाराष्ट्र कामगार संस्था, मुंबई (अनिवार्य) (22300639)	
01, Salaries	65,00	1,93,90	1,24,82	1,93,90	1,24,82	2,72,69	01, वेतन	
03, Overtime Allowances	..	20	20	20	20	20	03, अतिरिक्त भत्ता	
06, Telephone, Electricity and Water Charges	2,09	5,00	4,00	5,00	4,00	5,00	06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	
10, Contractual Services	10,43	60,00	60,00	60,00	60,00	15,00	10, कंत्राटी सेवा	
11, Domestic Travel Expenses	23	46	46	46	46	47	11, देशांतर्गत प्रवास खर्च	
13, Office Expenses	3,42	4,40	4,40	4,40	4,40	4,53	13, कार्यालयीन खर्च	
14, Rent, Rates and Taxes	..	20	16	20	16	20	14, भाडेपट्टी व कर	
16, Publications	7	40	28	40	28	40	16, प्रकाशने	
17, Computer Expenses	14	38	27	38	27	39	17, संगणक खर्च	
20, Other Administrative Expenses	..	50	35	50	35	50	20, इतर प्रशासकीय खर्च	
24, Petrol, Oil and Lubricants	..	3,00	2,40	3,00	2,40	3,00	24, पेट्रोल, तेल व त्रंगण	
26, Advertising and Publicity	49	3,00	2,10	3,00	2,10	3,00	26, जाहिरात व प्रसिद्धी	
27, Minor Works	..	1	1	1	1	1	27, लहान बांधकामे	
28, Professional Services	6,40	15,00	12,00	15,00	12,00	15,00	28, व्यावसायिक सेवा	
34, Scholarships/Stipends	..	1	1	1	1	1	34, शिष्यवृत्त्या/विद्यावेतने	
Total-(00)(01)	88,27	2,86,46	2,11,46	2,86,46	2,11,46	3,20,40	एकूण-(00)(01)	
(00)(02) Expansion of Labour Institute at Mumbai. (Committed)							(00)(02) मुंबई येथील कामगार संस्थेचा विस्तार (अनिवार्य) (22300648)	
01, Salaries	63,05	92,67	88,04	92,67	88,04	92,67	01, वेतन	
03, Overtime Allowances	..	25	25	25	25	26	03, अतिरिक्त भत्ता	

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों में)

Description	प्रत्यक्ष रकमा	अर्थसंकल्पीय अंदाज	सुधारित अंदाज	अर्थसंकल्पीय अंदाज	तपशील
	2023-2024 Actuals	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2025-2026 Budget Estimates	
06, Telephone, Electricity and Water Charges	69	1,60	1,28	1,60	06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क
10, Contractual Services	91	5,00	4,50	5,00	10, कंत्राटी सेवा
11, Domestic Travel Expenses	9	36	36	37	11, देशांतर्गत प्रवास खर्च
13, Office Expenses	1,30	2,89	2,31	2,98	13, कार्यालयीन खर्च
17, Computer Expenses	11	24	17	25	17, संगणक खर्च
26, Advertising and Publicity	..	15	11	15	26, जाहिरात व प्रसिद्धी
Total-(00)(02)	66,15	1,03,16	97,02	1,03,28	एकूण-(00)(02)
(00)(03) Rural Study centre in Maharashtra Institute of Labour Studies.(Committed)					(22300657)
01, Salaries	32,28	61,40	52,19	52,44	(00)(03) महाराष्ट्र श्रमविज्ञान संस्थेमधील ग्रामीण अध्ययनातील अभ्यासकेंद्र(अनिवार्य)
03, Overtime Allowances	..	5	5	5	01, वेतन
06, Telephone, Electricity and Water Charges	49	1,10	88	1,10	03, अतिकालिक भत्ता
10, Contractual Services	2,25	4,50	4,05	4,50	06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क
11, Domestic Travel Expenses	10	32	32	33	10, कंत्राटी सेवा
13, Office Expenses	80	93	93	96	11, देशांतर्गत प्रवास खर्च
16, Publications	10	50	35	50	13, कार्यालयीन खर्च
17, Computer Expenses	8	24	17	25	16, प्रकाशन
28, Professional Services	..	1,00	80	1,00	17, संगणक खर्च
Total-(00)(03)	36,10	70,04	59,74	61,13	28, व्यावसायिक सेवा
(00)(04) Post Graduate Degree Course in Labour Studies at Regional Labour Institute, Nagpur(Committed)					(22300666)
01, Salaries	38,74	97,65	87,97	1,08,39	(00)(04) प्रादेशिक कामगार संस्था, नागपूर येथे श्रमविज्ञान अध्ययनातील पदव्युत्तर पदवी पाठ्यक्रम(अनिवार्य)
02, Wages	62	65	62	68	01, वेतन
06, Telephone, Electricity and Water Charges	1,82	2,00	2,00	3,00	02, मजुरी
					06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों)

Description	प्रत्यक्ष रकमा	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
	2023-2024 Actuals	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2025-2026 Budget Estimates		
10, Contractual Services	17,07	17,49	17,49	17,49	20,00		10, कंत्राटी सेवा	
11, Domestic Travel Expenses	10	23	23	23	24		11, देशांतर्गत प्रवास खर्च	
13, Office Expenses	18,19	27,00	21,60	21,60	27,00		13, कार्यालयीन खर्च	
14, Rent, Rates and Taxes	3,79	10,00	6,50	6,50	10,00		14, भाडेपट्टी व कर	
16, Publications	8	2,00	50	50	2,00		16, प्रकाशने	
17, Computer Expenses	1,11	2,46	2,34	2,34	2,53		17, संगणक खर्च	
20, Other Administrative Expenses	..	15	10	10	15		20, इतर प्रशासकीय खर्च	
26, Advertising and Publicity	..	2,00	55	55	1,00		26, जाहिरात व प्रसिद्धी	
28, Professional Services	6,97	15,00	12,00	12,00	15,00		28, व्यावसायिक सेवा	
34, Scholarships/Stipends	..	1	1	1	1		34, शिष्यवृत्त्या/विद्यावतने	
Total-(00)(04)	88,49	1,76,64	1,51,91	1,51,91	1,90,00		एकूण-(00)(04)	
(00)(12) Strengthening of Maharashtra Institute of Labour Studies (Scheme)							(00)(12) महाराष्ट्र श्रम विज्ञान संस्थेचे बळकटीकरण(कार्यक्रम) (22305801)	
53, Major Works	1,11,14	1,00,00	1,00,00	1,00,00	5,00,00		53, मोठी बांधकामे	
Total-277	3,90,15	7,36,30	6,20,13	6,20,13	11,74,81		दत्तमत एकूण-277	
800, Other Expenditure (00)							800, इतर खर्च (00)	
(00)(05) Eradication of Child Labour Practice. (Scheme)							(00)(05) बालकामगार प्रथेचे उच्चाटन(कार्यक्रम) (22301401)	
50, Other Charges	2,13	15,00	10,50	10,50	2,00,00		50, इतर खर्च	
Total-800	2,13	15,00	10,50	10,50	2,00,00		दत्तमत एकूण-800	
Total-01	238,87,19	441,96,09	330,12,18	330,12,18	465,45,10		दत्तमत एकूण-01	

Description	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
		2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2025-2026 Budget Estimates	2025-2026 Budget Estimates	
02, Employment Service								02, सेवयोजन सेवा
004, Research, Survey and Statistics								004, संशोधन, सर्वेक्षण व सांख्यिकी
(00)								(00)
(00)(01) Special Employment Programme for Educated Unemployed.(Committed)								(00)(01) सुशिक्षित बेरोजगारंपासठी विशेष सेवयोजन कार्यक्रम(अनिवार्य) (22300693)
01, Salaries	7,37	13,86	11,78	18,53				01, वेतन
06, Telephone, Electricity and Water Charges	..	5	4	5				06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क
10, Contractual Services	..	1	1	1				10, कंत्राटी सेवा
11, Domestic Travel Expenses	..	10	7	10				11, देशांतर्गत प्रवास खर्च
13, Office Expenses	..	6	5	6				13, कार्यालयीन खर्च
Total-(00)(01)	7,37	14,08	11,95	18,75				एकूण-(00)(01)
Total-004	7,37	14,08	11,95	18,75				दत्तमत एकूण-004
Gross Total-2230, Labour, Employment and Skill Development	238,94,56	442,10,17	330,24,13	465,63,85				दत्तमत मूल बेरोज-2230, कामगार, सेवयोजन व कौशल्य विकास
III-Details of Recoveries								तीन-वसुलीच्या रकमांचा तपशील
00								00
911, Recoveries of overpayments								911, अतिप्रदानाची वसुली
(00)								(00)
(00)(01) Recovery of Overpayments(Committed)								(00)(01) अतिप्रदानाची वसुली(अनिवार्य) (2230ए085)
70, Deduct Recoveries	92				70, वजा-वसुली
(00)(02) Recovery of Overpayments(Scheme)								(00)(02) अतिप्रदानाची वसुली(कार्यक्रम) (2230ए094)

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-4 / मागणी क्रमांक के -4

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों)

Description	प्रत्यक्ष रकमा	अर्थसंकल्पीय अंदाज	सुधारित अंदाज	अर्थसंकल्पीय अंदाज	तपशील
	2023-2024 Actuals	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2025-2026 Budget Estimates	
70, Deduct Recoveries	70, वजा-वसुली
Total-Deduct Recoveries	92	दत्तमत एकूण-वजा-वसुली
Net Total-2230, Labour, Employment and Skill Development	238,93,64	442,10,17	330,24,13	465,63,85	भारित निव्वळ बेरीज 2230, कामगार, सेवायोजन व कौशल्य विकास
Total-	238,93,64	442,10,17	330,24,13	465,63,85	दत्तमत एकूण-

Description	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
		2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2025-2026 Budget Estimates	2025-2026 Budget Estimates	
2235, Social Security and Welfare								
I-Summary								
00, 60, Other Social Security and Welfare Programmes								2235, सामाजिक सुरक्षा व कल्याण
104, Deposit Linked Insurance Scheme- Government Provident Fund	7,20	19,10	19,10	19,10	19,10	11,91	11,91	एक-सारांश 00, 60, इतर सामाजिक सुरक्षा व कल्याण कार्यक्रम 104, डेव संलग्न विमा योजना-शासकीय भविष्य निर्वाह निधि
Total-60	7,20	19,10	19,10	19,10	19,10	11,91	11,91	दत्तमत एकूण-60
Gross Total-	7,20	19,10	19,10	19,10	19,10	11,91	11,91	दत्तमत स्थूल बैरीज
II-Details								
60, Other Social Security and Welfare Programmes								दोन-तपशील 60, इतर सामाजिक सुरक्षा व कल्याण कार्यक्रम
104, Deposit Linked Insurance Scheme- Government Provident Fund								104, डेव संलग्न विमा योजना-शासकीय भविष्य निर्वाह निधि
(00)								(00)
(00)(01) Payment against Deposit Linked Insurance Scheme.(Committed)								(00)(01) डेव संलग्न विमा योजनेसाठी प्रदाने(अनिवार्य)
50, Other Charges	7,20	19,10	19,10	19,10	19,10	11,91	11,91	50, इतर खर्च (22350632)
Total-104	7,20	19,10	19,10	19,10	19,10	11,91	11,91	दत्तमत एकूण-104
Gross Total-2235, Social Security and Welfare	7,20	19,10	19,10	19,10	19,10	11,91	11,91	दत्तमत स्थूल बैरीज-2235, सामाजिक सुरक्षा व कल्याण

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-5 / मागणी क्रमांक के -5

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारोंमें)

Description	प्रत्यक्ष रकमा	अर्थसंकल्पीय अंदाज	सुधारित अंदाज	अर्थसंकल्पीय अंदाज	तपशील
	2023-2024 Actuals 2023-2024	2024-2025 Budget Estimates 2024-2025	2024-2025 Revised Estimates 2024-2025	2025-2026 Budget Estimates 2025-2026	
III-Details of Recoveries					
00					तीन-वसुलीचा रकमाचा तपशील
911, Recoveries of Overpayments (00)					00
(00)(01) Recovery of Overpayments(Committed)					911, अतिप्रदानाची वसुली (00)
70, Deduct Recoveries	(00)(01) अतिप्रदानाची वसुली(अनिवार्य) (2235बी657)
	70, वजा-वसुली
Charged	
Net Total-2235, Social Security and Welfare					निव्वळ बेरीज 2235, सामाजिक सुरक्षा व कल्याण
Voted	7,20	19,10	19,10	11,91	दत्तमत
Total-	7,20	19,10	19,10	11,91	एकूण-

Description	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals 2023-2024	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
		2024-2025 Budget Estimates 2024-2025	2024-2025 Revised Estimates 2024-2025	2024-2025 Budget Estimates 2024-2025	2025-2026 Budget Estimates 2025-2026			
3451, Secretariat-Economic Services								
I-Summary								
00, 003, Training	4,00	25,00	17,50	1,50,00				एक-सारांश 00, दत्तमत 003, प्रशिक्षण
090, Secretariat	29,01,60	31,07,62	27,97,71	42,38,21				दत्तमत 090, सचिवालय
	29,05,60	31,32,62	28,15,21	43,88,21				दत्तमत स्थूल बेरीज
II-Details								
00 003, Training (00)								दोन-तपशील 00 003, प्रशिक्षण (00)
(00)(01) Training to Government Employees(Scheme)								(00)(01) शासकीय कर्मचा-यांना प्रशिक्षण. (कार्यक्रम)
20, Other Administrative Expenses	4,00	25,00	17,50	1,50,00				20, इतर प्रशासकीय खर्च
	4,00	25,00	17,50	1,50,00				दत्तमत एकूण-003
090, Secretariat (00)								090, सचिवालय (00)
(00)(01) Industries, Energy, Labour and Mining Department(Committed)								(00)(01) उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग(अनिवार्य)
01, Salaries	22,07,82	28,40,00	25,40,00	30,65,00				01, वेतन
03, Overtime Allowances	29	1,05	84	1,05				03, अतिरिक्तिक भत्ता
06, Telephone, Electricity and Water Charges	3,06	6,00	4,00	6,00				06, दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क
10, Contractual Services	32,56	40,00	40,00	80,00				10, कंत्राटी सेवा
11, Domestic Travel Expenses	22,12	30,00	30,00	30,00				11, देशांतर्गत प्रवास खर्च
12, Foreign Travel Expenses	..	6,00	4,20	6,00				12, विदेश प्रवास खर्च

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-8 / मागणी क्रमांक के-8

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों)

Description	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals	अर्थसंकल्पीय अंदाज 2024-2025 Budget Estimates		सुधारित अंदाज 2024-2025 Revised Estimates		अर्थसंकल्पीय अंदाज 2025-2026 Budget Estimates		तपशील	
		2023-2024	2024-2025	2024-2025	2024-2025	2025-2026	2025-2026		
13, Office Expenses	5,40,66	74,62	74,62	74,62	1,20,00	13, कार्यालयीन खर्च			
17, Computer Expenses	6,60	6,95	6,95	6,95	7,16	17, संगणक खर्च			
20, Other Administrative Expenses	1,95	8,00	8,00	5,60	8,00	20, इतर प्रशासकीय खर्च			
26, Advertising and Publicity	6,55	5,00	5,00	3,50	5,00	26, जाहिरात व प्रसिद्धी			
28, Professional Services	..	10,00	8,00	8,00	10,00	28, व्यावसायिक सेवा			
Total-(00)(01)	28,21,61	30,27,62	27,17,71	33,38,21		एकूण-(00)(01)			
(00)(05) Implementation of E governance project.(Scheme)		(34512728)				(00)(05) ई-गव्हर्नंस प्रकल्पाची अंमलबजावणी(कार्यक्रम)		(34512728)	
17, Computer Expenses	79,99	80,00	80,00	80,00	9,00,00	17, संगणक खर्च			
Total-090	29,01,60	31,07,62	27,97,71	42,38,21		दत्तमत एकूण-090			
Gross Total-3451, Secretariat-Economic Services	29,05,60	31,32,62	28,15,21	43,88,21		दत्तमत स्थूल बेरीज-3451, सचिवालयीन-आर्थिक सेवा			
III-Details of Recoveries									
00						तीन-वसुलीच्या रकमांचा तपशील			
911, Recoveries of Overpayments						00			
(00)						911, अतिप्रदानांची वसुली			
(00)(01) Recovery of Overpayments(Committed)						(00)			
70, Deduct Recoveries	(00)(01) अतिप्रदानाची वसुली(अनिवार्य)		(34513223)	
(00)(02) Recovery of Overpayments(Scheme)	70, वजा-वसुली			
70, Deduct Recoveries	(00)(02) अतिप्रदानाची वसुली(कार्यक्रम)		(34513232)	

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-8 / मागणी क्रमांक के -8

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों)

Description	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals 2023-2024	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
		Budget Estimates 2024-2025	Budget Estimates 2024-2025	Revised Estimates 2024-2025	Revised Estimates 2024-2025	Budget Estimates 2025-2026	Budget Estimates 2025-2026	
Charged	भारित
Net Total-3451, Secretariat-Economic Services	29,05,60	31,32,62	31,32,62	28,15,21	28,15,21	43,88,21	43,88,21	निव्वळ बेरीज 3451, सचिवालयीन-आर्थिक सेवा दत्तमत
Voted	29,05,60	31,32,62	31,32,62	28,15,21	28,15,21	43,88,21	43,88,21	एकूण-
Total-	29,05,60	31,32,62	31,32,62	28,15,21	28,15,21	43,88,21	43,88,21	

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-13 / मागणी क्रमांक के -13

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों)

Description	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
		2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Budget Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2024-2025 Revised Estimates	2025-2026 Budget Estimates	2025-2026 Budget Estimates	
7610, Loans to Government Servants etc								
I-Summary								
00, 201, House Building Advances	8,35,80	14,18,80	13,18,80	15,18,80	15,18,80	15,18,80	दत्तमत 201, घरबांधणी अग्रिमे	एक-सारांश 00, दत्तमत 201, घरबांधणी अग्रिमे
202, Advances for Purchase of Motor Conveyances	3,28	50,00	50,00	50,00	50,00	50,00	दत्तमत 202, मोटार वाहन खरेदीसाठी अग्रिमे	दत्तमत 202, मोटार वाहन खरेदीसाठी अग्रिमे
203, Advances for purchase of other Conveyances	..	19	1	18	18	18	दत्तमत 203, इतर वाहने खरेदी अग्रिमे	दत्तमत 203, इतर वाहने खरेदी अग्रिमे
204, Advances for Purchase of Computers	80	12,40	4,68	11,40	11,40	11,40	दत्तमत 204, संगणक खरेदीसाठी अग्रिमे	दत्तमत 204, संगणक खरेदीसाठी अग्रिमे
Gross Total-	8,39,88	14,81,39	13,73,49	15,80,38	15,80,38	15,80,38	दत्तमत स्थूल बेरीज	दत्तमत स्थूल बेरीज
II-Details								
00 201, House Building Advances (00)								दोन-तपशील 00 201, घरबांधणी अग्रिमे (00)
(00)(01) House Building Advances. (Committed)								(00)(01) घरबांधणी अग्रिमे(अनिवार्य) (76100514)
55, Loans and Advances	8,35,80	14,18,80	13,18,80	15,18,80	15,18,80	15,18,80	55, कर्जे व आगाऊ रकमा	55, कर्जे व आगाऊ रकमा
Total-201	8,35,80	14,18,80	13,18,80	15,18,80	15,18,80	15,18,80	दत्तमत एकूण-201	दत्तमत एकूण-201
202, Advances for Purchase of Motor Conveyances (00)								202, मोटार वाहन खरेदीसाठी अग्रिमे (00)
(00)(01) Advances for purchase of Motor Conveyances.(Committed)								(00)(01) मोटार वाहनाच्या खरेदीसाठी अग्रिमे(अनिवार्य) (76100523)

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-13 / मागणी क्रमांक के -13

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारों)

Description	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
	प्रत्यक्ष रकमा 2023-2024 Actuals 2023-2024	2024-2025 Budget Estimates 2024-2025	2024-2025 Revised Estimates 2024-2025	2025-2026 Budget Estimates 2025-2026	2025-2026 Budget Estimates 2025-2026	2025-2026 Budget Estimates 2025-2026	
55, Loans and Advances	3,28	50,00	50,00	50,00	50,00	55, कर्जे व आगाऊ रकमा	
Total-202	3,28	50,00	50,00	50,00	50,00	दत्तमत एकूण-202	
203, Advances for purchase of other Conveyances						203, इतर वाहने खरेदी अग्रिमे	
(00)						(00)	
(00)(01) Advances for purchase of Other Conveyances.(Committed)						(00)(01) इतर वाहनांच्या खरेदीसाठी अग्रिमे(अनिवार्य)	
55, Loans and Advances	..	19	1	18	18	55, कर्जे व आगाऊ रकमा	
(76100532)						(76100532)	
Total-203	..	19	1	18	18	दत्तमत एकूण-203	
204, Advances for Purchase of Computers						204, संगणक खरेदीसाठी अग्रिमे	
(00)						(00)	
(00)(01) Advance for purchase of Computers.(Committed)						(00)(01) संगणक खरेदीसाठी अग्रिमे(अनिवार्य)	
55, Loans and Advances	80	12,40	4,68	11,40	11,40	55, कर्जे व आगाऊ रकमा	
Total-204	80	12,40	4,68	11,40	11,40	दत्तमत एकूण-204	
Gross Total-7610, Loans to Government Servants etc	8,39,88	14,81,39	13,73,49	15,80,38	15,80,38	दत्तमत स्थूल बेरीज-7610, शासकीय कर्मचारी इसादीना कर्जे	
Charged	भारित	

Industries, Energy, Labour and Mining Department / उद्योग, ऊर्जा, कामगार व खनिकर्म विभाग

Demand No. K-13 / मागणी क्रमांक के -13

(Rs. in Thousands) / (रुपये हजारोंत)

Description	प्रत्यक्ष रकमा	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील
	2023-2024 Actuals 2023-2024	2024-2025 Budget Estimates 2024-2025	2024-2025 Revised Estimates 2024-2025	2024-2025 Budget Estimates 2024-2025	2025-2026 Budget Estimates 2025-2026			
Net Total-76.10, Loans to Government Servants etc								निव्वळ बेरीज 7610, शासकीय कर्मचारी इत्यादीना कर्जे
Voted	8,39,88	14,81,39	13,73,49	13,73,49	15,80,38			दत्तमत
Total-	8,39,88	14,81,39	13,73,49	13,73,49	15,80,38			एकूण-